

A KÖZÉPKORI NYÁRSAPÁT LAKÓHÁZAI

(Előzetes beszámoló)

A Duna—Tisza közötti homokos hátság Budapest alatt kezdődik és az Irsa—Monor körüli halomvidék táján kiszélesedik. Cegléd környékén a Duna—Tisza között csaknem teljesen elborítja. A homokos hátság déli kiszélesedett része a Kiskunság. A hátságot újpleisztocén lösz borítja, amelyre nyugat felől, a Dunából kifújt homok rakódott. Amint a Duna vonalától kelet felé haladunk, és a Dunától egyre távolodunk, a homokszemek is finomodnak. A lerakódott homok három rajban, buckavonulatban terül el. A középső rajban, Cegléd és Nagykőrös városok között állott a még XVII. században elpusztult Nyársapát község (1. ábra). A mai Nyársapát községe szétszórt, szőlőtelepülés alakjában a vasúti állomás környékén alakult ki.

A középkori Nyársapát község közepén, DK—ÉNY-i irányban, a Templom-ér folyik keresztül. Ez a terület az 1950-es évek elején még Nagykőrös határrésze volt és az 5. járás Nyilasdűlőjéhez tartozott. Ma Nyársapát önálló község.

Az a területrészt, ahol a középkori falu állott, a század elején Farkas Elek nagybirtokosé volt, azután az örökösei kapták meg, majd 1945-ben, a földosztások során Tóth Nagy Sándor kisparaszté lett. A közelmúltban, tagosítások során előbb a helyi Mészáros János, majd egy újabban alakult termelőszövetkezet tulajdonába került. A középkori falu a tájból szemlátomást kiemelkedő halmon, a *Templomhalom* tetejére települt. A Templom-halom megközelítőleg K—Ny-i irányú, amelynek közepén ugyancsak K—NY-i irányban húzódó ér folydogál. Ez az ér nyáron és az esztendő nagy részében teljesen száraz, tulajdonosa az ér medrét kaszálónak használja. Szélessége 5—8 m.

Gyakran tapasztaltuk, hogy a kis erecske nevét összetévesztették egy másik ér nevével, amely területünk ÉK-i részén, és pedig ÉNY—DK-i irányban folyik keresztül és Cegléd városát D és DNY felől határolja. A felszabadulás után ezt az eret csatornává építették és ma *Gerje-csatorna* a neve. Szokták *Büdös-ér*nek is mondani, pedig ez sem helyes. A Büdös-ér a Gerje-csatornával csaknem párhuzamosan halad és a Gerjétől északra húzódik. Leghelyesebb tehát, ha a mi Templomhalmunkat keresztül folyó erecskét *Templomér*-nek hívjuk.

A Templomér a halom közepén erősen összeszűkül. Az ér átlagos szélessége 8—10 m, de a Templomhalom közepén mindössze 4—5 m. Az érmeder tengerszint feletti magassága 101,5 m, míg az ér mindkét partján (É és D-i partjain) a tszf. magasság 103,75 m. A Templomhalom viszonylagos magassága ezek szerint 2,25 m.

A területről, 32 000 hektárról, rétegvonalas térképet készítettünk. Ezen 25 cm-es szintkülönbségeket tüntettünk fel (2. ábra). A Hegyesi Ferenc főmérnök által készített térkép két szélén, csaknem É—D-i irányban egy-egy dűlőút halad és ezek közül a baloldali a Nyilas dűlői úttal majdnem párhuzamos. A jobb oldali dűlőút helyrajzi száma 31 111. A Templomhalmot ez a két dűlőút határolja K és Ny felől.

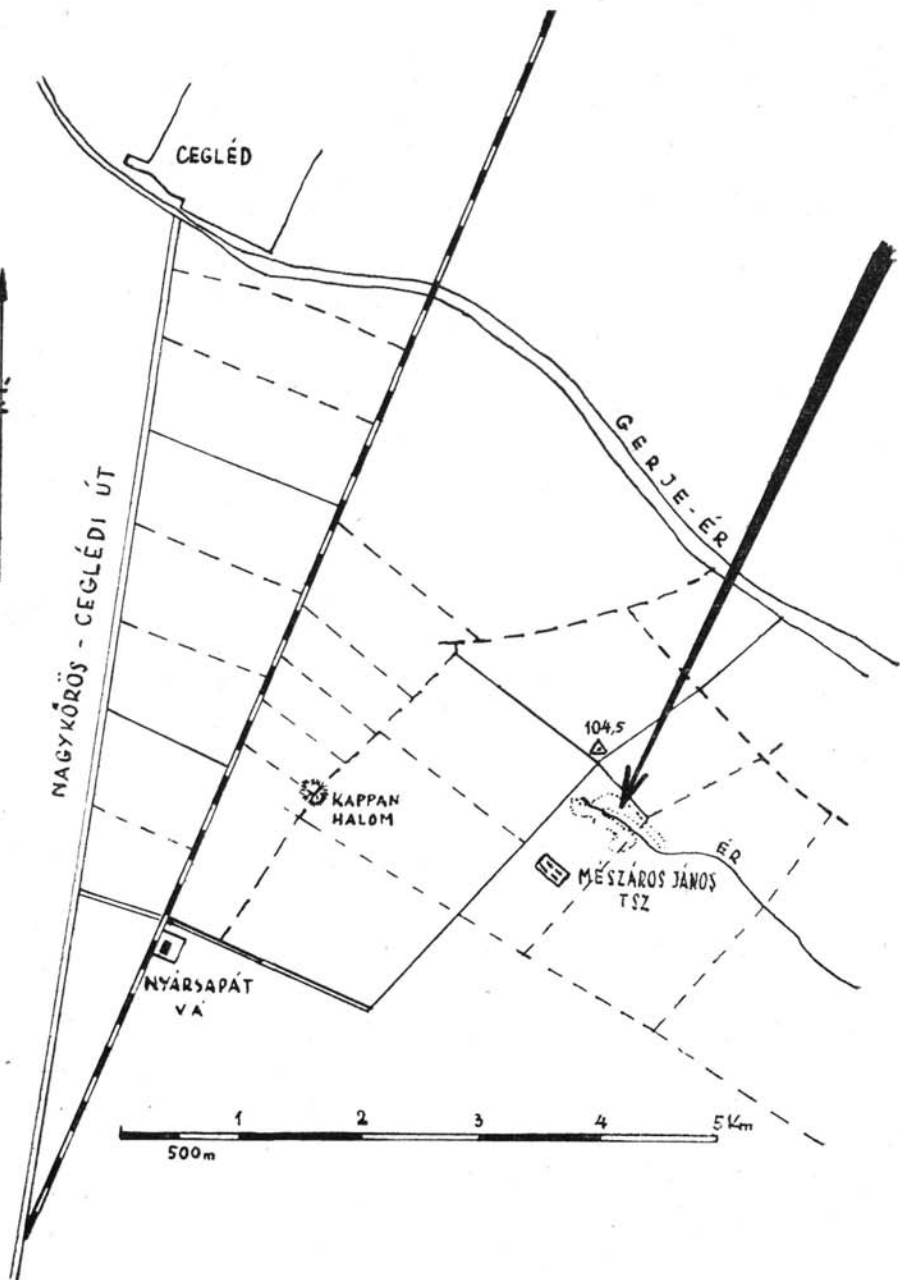

Abb. 1. kép.

Mai helyszínrajz a középkori falu helyével
 Heutiger Situationsplan mit der Stelle des mittelalterlichen Dorfes

II. József császár idejében, 1783-ban az országról egy kataszteri felmérési térkép készült. Ennek a mi területünkre vonatkozó két szelvénylapja is kitűnően igazolja, hogy Cegléd-től Törtel községig ÉNy–DK-i irányú homokdűnék sorakoznak, egymással párhuzamosan (XV. tábla). Utakat is látunk ezen a térképen, amelyek a két várost, Ceglédet és Nagykőröst kötik össze. Egy másik út Cegléd-ről Törtel, illetőleg Nagykőrösről, Törtelen át, Szolnok felé vezet. Cegléd, Nagykőrös között három utat is megfigyelhetünk, s ezek közül a középső a mi elpusztult Nyársapát községünkön haladt keresztül. A jobb oldali út, amely szintén É–D-i irányban vezetett, éppen Nyársapát helységénél szűnt meg. A térkép közepén, a két párhuzamos dombvonulat mellett „Stellung” felirat mutatja a mi Templomhalmunkat.

Van egy másik kézíratos térképünk is, amely szintén II. József császár utáni időkből készült. 1798-ban Mócsy (Mótsy) György hites földmérő rajzolta (XVI. tábla). Számunkra különösen ez az utóbbi térkép jelentős. A Templomhalom a XXXI. és XXXII. sectióba esik. E két sectiótól a többi sectiót egy dűlőút választja el. A dűlőút és a két említett sectió találkozásánál, annak közelében „Lapicidina” feliratot olvashatjuk. Ezzel azt a helyet jelölték meg, ahol az elpusztult falu állott. A lapicidina felirat alatt egy másik felirat is van: „Fossa Leucas illionaces pro dealbanis Rusticanis”. A térképra rajzoló itt egy olyan mélyedésre hívja fel a figyelmet, amelynek rétegeiből falusi házak meszelésére alkalmas nyersanyagot lehet gyűjteni.¹

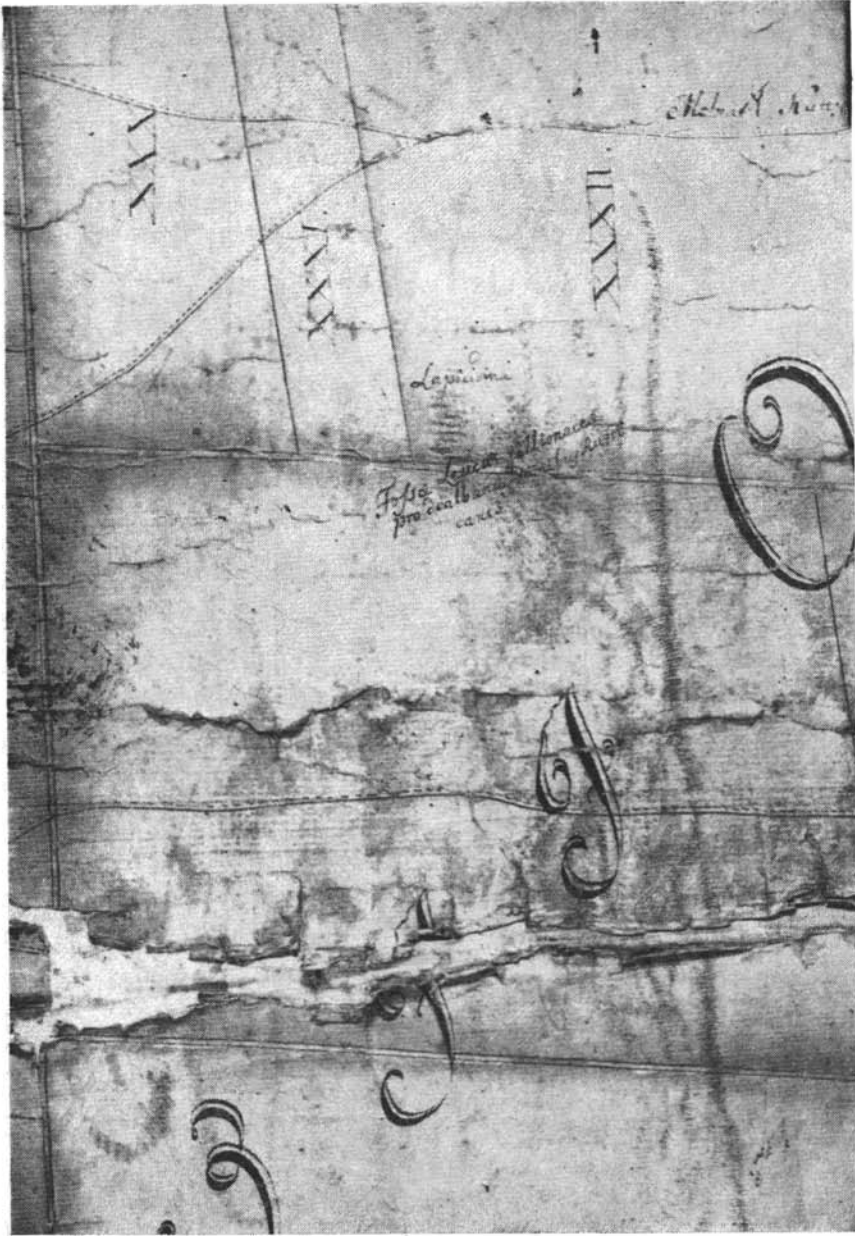
Nyársapáti ásatásaink során két prágai geológus, dr. Karel Žebera és dr. Vojtek Ambroz tanulmányozták a táj geológiai viszonyait. Megállapították, hogy a Templomhalomtól délre, mintegy 450 m távolságra, valóban van egy olyan ásott gödör, amelynek aljában és gödörfal metszetében, negyedkori rétegben, réti mészkövek vannak. Az innen és valószínűleg a környék más hasonló helyeiről előkerült, kitermelt mészkődarabokat használhatták fel az egykori falu építői. A lakosság általánosan darázs-kőnek hívja ezt a szénsavas mésszel összeragasztott homokos réteget. Már a XIX. századból éppen Cegléd-ről vannak adataink, amelyek azt bizonyítják, hogy az ilyen darázs-köveket építkezéseknél felhasználták. (Lásd: Petróczy Sándor: Cegléd település- és népességtörténete. Bp. 1961. 13. Rotaprint kiadás.) Ezeknek a réti mészköveknek megvan az a sajátossága is, hogy a rétegeken végighúzódo, szürkés-fehér színű, néhány cm vastag réteg szétmorzsolva meszelésre is alkalmas. Mótsy földmérnök tehát nem állított valótlaniságot, amikor térképén megjegyezte, hogy ezen a helyen meszelésre alkalmas réteg található. Az 1940-es évek végén egyébként személyesen is tapasztalhattuk, hogy a lelőhely közelében lakó, egykori Farkas Elek tanya lakói kisebb gazdasági épületeik (ólak) meszelésére valóban használták a réti mészkőre rakódott igen vékony „mészréteget”.

A Mótsy-féle térkép jobb oldalán húzódo dűlőút alsó végénél egy másik felirat is olvasható: „Molnár Kutya”. Az idézett szavak között egy térképészeti jel látható, éspedig egy gémeskút rajza. A környékbeli tanyák idősebb lakói még jól emlékeznek arra, hogy a XX. század elején, amikor tájunkon rét és legelő volt és földművelés alá a területet nem szántották fel, a legeltető gulyások, kanászok ebből a kútból itattak. Ma viszont a kút teljesen elhagyatott, környéke a legnagyobb szárazság idején is tocsogós, sással benőtt terület.

¹ A térkép felkutatását és az arról készült fényképet dr. Balanyi Béla levéltárosnak, a nagykőrösi múzeum vezetőjének köszönhetjük.

József császár rendeletére készült kéziratós térkép részlete
Detail von der Josephinischen Aufnahme

A Mótsy-féle kéziratós térkép részlete
 Detail der Kartenskizze von Mótsy

A terület művelés alá törésekor a Templomhalom egész területén téglá-, terméskő- és égetett sártapaszdarabokat szántott felszínre az eke. Gyakran embercsontok is kerültek napfényre. Az így előkerült leletek hívják fel a szegedi egyetem Régiségtudományi Intézetének figyelmét az elpusztult községre és 1928 nyarán *Banner János* vezetésével próbaásatások kezdődtek.² A próbaásatásokon jelen beszámolóírója is részt vett.

1928-ban egy nagyobb objektumot, esetleg templom alapfalai és egy embercsontokkal teli ossárius került feltárássra. Az alapfal részletek körül csontvázak is voltak, amelyekből 12 teljes sír és még 18 „temetkezéshez tartozó csontvázrész” került kibontásra. A csontvázak embertani vonatkozásairól *Bartucz Lajos* írt tanulmányt.³

Banner idézett beszámolójában arról emlékezik meg, hogy „a tanya mellett egy, tavaszi időben ma is vízben bővelkedő ér húzódik, amely összeköttetésben lehetett az innen kissé északra húzódó Gerje-érrel. Az ér partján két oldalt, pár méter magas emelkedés húzódik... *Az északi oldalon (!)* a legmagasabb ponton volt a rom; ezt a részt ma is Templompартnak nevezik. *A másik oldalon (!)* több helyen ma is terméskövek fekszenek szerte-szét; az egykori romokkal szemben pedig erősen elszántott körben haladó árok vonja magára a figyelmünket. Ennek az árokkal határolt résznek közepetáján a koratavaszi szántások alkalmával ekét húzó traktor leszakadt, s a nyomába kutató munkások embercsontokra akadtak...⁴ Majd tovább folytatja: „Az árokkal határolt terület nem szabályos kőralakú... Ezen a területen két árkot húztunk...⁵

A felszabadulás után, amikor a földet kisparasztok között szétosztották, valószínűleg Nagykovács város egyik funkcionáriusának bejelentésére *Méri István dr.* utazott ki a helyszínre és terepszemlét tartott.⁶

1948 őszén, az akkori Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének a területről újabb leleteket jelentettek. Akkor Nagykovács város költségén leletmentő ásatásokat végeztünk, majd a következő években, 1953-ig a Magyar Tudományos Akadémia tervásatásokat végeztetett az elpusztult Nyársapát községének helyén. A tervásatásokat jelen beszámoló írója vezette, változó számú munkaközösséggel együtt⁷

Az 1928. évi *Banner*-féle ásatások ideje óta a táj erősen megváltozott. A területet intenzívebben művelik, és hús esztendővel később a Templomhalom környéke más képet mutat. Így lehetséges aztán, hogy a *Banner*-féle publikáció és a jelen feltárások helyének rögzítése között bizonyos ellentmondások mutatkoznak. 1953-ban feladatunknak tekintettük, hogy a *Banner*-féle ásatás helyét pontosan megállapítsuk.

² *Banner János*: Középkori emlékek a nyársapáti Templompартról. Dolgozatok, 1929. V. 139. skv.

³ *Bartucz Lajos*: A nyársapáti XV—XVII. századbéli koponyákról. Dolgozatok, 1929. V. 148. skv.

⁴ Lásd 2. sz. jegyzetet.

⁵ Lásd 2. sz. jegyzetet.

⁶ *Méri István* szóbeli közlése. Akkori terepbejárásáról készített jelentését az egykori Közgyűjtemények Országos Központjának irattárában, ma a Történeti Múzeum Adattárában nem találtuk meg.

⁷ A munkaközösség tagjai: *Balanyi Béla dr.*, *Dienes István*, *Éri István*, *Fehér Géza dr.*, *Hegyesi Ferenc*, *Komáromi József*, *Seitl Kornél*, *Szabó György*, *Papp László dr.*, *B. Tompa Gabriella dr.*, s több kevesebb ideig a munkálatoknál jelen voltak *László Gyula dr.*, *Méri István dr.*, *Radnóti Aladár dr.*, *Ortutay Gyula dr.* és *Szabó Nándor dr.*, akinek kíséretében megjelentek *Ambroz Vojtech dr.* és *Karel Žebera* prágai geológusok.

Itt mondunk köszönetet az előzetes beszámoló rajzainak és fényképeinek elkészítéséért elsősorban néhai *Boross Ilona* munkatársunknak, valamint *Havass Zoltán dr.*, *Molnár László* és *Hegyesi Ferenc* főmérnöknek. A ház alaprajzok nagy részét szerző rajzolta.

Abb. 2. kép.

25 cm-es rétegvasalás térkép a területről
 Kartenskizze mit 25 cm Schichten von dem Gebiet

Munkaközösségi tagjainkkal együttesen tanulmányoztuk a szóban forgó értekezést, azt igyekeztünk a terepen ellenőrizni, azonban határozott végeredményeket nem tudtunk leszűrni. Különböző akadályai is voltak ennek, nem utolsó sorban az, hogy a szóban forgó területen olyan gazdasági művelés folyt, amelyet csak nagy összegű kártalanítással lehetett volna megoldani.

*

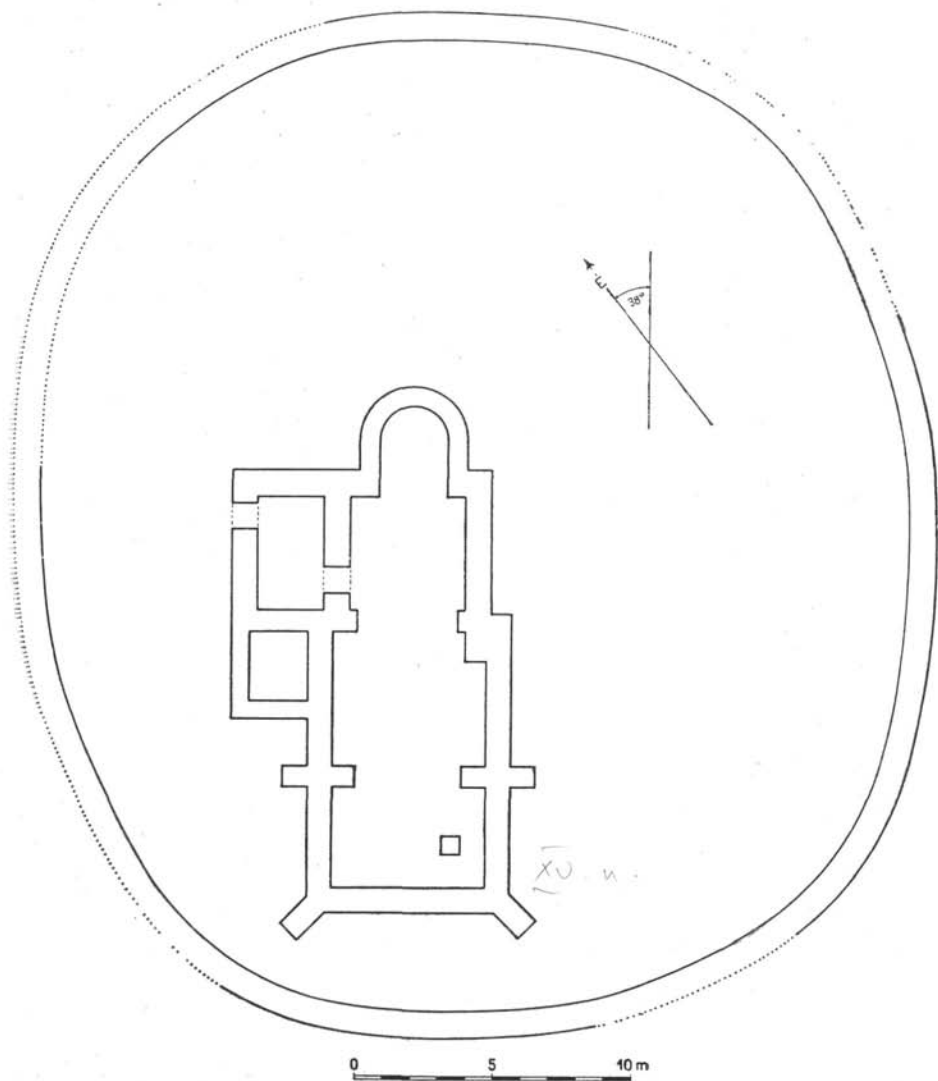

Abb. 3. kép.
Az elpusztult templom alaprajza
Grundriss der verwüsteten Kirche

a) A szentély ÉÉNY felől. Das Sanctuarium von NNW gesehen

b) A szentély K felől. Das Sanctuarium von O gesehen

a) A sekrestye és osszárium DDK felől
Die Sakristei und das Ossarium von SSO gesehen

b) A Ny-i és D-i fal találkozása, diagonál pillérrel, ÉK felől
Der Treffpunkt der westlichen und südlichen Grundmauer, mit einem diagonalen Pfeiler, von NO gesehen

1948-ban, első ásatásunk alkalmával az addig még ismeretlen *nyársapáti templom* alapfalait tártuk fel. (3. ábra).

A templom főtengelye csaknem ÉK—DNy-i irányítású. Bejárata DK felől állott. Szentélye csaknem félköríves záródású. Külső méretekben a templom hossza 18,0 m, legnagyobb szélessége 10,25 m.

Eredetileg keskeny hajójú, kisebb templom volt, amelynek belső hossza 8,56, legnagyobb belső szélessége 3,8 m. Valószínűleg ehhez az első, korábbi templomhoz tartozott a templom bal oldalán levő, téglalap alaprajzú *sekrestye* (belmérete $2,75 \times 4,3$ m), XVII. t. a—b.). A sekrestyének külső bejárata az épület ÉENy-i sarkában volt, ahol megtaláltuk a bejárati ajtónak terméskőből kifaragott perselyét is. A sekrestyéből a templomba, ill. a templom hajójába szintén ajtó vezetett, ennek is megvolt a perselyes kiképzése. Maga az ajtó tehát nem ún. pipás kiképzésű sarokvason, hanem perselyen fordult.

A templom eredetileg tehát mindössze 9 m hosszú kis falusi templom lehetett, s szélessége (ugyancsak külső méletben) 9,35 m volt, a sekrestye szélességével együtt.

A kis templomot megnagyobbították. Hajóját 10,2 m hosszúságban (külső méret) meghosszabbították, s szélessége ekkor 7,25 m lett. A megnagyobbított templom hajóját pillérekkel erősítették meg, s pilléreket az oldalfalak mentén kívül-belül építettek. A templom DDNy felőli, egyben bejárati falához, az oldalfalak és a bejárati falak sarkain diagonális pilléreket építettek (XX. t. a.). Az *arcus triumphalis*-t az eredeti, kisebb templom bejáratából képezték ki. (XXI. t. b.) A megnagyobbított templom bejáratát nem sikerült határozottan megállapítanunk, minthogy az alapfalakat takaró és szántó földnek használt humuszréteg vastagsága itt mindössze 8—9 cm volt. Szántás közben valószínűleg az eke hordhatta el a terméskő alapjait ezen a templomrészén.

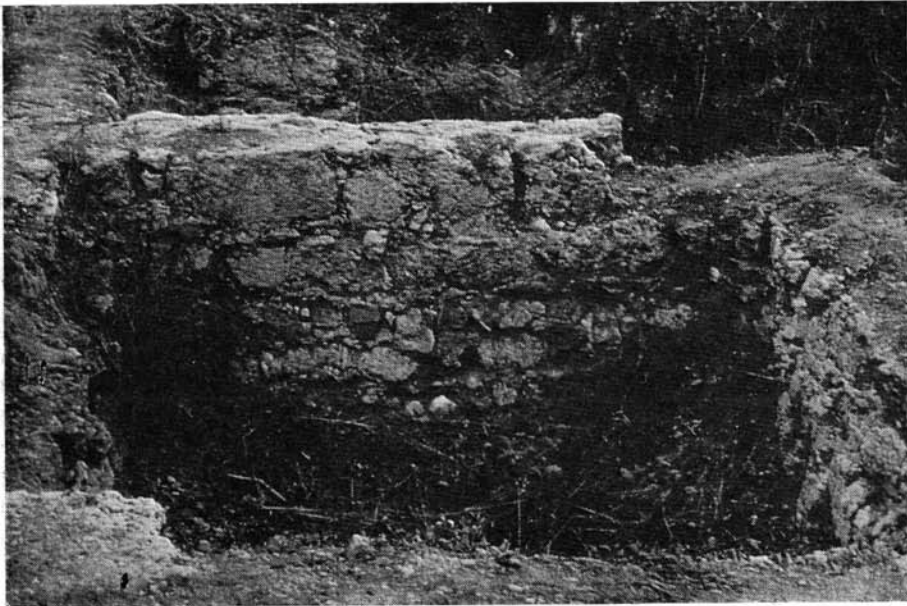
A templom Ny-i oldalához és a sekrestye DDK-i végéhez *ossariumot* építettek (XIX. t. a.). Az ossarium terméskőből épített végeit azonban a meglévő falakhoz csak hozzáépítették, de nem kötötték be az eredeti falakba (a sekrestye felőli hozzáépítést a XIX. t. a., a templom főfalához építést a XIX. t. b. ábrán jól megfigyelhetjük). Az *arcus triumphalis* kiképzését és a szentély felőli, sekrestyéből nyíló ajtó helyét ugyancsak a XIX. a. ábrán szemlélhetjük. Itt említjük meg, hogy e helyről, de a templom belseje felőli oldalról, mintegy háromnegyed négyzetméternyi területen, eredeti freskómaradványokat bonthattunk ki. A freskó színei vörösesbarna, fekete, és zöld színekkel tarkítva. Kb. egy tenyérnyi nagyságú darabra fekete színrel geometrikus mintát festettek.

A templom hajójában, annak DDK-i végében, csaknem a templom sarkában, terméskővekből épített 75×75 cm méretű oszlop (?) alapzat került kibontásra. Feltűnő, hogy hasonló oszlopalapzatot a baloldali részen nem találtunk (XX. t. a, b.). Hasonló oszlopalapzatot eddigi feltárásaink során még nem találtunk.⁸ Ha feltételezzük, hogy eredetileg hasonló méretű alapzat a baloldalon is állott, nem tévedünk, ha kórust tartó oszlopra gondolunk. Már pedig csak egy ilyen oszloptalapat volt, s az sem egyenlő feszávolságra áll a templomhajó két oldalfalától. Torony alapzatra sem gondolhatunk. Feltételezhető, hogy keresztelő medence talapat volt. Ennek azonban ellenemond az ilyen célra szokatlanul nagy méretű alaprajz. De ilyen

⁸ Lásd Bálint Alajos: A Makó-mezőkopáncsi középkori temető sírleletei. Dolgozatok 1936. XII. 222—240; A kaszaperi középkori templom és temető. Dolgozatok 1938. XIV. 139—184; A mezőkovácsházi középkori település emlékei. Dolgozatok 1939. XV. 146—161 stb.

a) Az osszárium kapcsolódása a sekrestyéhez és a Ny-i főfalhoz K felől.
 Der Anschluss des Ossariums an die Sakristei und an die westliche Hauptmauer,
 von O gesehen

b) Az osszárium kapcsolódása a Ny-i főfalhoz, É felől.
 Der Anschluss der Ossariums an die westliche Hauptmauer, von N gesehen

erős teherbírásra sincs szükség egy keresztelőmedence talapzat építésénél. Eredeti rendeltetését egyelőre nyitott kérdésként kell hagynunk.

Az osszáríum kérdésre még két okból kell visszatérnünk. Az egyik a kormeghatározással kapcsolatos, a másik pedig az 1928. évi próbaásatások és a most folyó ásatások helyének azonosítása miatt szükséges.

Az eredeti templom, a maga kis hajójával és a szervesen hozzáépült alapzatú sekrestyével együtt az Árpád-korban már állott. Sajnos, állításainkat pénzletek nem igazolják, viszont a templom környékén, annak alapfalaitól 50–80 m távolságra igen sok Árpád-kori cseréptöredéket találtunk. Egy kutatóárokkaal átvágtunk egy ugyancsak az Árpád-korból származó és ekkori cserépdarabokkal kevert szeméttöredéket is, amelyet a Templom-ér északi partján ástunk meg, a 16. sz. ház alapjainak kibontásakor (16. ábra, a 116, 117, 119 és a 120. szelvényekben).

Az Árpád-kori cseréptöredékek között — szórványeletként — nagyon sok grafitos, ún. bécsi edénytöredéket, peremtöredékeket (mint a XXXI. t. 1–3. ábrákon) gyűjthettünk össze. Ugyanakkor a templom szentélye is olyan alaprajzú, amilyenek az Árpád-korban általánosak, és amilyeneket korábban mi is feltártunk.⁹

A templom belsejében, illetőleg a sekrestye oldalán, de a templom hajója felőli részen előkerült freskótöredékek nem korhatározók. Kétségtelen, hogy azok geometrikus díszítésűek, de ilyenek nemcsak az Árpád-korban általánosak, hanem a későbbi korokból is ismertek.

A templom bővítése viszont feltétlenül gótikus ízlésre vall. Állításunkat a külső és belső támpillérek és a templom DDK-i sarkából álló — s valószínűleg kórust tartó — talapzat építési módja is igazolja. Emellett döntő bizonyóságot a templom falához közvetlenül eltemetett sírokból szereztünk. A sírokból *Zsigmond* (1387–1439) király pénzeit bontottuk ki.

Az osszáríumot tehát nem az Árpád-korban építették meg, hanem később, amikor az eredetileg kisebb hajójú templomot kibővítették, és ennek építési ideje minden bizonnyal az Árpád-kor végén, inkább a XIV–XV. század fordulóján történt.

Hátra van még az 1928. évi próbaásatások és a mostani ásatások helyének, illetőleg a templom helyének azonosítása.

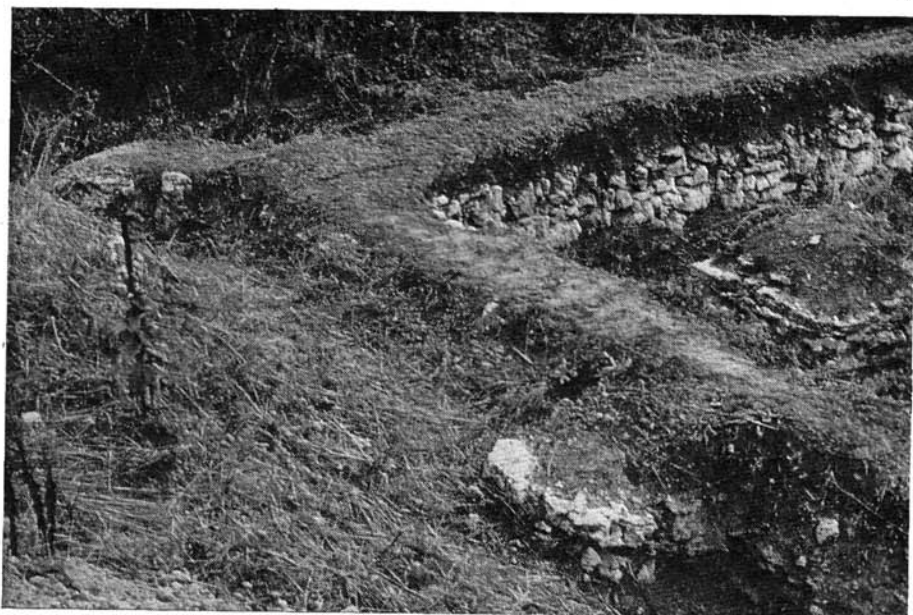
Mint említettük, Banner János a „romok” helyét az északi (!) oldalon jelöli, s „az egykori romokkal szemben”, elszántott kör közepetáján, az ekét húzó traktor leszakadt, s ezen a helyen embercsontok kerültek napvilágra.

Az északi oldalon kétségtelen, hogy vannak romok. Vitathatatlan az is, hogy a romok helyén — a mi próbaásatásaink során — nagyobb épület állott, amint arról később megemlékezünk. De ezek a romok nem templom, hanem világi célokra épült háznak lehettek romjai. Templom alapot tehát csak a déli (!) oldalon ástunk ki és innen bontottuk ki az osszáríumot is.

A Banner-féle publikáció az általunk is feltárt osszáríum méreteit is közli. Ezek nem teljesen egyezők a mi méreteinkkel, viszont a megadott két méret nagyjából azonosítható a mi sekrestye méreteinkkel. A sekrestye hossza, belső méretben azonos (4,05 m), a szélessége viszont csak akkor azonosítható (3,45 m), ha a sekrestye belső felétől a templom hajójának főfalát is hozzászámítjuk. Itt tehát bizonyos ellentmondás mutatkozik. Viszont nem egyeznek a Banner által mért osszáríum további méretei sem (3,65 és 3,60 m).

Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy a két ásatás azonos helyen, a templom helyén történt. Valóban megvan itt „az árokkal határolt” és „nem szabályos

⁹ Lásd 8. számú jegyzet

a) A K-i és D-i főfalak csatlakozása ÉK felől, diagonál pillérrel. A templom hajójában különálló talapzat, a K-i falon külső támpillérrrel
 Das Zusammentreffen der östlichen und südlichen Hauptmauern von NO gesehen, mit einem diagonalen Pfeiler. In dem Schiff der Kirche ein freistehendes Postament, an der östlichen Mauer ein Strebepfeiler von aussen

b) A templom hajójában különálló talapzat NYNYÉ felől.
 In dem Schiff der Kirche ein freistehendes Postament, von WNW gesehen

köralakú” terület. Megvan a templom sekrestyéje is, amelyhez osszáríum csatlakozott, de a Banner-féle osszáríum a mi sekrestyénkkel azonosítható. S az az osszáríum, amely a sekrestyéhez később épült és a templom főfalához csatlakozott, a Banner-publikációból hiányzik. Meglepő az idézett helyen az is, hogy „az ÉNy-felé húzódó fal folytatásában még egy hosszú, szabályosan bevezített (!) faldarabot találtunk”. Arra gondolunk, hogy ez a faldarab a szentély felől végződhetett „szabályosan”, ahol valóban azt tapasztaltuk, hogy a szentély félköríves alapfalait csak egészen a legmélyebb alapok lerakásánál találtuk meg. Viszont nem értettük, hogy az alapfalak további kiásása miért maradt el? Mi nemcsak a sekrestyét, a hozzáépült osszáríumot, hanem magát a templom alapfalait is, a cintermet körülvevő és elipzsis idomú templomkerítést is feltártuk.

Végeredményben a templom alapjait a Templom-ér mellett húzódó érpart déli oldalán tártuk fel, ugyanakkor a templom körüli temető is valóban a déli oldalon került kibontásra.

A templomot övező és a cintermet körülzáró kerítés terméskövekből épült. Megközelítőleg ellipszis alakban fogja körül a templomot és cintermet, amelynek nagytengelye a templom hajójának irányával egyező. A templom bejárata felől 3,5 m, míg a szentély külső falától 12,5 m távolságra épült. Nagytengelye 35,2, kistengelye 31,5 m. A közölt adatok a belső méreteket mutatják. Maga a kerítés vastagsága 65, 70 cm. Alapjait eredeti fényképen a XVII. tábla a) ábrájának jobb felső sarkában láthatjuk. A mai felszíntől helyenként 50–60 cm mélységben alapozták. Az alapozás sok helyen hiányos, mert a nagyméretű köveket kitermelték és mind a kerítés, mind a templom terméskő alapjaiból építették azt a szélmalmot, amelyet a régebbi, 1:75 000-es katonai térképeken is feltüntettek. Ugyanerről a szélmalomról Banner professzor is említést tesz többször hivatkozott cikkében.¹⁰ Ma már ez a malom sem áll.

A kerítés terméskő alapjai csak részben maradtak meg. Legtöbb helyen csak nyomokban követhető, viszont így is határozottan rögzíthettük az eredeti vonalait. A rombolás főleg a nyugati oldalon volt nagyobb, a keletin kevésbé. A nyugati kerítésfal belső része a templom szentélyétől a templom hajója felé megmaradt, a külső terméskövek hiányoztak. A homlokzat felőli rész teljes egészében kívülről-belülről mutatta a kerítésfalát. Hasonlóképpen kiáshattuk az eredeti kerítésfalakat a keleti oldalon is. (3–4. kép.)

A kiásott templom és a hozzátartozó kerítés tengelye az É–D-i iránytól 38°-kal tért el K felé. Feltételezhető tehát, hogy a templom védőszentjének ünnepe a tavaszi, első fél évre esett.

A templom keleti oldalán, a templomhajó teljes hosszúságában kiástuk a cinteremben levő sírokat. A nyársapáti temető sírjairól ez alkalommal nem számolunk be, csak annyit említünk meg, hogy a feltárt sírokból Zsigmond és I. Mátyás által vert pénzek kerültek napvilágra.

*

A Templom-ér két oldalán, az északi és déli partokon házak alapjait sikerült kibontanunk. Az akadémiai tervátasok során, már az első esztendőben, 1948-ban feltártuk egy olyan ház alapjait, amely a középkori Nyársapát községnek volt egyik lakóháza. Dolgozatunkban elsősorban a feltárt lakóházakat kívánjuk bemutatni és részletesen ismertetni.

¹⁰ Lásd 2. számú jegyzetet.

a) A K-i főfal, É felől
Östliche Hauptmauer von N gesehen

b) A K-i főfal a diadalívvel, Ny felől
Östliche Hauptmauer mit dem Triumphbogen, von W gesehen

1. ház. Ásatásaink során, még az első évben, 1948-ban tártuk fel. Abban az időben éppen a templom alapfalait ástuk ki és megkezdtuk a templom körüli temető feltárását, amikor a Templomhalom nyugati végénél dolgozó munkások a földszinttől alig 15–17 cm mélységben rábukkantak egy köralakú kemencére. Ennek nyomán azonnal hozzáfektünk a kibontásához. Kiderült, hogy megvan a kemencének szája is (XXII. táblán a K_2 kemence), sőt azon túlmenően kibontottuk az 1. ház alapjait.

A ház háromosztású. Feltűnő, hogy a legnagyobb helyiség és a másik két helyiség között összekötő ajtó nyomait nem találtuk meg. Viszont a másik két helyiség, éspedig a konyha és a szoba között megvolt az összekötő ajtó. Különösnek tűnt az is, hogy a legnagyobb és nyugati oldalon levő helyiségnek külön *kemencéje* volt (K_1 kemence); a másik két helyiség közül a szobában állott a K_2 -vel jelzett kemence, amelyet a konyhából lehetett fűteni. Ugyancsak a konyhában, a kemence szája előtt egy 75×220 cm méretű, ellipszis alakú tűzhely (T_2) állott, előtte 55×160 cm-es pernyegödörrel.

A ház alapjainak részletes vizsgálatánál kitűnt, hogy az *sövényfonású* falakból épült. A homokos talajból jól megfigyelhettük, hogy a ház négy sarkához *ágasfákat* állítottak ($A_1, A_3, A_4, A_5, A_7, A_8$), s a ház hossz tengelyének közepén *szelementartó ágasok* is voltak (A_2, A_6, A_9). Az ágasfák közéibe 60–70 cm távolságra *karókat* raktak és ezeket sövényvel fonták be. A sövényfalat kívülről-belülről sárral tapasztották és a tapasztást 35–40 cm vastagra hizlalták. Így készültek a főfalak és az osztófalak is.

Az ágasfák és a szelementartó ágasok átmérői 19–20 cm-esek, míg a közberakott karók 12–15 cm átmérőjűek.

Az alapfalak helyenként hiányoztak. Megfigyelhettük, hogy az ilyen megszakítások a földműveléssel hozhatók összefüggésbe, mert az É–D-i irányú szántás idején az eke mélyebben járt és az aránylag közel felszínhez levő falrészeket szétrombolta. Viszont a ház területén, szétszórtan, mindenütt égett tapasztarabokat találtunk.

Hasonló megfigyeléseket tehetünk a kemencék esetében. Mindkét kemence köralakú, s az átmérőjük egyformán 165 cm. A K_1 kemencének keleti, a K_2 kemencének nyugati oldalát szántották el. Különösnek tűnt, hogy a K_1 kemence a legnagyobb helyiségnek egyik oldalfala mellett, de csaknem a szoba közepén épült és É–D-i irányban, tehát a helyiség alaprajzi elrendezéséhez viszonyítva teljesen asszimmetrikus elrendezésben állott. E kemence előtt is volt *tűzhely*, amelynek nyugati, lekerékített vége, a lesározott padlószint felett, kb 3–4 cm magasságban kiemelkedett. A tűzhely (T_1) nagy részét szintén szántás alkalmával rombolták szét.

Maga a tűzhely vörösre volt égetve, rajta pernyemaradványokkal. A kiégett tűzhelyfelület vastagsága a padozatszintig terjedt. A két kemence sütőfelülete szintén átégett. A sütőfelületet viszont lesározott és egymás mellé sűrűn elhelyezett cseréptöredékekkel készítették. A kemencék használatakor természetesen a felső lesározott réteg átégett, de azt is tapasztaltuk, hogy a cseréptöredékek is tovább és újra átégtek.

A T_2 jelzésű tűzhely, az előtte álló pernyegödörrel csaknem teljesen épen megmaradt. A tűzhely itt is magasabban állott a padlószintnél, a pernyegödör pedig kb. 35 cm mély volt. Mindkettőnek szélei le voltak kerékítve.

A *padlószintet* azokon a helyeken, ahol az eke nem sértette fel, mindenütt nyomon követhettük. A lesározott padlószintet — különösen a gyakoribb belső útvonalakon, s az ajtók helyén ismételten megújították. A megújított padlószinten a vékony lesározás rétegeit is megfigyelhettük.

Az alapfalakat — mint említettük — 35–40 cm vastagra hizlalt tapasztással készítették. Megfigyelhettük, hogy a ház falát kívülről, tehát az eső és különböző csapadékok elleni védekezésékként, a padlószint magasságában, agyagos tapasszal erősítették meg és ez a tapasztás 3–4 cm vastag volt. Az A₄ és A₅ jelzésű ágasfákkal és az A₉-es szelementartó ágasokkal jelzett osztófalon azt is láthattuk, hogy nemcsak kívülről voltak ilyen agyagos sárral készült erősítő tapasztások, hanem belülről is, a szobákban.

Külön kell megemlékeznünk a ház *bejáratáról*. Eddigi középkori lakóházak fel-tárásainál még soha nem tapasztaltuk, hogy a ház bejárata nem az alapfalakkal egy vonalban, hanem attól mintegy 1 m-rel beljebb állott volna. Bár maga a bejárat-i ajtó teljes épségben nem maradt reánk, legalábbis a tapasztdarabok nem eredeti fekvésükben állottak, rekonstruálhattuk az egykori bejáratot. A ház hossz tengelyének irányában húzódó főfaltól beljebb, mintegy 70 cm-rel, egymástól 130 cm távolságra,

Abb. 4. kép.

A templom kerítés Ny-i oldala, DDK felől
Die westliche Seite der Umzäunung der Kirche, von SSO gesehen

a ház belsőségében két 15 cm átmérőjű karólyukat bonthattunk ki. A karólyukat az eredeti padlószinttől csak 16 cm-es mélységben találtuk meg, mert a padlószintet e helyen elszántották. Feltételezhetjük tehát, hogy a karólyukakban elhelyezett oszlopok voltak a beugró ajtónak félfái és ezekhez kapcsolódott maga a bejárati ajtó. A ház DK-i sarkában viszont nem találtunk ágasfa nyomaira. Ellenben a sövényfonással készült és a ház DK-i falcsonkja jól megmaradt. Ebben a falcsonkban sem állapíthattuk meg az egykori ágasfa helyét.

Felmerült a kérdés, hogy a $6,35 \times 6,15$ m méretű és legnagyobb helyiségnek hol volt a bejárata? Említettük már, hogy a lakóház alapfalai a szántás következtében hiányosan jelentkeztek. Nem lehetetlen tehát, hogy az elszántás miatt nem tudtuk valószínűsíteni az egykori bejárat helyét sem. Ennek a helyiségnek, illetőleg szobának keleti oldalánál álló osztófalánál, az A₉ jelzésű szelementartó ágas mellett csak három karólyukat találtunk. Pedig a háznak éppen ezen a részénél maradt legépebben meg az alapfal. Az itt feltárt karólyuk és az A₄-es ágasfa között 180 cm távolság maradt közbeiktatott karó nélkül. Ilyennek, vagy ilyenek nyomát azután sem találtuk, ahogy a felmérés és teljes feltárás során szorgosan kerestük. Gondoltunk arra is, hogy e helyen éppen egy ajtó állhatott, viszont ennek ellenemondott az a tény, hogy az említett sárgaagyagos tapasztás, a lesározott padlószint és a felmenő falmaradmány találkozásánál zavartalanul megmaradt.

Ebből a tényből kiindulva arra következtettünk, hogy ez a szoba teljesen különbejáratú volt. Gondoltunk arra is, hogy eredetileg ez a szoba lehetett az első ház, amelyben együtt lakott a család, s amikor a családtagok felnőttek és nem fértek az egyetlen szobában, a házat olyképpen nagyobbították meg, hogy az eredeti szoba szélességét megtartották és ehhez kapcsolták az újabb szoba-konyhával bővített lakást.

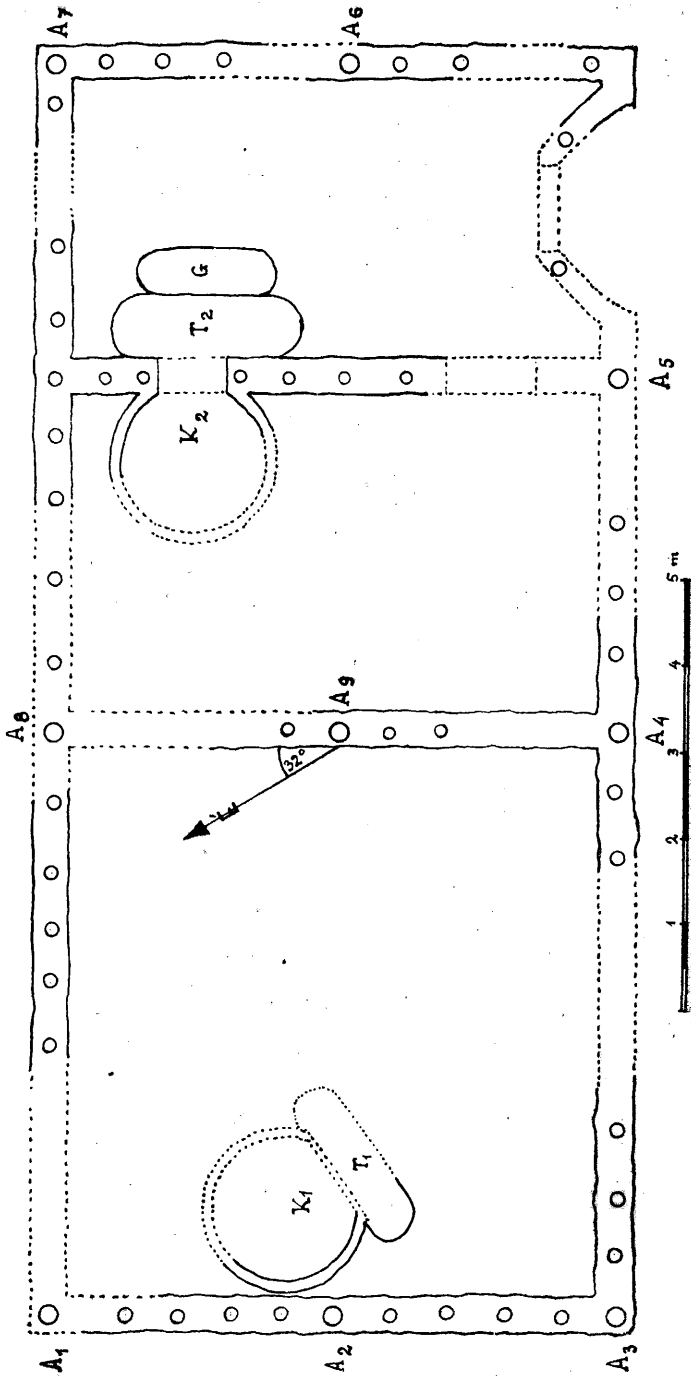
A hozzáépült újabb szoba mérete 370×635 cm. Ezen újabb szobába feltehetőleg ajtó vezetett a konyhából, amelynek nyomait az elszántás következtében szintén nem találtuk meg. Ellenben a padlószintjétől 16 cm mélyen, a szántás ellenére is, megtaláltuk az A₅ jelzésű ágasfa helyét. Az ágasfának megszenezedett darabjait is kibonthattuk.

Az elszántás miatt a kisebbik szoba és a konyha padlószintjéből igen kis felületet sikerült feltárnunk. Ilyen padlószint maradványokat főleg az el nem szántott falak mellett bontottunk ki.

Végeredményben az első lakóház háromosztású, sövényfalas építmény volt, amelynek hossza külső méretben 15 m, szélessége szintén külső méretben 7 m. A belső osztófalak 32° -kal tértek el az É-i iránytól K felé. Egyetlen hiteles bejáratot sem találtunk, s padlószintjét zavartalanul azokon a helyeken bonthattuk ki, ahol szántás közben az eke nem járt mélyen. Egy olyan talajon pedig, amely erősen homokos, az elszántás igen könnyű.

2. ház. Egyetlen helyiségből, konyhának is használt szobából állott. Sajnos, nagy részét elszántották, s a háznak csak nyomait ismerhettük fel (5. ábra). Hossza 840, szélessége 640 cm. Viszonylag nagyméretű. A ház szélességét jelentő falak szerint irányítása: 40° -kal tért el az É-i iránytól K felé. — A ház ÉNy-i sarkában, a legépebb helyen, a hosszanti falból 320 cm maradt meg, míg a ház szélességéből 140 cm-nyi falrész maradt meg. E helyen a házfalak terméskövekből voltak összerakva. Ebben a sarokban, mintegy 5 m^2 -nyi területen, a lesározott padló is megmaradt.

A házat a sok hiányossága ellenére is rekonstruálhattuk. Megmaradt a DNy-i falrészéből 240 cm hosszúságú rész, az ÉK-i falból pedig 165 cm. A ház hosszát jelentő

Az 1. ház alaprajza
Grundriss des ersten Hauses

és terméskőből épült falrész szélessége (az É-i sarokban) 40 cm, míg a ház szélességének irányában haladó falvastagság 55–57 cm, ugyanabban a sarokban.

E helyen — szintén szokatlan helyen — *bögrékemence* romjait találtuk. A kemence alapja patkóalakú, amelynek sütőfelülete 150×110 cm méretű. A sütőfelület csaknem háborítatlanul megmaradt. A kemence környékén nagy mennyiségű kályhabögre töredéket találtunk. A kemence alapfalai szintén terméskő darabokból volt kirakva. A köveken égésnyomok látszottak, viszont legtöbb terméskő nem mutatott összefüggő alapzatot. Néhány terméskövön ugyanakkor az eredeti sározas kiégett tapaszdarabjait találtuk meg.

Az ÉK-i sarokban 120 cm átmérőjű, csaknem pontosan köralakú, 42 cm mély *gabonásverem* állott. A verem, ill. gödör falai sárgaagyaggal voltak kitapasztva. A gödör homorú és legmélyebb pontjánál mértük a gödörmélységet, és pedig a ház ÉNy-i sarkában kibontott és lesározott padlószinthez viszonyítva. A gödörben semmit sem találtunk. Az egykori lakóház területén és annak közvetlen környékén nagy mennyiségben kerültek elő cserépdarabok és állatcsontok. Ezeket szántás alkalmával az eke hordhatta szét.

3–4. házak. Egymásra épültek. Mind a kettő kétosztású volt, és csak romjai maradtak meg (6. ábra). Feltehető, hogy a régebbi, tehát az alsó (3.) ház leégett, s a felette épült 4. háznak falait, falmaradványait az eke hordta szét.

A 3. ház alapfalait csak nyomaiból állapíthattuk meg. A nyomokat a megmaradt ágasfák, szelementartó ágas helyeiből fedezhettük fel. De megmaradtak — különösen a 3. ház ÉÉNy-i sarkában levő karólyukak is. A vizsgálatok során arra következtethettünk, hogy az alsó, tehát a régebbi 3. ház kétosztású volt. Talán nem

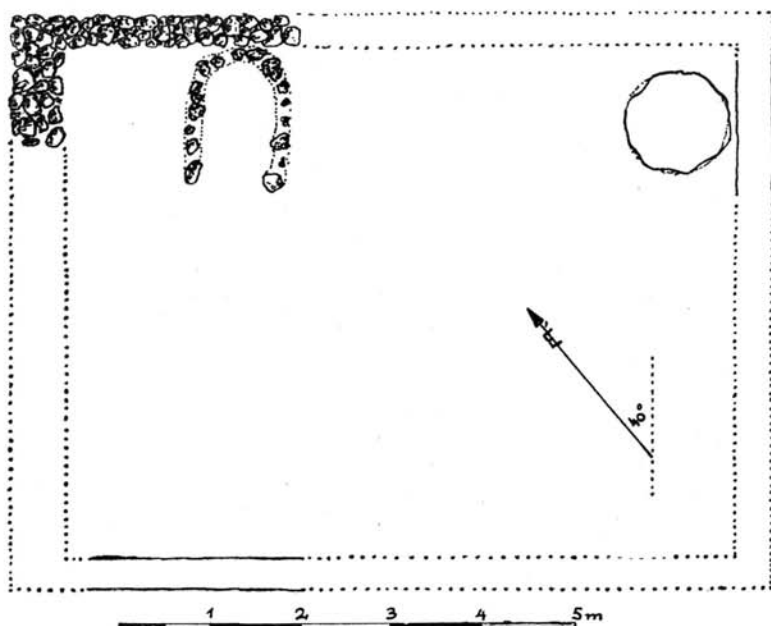

Abb. 5. kép.

A 2. ház alaprajza
Grundriss des 2. Hauses

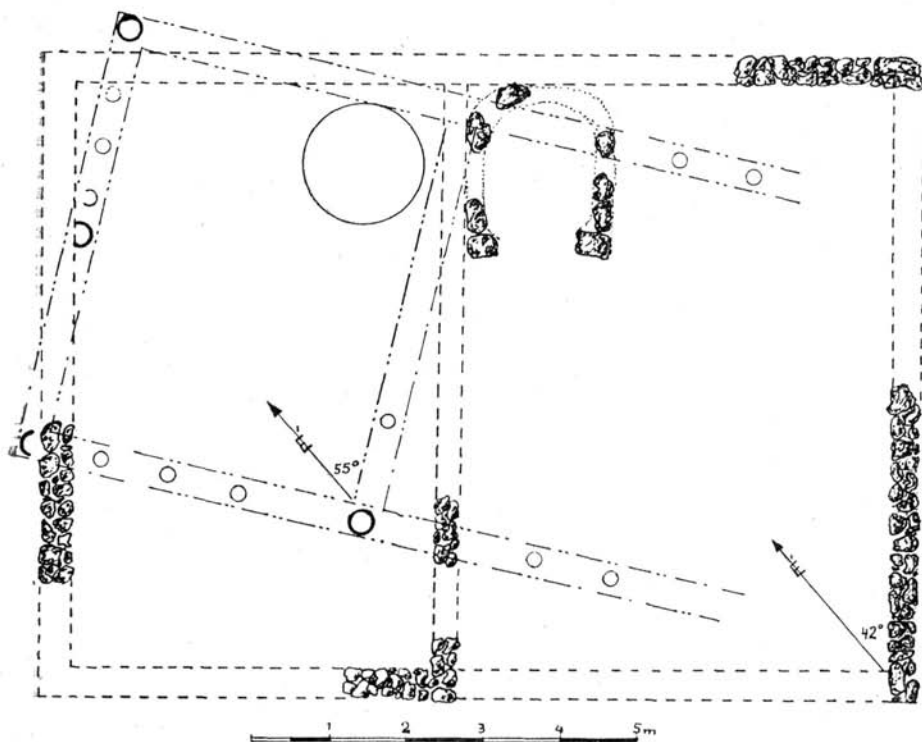

Abb. 6. kép.
A 3—4. házak alaprajzai
Grundriss des 3. und 4. Hauses

tévedünk akkor, amikor ennek a háznak egyik helyiségét 1010×1270 cm belméretűnek állapítottuk meg, ugyanakkor a falvastagsága 45 cm volt. Ennél a háznál a hossz tengely majdnem pontosan ÉNy—DK-i irányban haladt, mindössze annyi eltéréssel, hogy az osztófal, illetőleg a ház ÉNy-i oldala 55° -kal tért el az É-i iránytól K felé. Ez pedig végeredményben csak 10° -os eltérést jelent az ÉNy—DK-i iránytól.

A 3. ház alapfalai azt mutatják, hogy felmenő falai sövényfonással készültek, amelyet kívül-belül sárral tapasztottak.

A felette épült ház hossz tengelye már közelebb állott az ÉNy—DK-i irányítás-hoz. Ennek végfalai és osztófalai irányításban mindössze 42° -kal tért el K felé az É-i iránytól (4. ház). Sajnos, ennek falait is erősen széthordta szántás alkalmával az eke. Viszont az ásások során ez volt az első házunk Nyársapáton, amelynek alapfalait terméskövekből rakták össze. Előbb a falszélességben az alapfalak helyeit sárgaagyaggal ledöngölték és erre rakták az alapfalakat. Azt nem tudtuk megállapítani, hogy a felmenő falak is terméskövekből voltak-e összeállítva, de egy sor és kétökönyi nagyságú terméskövekből összerakott alapfal-vonalat az eredeti házból feltárhattunk. Az alapfalakból 4 m hosszú részt a DK-i sarokban, illetve házvégénél bontottunk ki. Ennek megfelelő, párhuzamos falrészlet találtunk az ÉNy-i oldalon, ahol a terméskő alapok hossza 2,1 m. A kétosztású házban, a bejárati oldal felől, az osztófal találkozásánál, szintén eredeti helyén maradt meg egy 1,5 m-es terméskő alaprészt.

A 4. ház hossza külső méretben 11,45 m, szélessége ugyancsak külső méretben 8,4 m. A falvastagság átlag 40 cm, míg a belső osztófal vastagsága 30 cm.

A kétosztású házból a nagyobbik helyiség volt a konyha, ahol — feltehetőleg — a bejárati ajtóval szemközt, de a konyha szemközti falánál *tüzelőkályha* állott. Ennek alapjai szintén terméskövekből volt kirakva és erősen rongáltan sikerült kibon-

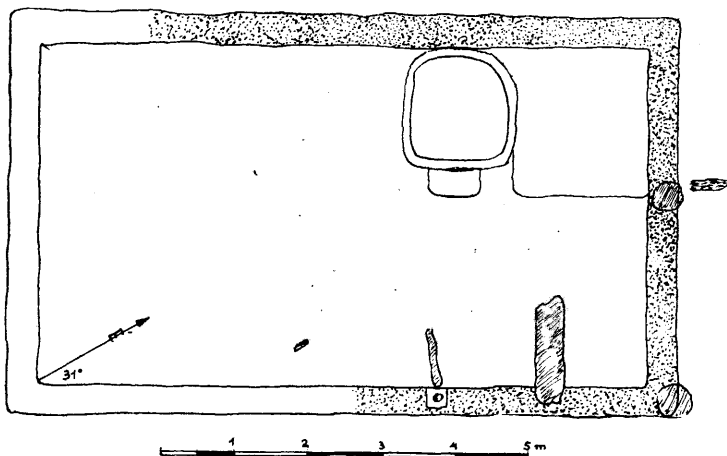

Abb. 7. kép.

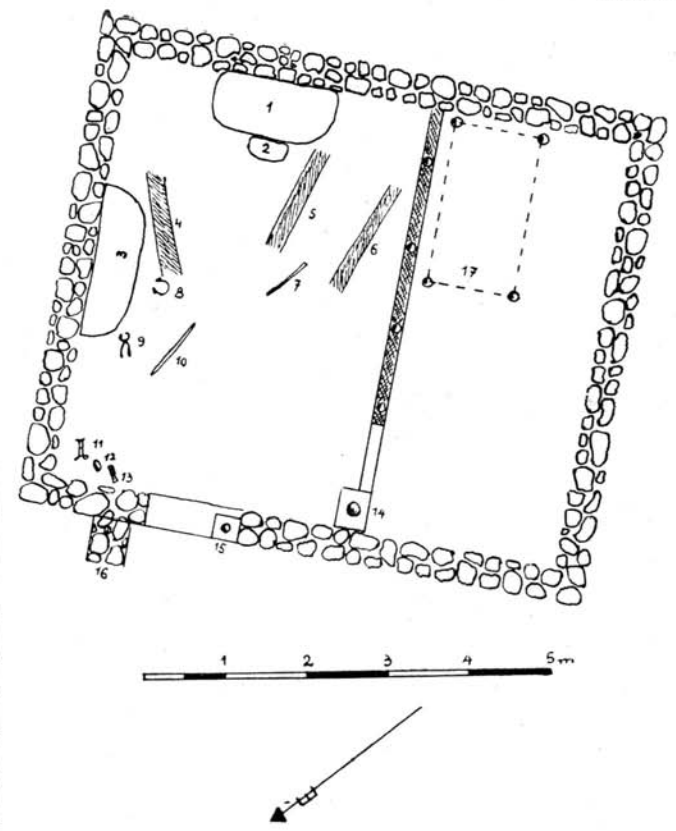
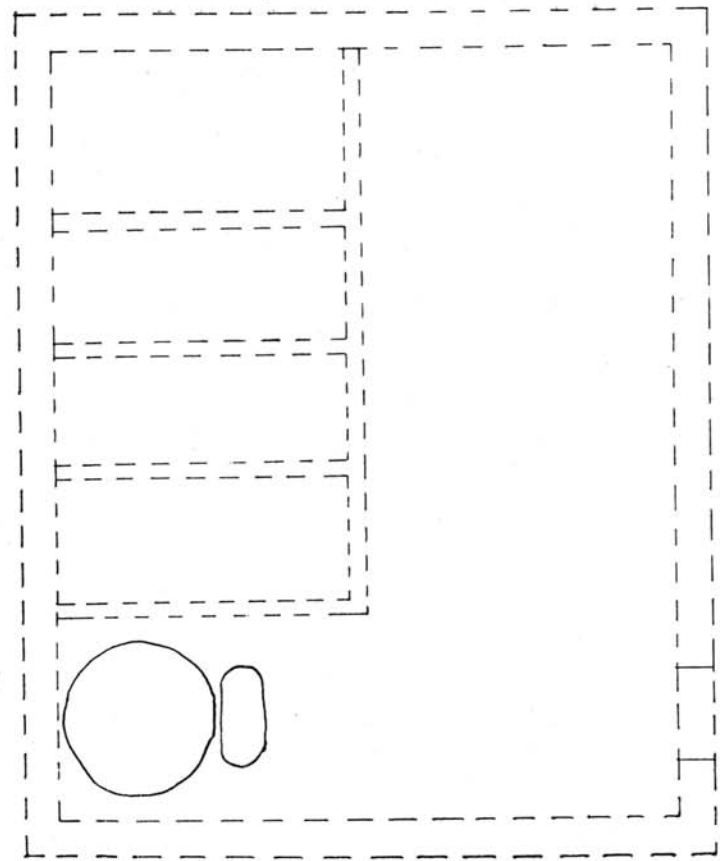
Az 5. ház alaprajza
Grundriss des 5. Hauses

tanunk. Közvetlenül a terméskő alapok mellett, a tüzelőkályha szája felőli részén, mintegy 25×20 cm-es nagyságban sikerült az eredeti sütőfelületet is megtalálnunk.

A $4,65 \times 7,6$ m belméretű kisebbik helyiségben, az osztófal mellett, a tüzelőkályhával egyirányban egy 1,30 m átmérőjű, 40 cm mély, homorúan kitapasztott gödröt találtunk. A gödröt valószínűleg gabonatartónak használták, mert a gödör fenekén néhány szem árpamagot is találtunk.

5. ház. Döngölt falú, amelynek egyetlen ágasfa helyét és egyik szelementartó ágasának helyét megtaláltuk (7. ábra). Erősen bolygatott, s szántáskor az eke a döngölt alapját széthordta. *A ház környékén igen sok kiégett sárgombócot találtunk.* Ebből arra következtethettünk, hogy falait ún. csömpölyegből készítették. Mint a sövényfonásos és kívül-belül sárral betapasztott falú házaknál, itt is szükség volt karókra, vagy oszlopokra, s amelyek külső oldalaira lécmes, vagy vékonyabb faágakat szegeztek. A faágakat hézagosan és nem szorosan egymás fölé rakták. A falakat pelyvával kevert és jól kidolgozott, de kissé keményebb sárgombócokból rakták fel olyképpen, hogy belülről, a karókhoz szegezett lécekhez, vagy faágakhoz erősen odacsapták. Néhány ilyen csömpölyegdarabon jól látszott az is, hogy nem elégedtek meg a csömpölyegek egymásra csapkodásával, hanem össze is döngölték, ezáltal a fal még erősebb lett. Az összerakott csömpölyegeket végül kívülről-belülről vékony agyagos sárral elsimították.

Az így elkészített, felmenő falú háznak alaprajzát, pontosabban az *eredeti lakóház méreteit csak részben tudtuk meghatározni.* A déli oldalrészek hiányoztak, mert azokat elszántották. A leszározott padlózat foltjaiból — amelyekből azon a ré-

A 6—7. házak alaprajzai
Grundriss des 6. und 7. Hauses

szén, ahol az alapfalak hiányoztak, két helyen sikerült nagyobb felületet kibontanunk — úgy láttuk, hogy a házat külső méreteiben, $5,5 \times 9,10$ m-es nagyságúra építették. A falvastagság általában 40 cm, néhol 35-ös része is volt. A hiányzó alapfalak közelében az egyik eredeti padlószintfolt 90×35 , a másik 50×70 cm-es nagyságú volt. Mind a kettő szabálytalan ellipszis alakú.

Az ÉK-i oldalon egy ágasfa és egy szelementartó ágas helyét bontottuk ki. Mindkettő 32–35 cm vastag, kerek átmetszetű oszlop lehetett.

A bejárati ajtó a keleti oldalon állott. Ennek téglából kifaragott perselye is megmaradt. Az ajtóból is maradt egy 7×70 cm-es megszenesedett fadarab. Az ajtóperselytől 115 cm-re, a megmaradt házalapra zuhant, 130×35 cm méretű, megszenesedett deszkadarab állott. A deszkadarab egyik vége mintegy 15 cm hosszúságban került a házalapra, a többi része a lesározott padlószinten került kibontásra. Az az elszenesedett fadarab, amely a persely közelében állott, valószínűleg az ajtószárnynak az a része lehetett, amely a perselyen fordult.

Szemben az ajtóval patkó alakú kemencefeneket bontottunk ki. Ez valójában sütőfelület volt, amely a ház alapjaihoz simult. A kemence előtt 50–40 cm méretű pernyegödör állott, amelynek mélysége 12–15 cm. Maga a sütőfelület csaknem teljesen ép volt. Vörösré égetett felső sározása 2,5–3 cm, amelyet egészen apróra törött, leterített cseréprétegre tapasztottak. A sütőfelület $1,45 \times 1,50$ m méretű. Magának a kemencének felmenő falai vesszőfonatosak voltak. Ezt onnan tudjuk, hogy a sütőfelület széléhez kapcsolódó kemence felmenő falainak töredékeiben vesszőlenyomatos, kiégett rögöket találtunk. A rögökben a vesszőlenyomatok 6–8 cm távolságra voltak.

Érdekes megfigyelésünk volt, amikor azt tapasztaltuk, hogy a háznak pontosan az északi sarkában, tehát a bejáratl szemközt, a kemence mellett, a padlószint mintegy 6–7 cm-rel magasabban állott. Ez a kiemelkedés csak arra a részre terjedt, ameddig a kemence engedte. Téglalap alakú, $1,80 \times 2,0$ m méretű, erősen döngölt felületű. Arra gondoltunk, hogy ezen a helyen volt az ágy, kissé magasabban, mint a tulajdonképpeni padlószint.

A bejárat felőli fal közelében fenőkö darabot találtunk (XX. t. 18.), s a házon kívül, az ágasfa és a szelementartó ágas helyeitől majdnem egyforma távolságra kétágú *vasvilla* töredéke került elő (XXII. t. 10). A szelementartó ágas mellett, de a ház külső oldalánál $25 \times 12 \times 10$ cm méretű gerendavéget találtunk megszenesedve.

A ház hosszabbik oldala 31° -kal tért el az északi iránytól kelet felé.

6–7. házak (XXIII. tábla). A 6. ház alapjai csak nyomokban maradtak meg. Döngölt alapfalú, amelyet sárga színű agyagos földből készítettek. Ágasfáknak, vagy szelementartó ágasoknak nyomait sem találtuk. Szokatlan nagy méretű épület lehetett, szokatlan és eddig példa nélküli alaprajzzal. A lesározott padlószintet nagy terjedelemben, csaknem háborítatlanul sikerült kibontanunk.

A 6. ház külsőméreteiben $10,30 \times 8,50$ m nagyságú. Az alapfalak vastagsága általában 40 cm, a házbelsőben az osztófalak 20 cm vastagok. A ház hosszában, belül, az osztófalak csaknem pontosan felére osztják a házat. Egyik felében további osztásokat láttunk. Az osztásoknak megfelelően négy kisebb helyiséget figyelhetünk meg, amelyek belső méreteiben $1,50 \times 3,55$; $1,30 \times 3,55$; $1,35 \times 3,55$ és $2,00 \times 3,55$ m méretűek. Az ilyen szokatlanul kisméretű belső helyiségek mellett, szemben a bejáratl, 1,80 m átmérőjű, csaknem kerek kemence sütőfelületét bontottuk ki, amelyek mellől lapos tálkaszerű kemence-, ill. kályhabögrék töredékei kerültek elő (XXVIII.

t. 11., 12.). A tányérkák belsőoldalai díszítettek. Ugyancsak e kemence mellől darabokra törött, vékonyfalú, szemcsésen iszapolt, téglavörösrre égetett *nagyobb edény* került elő. Az edény belseje erősen korongolt, kívülről, az alsó harmadától nyakáig körbefutó bordadíszes (XXVIII. 15.). M.: 35, Sz.: 19, Fá.: 13,5 cm.

A sütökemence előtt $1,20 \times 0,55$ m méretű, ellipszis alakú *pernyegödör* állott, amelynek mélysége 12 cm volt.

A sütökemencétől a harmadik kis helyiségben ($1,35 \times 3,55$ m méretűben) nagyobb méretű *láncszemet* találtunk.

A ház bejárata a DNy-i sarokban lehetett. Határozottan nem tudtuk helyét megállapítani. A padlószint vizsgálata viszont azt mutatta, hogy csakis e helyen lehetett, mert a lesározást itt megismételték. Az újrásározást, tapasztást szinte rétegenként figyelhettük meg. Ennek figyelembevételével az ajtó szélességét 110 cm-nek vehettük.

A 7. ház csaknem melléépült az előbbinek. Ennek észak felőli sarka mindössze 30 cm távolságra áll a 6. ház alapfalaitól, a keleti pedig 1,25 m-re. A 7×6 m méretű ház alapját terméskövekből, pontosabban réti mészkövekből rakták össze. Mindkét ház egy alig észrevehető kis mélyedésben állott, így alapjaik aránylag bolygatatlanul megmaradtak. Az eddigi házak alapjait általában a 103 m-es tszf. magasságban rakták le, ennek a két utóbbinak helyét a 102,75 m-es szintvonalon jelölték ki. Ezzel magyarázható, hogy a 7. háznak réti mészkő alapjai megmaradtak, s a ház építésének technikáját is pontosan megfigyelhettük. Az alapfalak vastagsága itt is 40 cm. A terméskő alapot kívülről, a járószintnél 3–4 cm vastagságban szürke agyagos tapasztással védték.

A 7. ház belsőségét kétfelé osztották. Az osztófalat azonban nem terméskövekből, hanem sövényfonásos, két oldalt tapasztott, 15 cm vastag falból készítették. A ház lesározott padlószintjén, szétszórtan nagy mennyiségben találtunk ilyen tapasztarabokat. Az osztófal mentén 4 helyen megtaláltuk a 6–8 cm átmérőjű karók helyeit, amelyek megközelítőleg 1–1 m távolságra állottak egymástól. Helyenként a vastagabb karók közeiben vékonyabb, letűzött faágak helyeit is felismertük.

A két helyiség között ajtó állott, s az ajtó perselyben fordult. A téglából faragott, téglavörös színű persely teljesen szétmállott. A belső ajtó szélessége 1 m volt, amelynek perselyét a XXIII. tábla jobboldali rajzán 14. számmal jelöltük meg. A külső bejárat szélességét 80 cm-ben figyelhettük meg és ez az ajtó is perselyben fordult (rajzunkon 15. sz.). A külső bejárat mellett, bal oldalon, 55×45 cm méretű terméskőtömb állott. (Rajzunkon 16. sz.). Rendeltetését csak akkor értettük meg, amikor az egész házat kibontottuk és a padlószinten talált, szétszórt tárgyak segítettek a megfejtésben.

A bejárattal szemközti falnál, közvetlenül a falhoz épült, megközelítőleg ellipszis alakú *tűzhely* állott, előtte kisebb *pernyegödörrel*. A tűzhely mérete: $1,50 \times 0,75$, a pernyegödöré $0,5 \times 0,25$ m. A tűzhely a padlószintből 11 cm magasan emelkedett ki. (Rajzunkon 1., 2. sz.). — A ház ÉK-i falához támaszkodó, szintén 11–12 cm magasan kiemelkedő, ellipszis alakú „*munkahely*” állott (rajzunkon 3. sz.). Ez 2,0 m hosszú és 0,6 m széles. Előtte, a padlószinten *vaspatkó* (XXXIV. t. 20.), közelében *harapófógó* (XXXIII. t. 15), rajzunkon 9. sz.). A ház északi sarkában, szintén a padlón *vaszabla* (XXXIV. t. 11., rajzunkon 11. sz.), ovális alakú *vaskarika* (XXXIV. t. 2., rajzunkon 12. sz.), *hidegvágó* (XXXIII. t. 20., rajzunkon 13. sz.). A helyiségeknek csaknem a közepén *csáklyavég* (XXXV. t. 4., rajzunkon 10. sz.), és egy lándzsaalakú *vasfűrő* (XXXV. t. 3., rajzunkon 7. sz.) került elő. A ház bejárata előtt, de kívülről, a járószinten féligkész állapotban valószínűleg *kocsivasalás töredék* (XXXV. t. 8.)

került elő, egy *láncvég akasztószem* (XXXV. t. 6.) és szintén kocsivasalásnak látszó félig megmunkált *vasdarab* (XXXV. t. 7.) társaságában. A ház ÉK-i falánál, kívülről, a két szomszédos házfal között *kaszadarab* (XXXV. t. 12.) és egy *kaszaörv* (XXXV. t. 14.), valamint *kaszanyak szorítóvas* (XXXV. t. 15.) feküdt. A ház belsejében, rajzunkon 4., 5., 6. számokkal jelölt helyen $1,30 \times 0,20$; $1,40 \times 0,18$ és $1,50 \times 0,15$ m

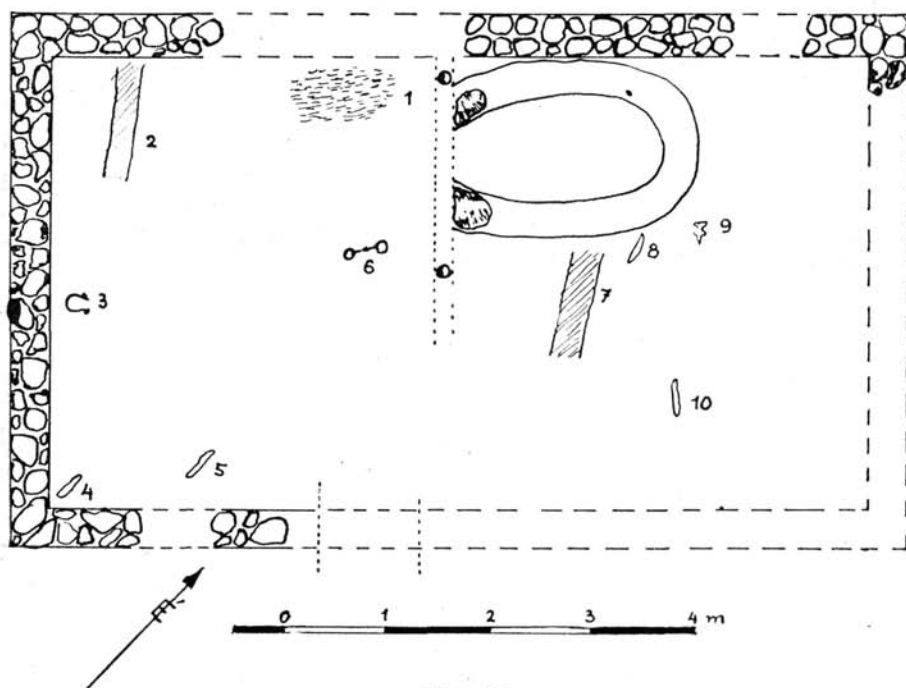

Abb. 8. kép.

A 8. ház alaprajza
Grundriss des 8. Hauses

méretű, átlag 6–7 cm vastagságú megszzenesedett *gerendadarabok* heverték a padlószinten.

A ház kisebbik helyiségében, az osztófal és a DK-i főfal sarkában négy helyen 6–6 cm átmérőjű karólyuk helyét bontottuk ki. A karólyukak egymástól 1,10, illetőleg 2,0 m távolságra állottak. A karólyukak közötti részen a padló szint teljesen elmosódott volt, viszont az ajtó felőli két karólyuknál és nem az osztófalhoz közelebb álló két karólyuk között a padlószint erősen koptatott lehetett, mert a lesározást, a padlószint megújítását többször is megismételték. Ebből arra következtethetünk, hogy itt négy karóval felemelt *fekvőhely* (priccs) állhatott (rajzunkon 17. sz.). Ugyanakkor ebben a helyiségben semmiféle tüzelőhelyet sem találtunk.

Talán nem tévedünk, amikor azt mondjuk, hogy ezt a 7. házat *kovácsműhely* céljaira építették. Megvan a házban a tüzelőhely, a munkahely és a padlón szétszórta kovácskészítmények. De van olyan szobája is, ahol lakója munkavégeztével megpihenhetett. A 16-os számmal jelzett és a bejárat mellé épített oszlophoz köthették esetleg a patkoláskor a lovat.

Megoldatlan a 6. ház rendeltetése. Dr. Sárkány József, a ceglédi Kossuth Múzeum nyug. igazgatója számításokat végzett és megállapította, hogy Nyársapát középkori községe egy napra „lójáró-földre” van Budától. Ha reggel egy lovas elindult Budáról, estére Nyársapátra érkezhett és itt pihent meg. Nem lehetetlen, hogy postaállomás állott ezen a helyen és az utasok a belső kis helyiségekben találtak egy-egy éjszakára fekvőhelyet. A kérdés végleges megoldása nincs lezárva.

A 6. ház hosszanti főfala 57°-kal tért el az északi iránytól nyugat felé, míg a 7. ház ugyancsak hosszanti falának iránya 45°-kal tért el kelet felé az északi iránytól.

8. ház (8. ábra). Területünknek csaknem a legmagasabb pontján, a 103 m-es tszf. magasság szintvonalán épült. Alapozása réti mészkőből készült, s az alapozásnak kb. a felét elhordta az eke. Ennek ellenére az alapozásból maradt annyi, hogy abból kétség kívül pontosan megállapíthattuk a ház eredeti nagyságát.

A 8. ház kétosztású volt. Mérete: 8,80 × 5,30 m, amelyből a kisebbik helyiség — nyilvánvalóan a konyha — belső méretben 3,65 × 4,50, a nagyobbik pedig, amely szoba volt, 4,15 × 4,50 m nagyságú. — A ház hosszanti fala csaknem pontosan DNy—ÉK-i irányítású, s a rövidebb és teljesen bolygatatlan DNy-i oldalfala 43°-kal tért el az északi iránytól, nyugat felé. — Külső falai 40 cm vastagok.

A ház *bejáratát* csak következtetéssel tudtuk megállapítani. A feltételezett bejárat helyén az elszántás ellenére is igen erősen döngölt, sárga agyagos alapozást láttunk, ahol a felsértett lesározás azt mutatta, hogy a bejárat csakis az adott helyen lehetett. Ezzel szemben, a szemközti fal előtt megközelítőleg ellipszis alakú *tűzhely* állott (rajzunkon 1. sz.). Ennek hossz tengelye 1,10, kistengelye 0,50 m. A vörösré égetett sütőfelületét az eke igen erősen bolygatta.

A házbelső két helyiségét osztófalra szintén csak következtetni tudtunk. A szobában nagyobb méretű és patkóalakú, *kályhabögrés kályha* állott, amelynek szája a konyha felé, tehát az osztófal felé nyílt. A kályha szájánál, az osztófal mellett két természetes eredeti helyén állott. Ezeknek belső oldalai erősen égettek voltak. Megmaradt a kályha egész tűztere, illetőleg annak sütőfelülete. A kemence szája 45 cm széles, a sütőfelület befelé 2,0 m hosszan nyúlott, s legnagyobb szélessége 1,10 m. A kályha-alapozás falvastagsága — a természetes méreteiből következtetve — valószínűleg 50 cm. Erre az aránylag széles alapozásra rakták azután fel a kályhabögréket, amelyeknek töredékeit a padlószinten nagyszámban bontottuk ki. Valamennyi virágcserep alakú. Falai vékonyak, talpuk csonkakúp idomú, finomra őrölt kavicsal soványították és téglavörösré égették. Korongon készültek. Hasonlók azokhoz a kályhabögrékhez, amelyek típusait a XXVIII. tábla 3., 4. ábráin mutatunk be.

A kályha szája mellett és a kályha melletti ÉNy-i hosszanti főfal között karólyukat találtunk. Ezt a karólyukat metszetben bontottuk ki és azt láttuk, hogy az a padlószint alá, 15 cm mélységig nyúlt. Egy másik karólyukat is találtunk, ismét csak a kályha szája, de annak másik, jobb oldala felől. Ez a padlószint alá 17 cm mélységig nyúlt. Az így feltárt két karólyukból tudtunk következtetni a két helyiséget elválasztó osztófal irányára is. Ugyanakkor megfigyelhettük, hogy ez az osztófal sövényfonással készült. Feltevésünket erősítette a padlószinten heverő, nagyszámú égetett paticsdarab.

Mind a konyhában, mind a szoba padlószintjén szétszórtan különböző *vastárgyakat* találtunk. A 8. ábrán bemutatott rajzunkon a 3. számmal jelzett helyen *vaspatkó* töredékét (XXXIV. t. 21.), a 4. számnál *késnyél* töredékét (XXXIII. t. 8.) az 5-ös helyen *vaskést* (XXXIII. t. 3.), a 6. számnál *vaszabla* töredékét (XXXIV. t. 8.), a szobában a 8. és 10. sz. helyeken *vaskéseket* (XXXIII. t. 3., 5a.—5b.) bontottunk ki.

A 9. sz. helyen kaszkalapálásnál használt *üllő* feküdt. Sajnos, ez erősen elrozsdásodott és nem sikerült megmentenünk, mert a kiemeléskor teljesen szétmállott. A 2. sz. helyen, a konyhában $1,10 \times 0,17$ m méretű *megszenesedett gerenda* darabot tártunk fel, amely a ház leégésekor a padlóra zuhant. Ugyanilyen, de $1,20 \times 0,20$ m méretű gerenda darabot a szobában is találtunk a padlóra zuhanva.

9–11. *házak* (XXIV. t.). Három ház egymás mellett, ill. egymásra épült. Valamennyi ÉK–DNy-i irányítású. Az első a 9. ház, amely kétszintes. Főfalának hossza, külső méretben 7,6, szélessége 5,2 m. Az A-jelzésű, kisebbik helyiség belméretben $2,6 \times 4,8$; a nagyobbik, a B-jelű $3,8 \times 4,8$ m. Az A-helyiség DNy-i sarkában 57 cm magas, felmenő falrészletet bontottunk ki, amelyen a belső vakolás is megmaradt. A vakolaton vörösésbarna, terakotta színű falfestést találtunk. A B-helyiségben T-jelű *szemeskályha* terméskövekből összerakott alapjai maradtak meg. A szemeskályha és a közvetlenül mellette húzódó főfalból ezen a helyen 27 cm-es felmenő falrész került kibontásra. Az itt talált felmenő falrész szintén be volt vakolva, ezen azonban festett felületet nem találtunk.

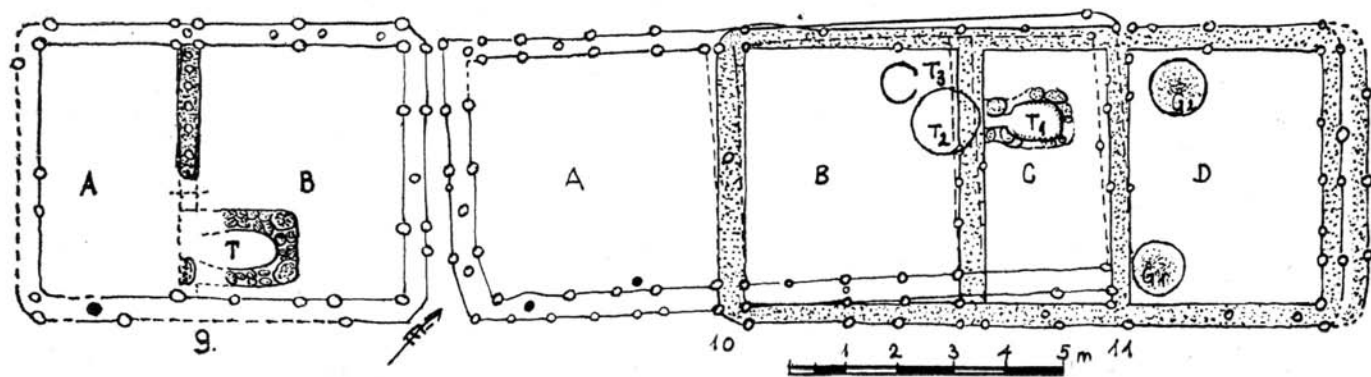
A 9. ház alapjainak vizsgálatánál kitűnt, hogy a falak sövényfonással készültek, s a helyenként talált karólyukakat befonó sövényfalat kívül-belül sárral tapasztották. A falvastagság átlag 40 cm. A szelementartó ágasokat nem találtunk, ellenben azok helyein a többi karóhelyekkel azonos, 8–10 cm átmérőjű, kerek karólyukakat ástunk ki.

A sövényfonatos ház külső oldalán nem mindenütt maradt meg a külső tapasztás. Az A-helyiség volt feltehetőleg a konyha és ennek baloldali, ÉNy–DK-i irányú főfalának külső tapasztásrétege teljesen hiányzott. Úgy véljük, hogy szántáskor ebbe a külső falfelületbe akadt először az eke és az rombolta szét. Ugyanebben a helyiségben, a DK-i részen lehetett a bejárat is, mégpedig a DNy-i sarokban, ill. annak közelében. A falrész itt teljesen megszakadt, ugyanakkor e helyen, a falban, 13 cm átmérőjű kerek oszlop helyét bontottuk ki. Talán ez lehetett az ajtófélfája. A tapasztás hiányzott ezen a hosszanti főfalon, tehát a ház bejárat oldalának nagyrészen is. Csak a helyenként előkerülő karólyukak mutatták, hogy valóban ezen a helyen állott az eredeti falrész.

A 9. ház belső helyiségeit 7 karóra fonott sövényfal választotta el. A karólyukak 17–20 cm mélyen süllyedtek a padlószint alá. Ezeket gondosan kibontottuk és róluk pontos méreteket vettünk fel. Egy-egy karólyuk szélessége 7–8 cm volt, azonban megfigyelhettük, hogy a karók nem kerek átmetszetűek voltak, hanem valamennyit vastagabb fatörzsből hasították. Legtöbbjük keresztmetszete háromszög alakú. Megfigyelhettük azt is, hogy a karóknak nem ástak külön gödröket, hanem azokat egyszerűen levették. A két helyiséget osztófal tehát sövényfonatos volt és ennek is 40 cm volt a falvastagsága. Az osztófalon állott a két helyiséget összekötő ajtó.

A B-helyiségben, tehát a szobában, a DNy–ÉK-i főfal mellett, éspedig a DK-i oldalon állott a már említett szemeskályha. Téglalap alakú volt, s szájával a konyha felé nyílt. Terméskőből alapozták és az alapozásnak kétharmadrésze megmaradt. Tűztere enyhén lejtett befelé és a lesározott, 6 cm vastagon átégett sütőfelületéből kétharmad rész szintén épségben maradt.

A szemeskályha körül nagymennyiségben találtunk virágcserepekhez hasonló kályhabögre töredékeket. Alakjuk a XXVIII. t. 3–4., 8. jelzésű bögrékhez hasonló. Néhány töredéket találtunk, amelyek a XXVIII. t. 7., 11–12. ábrán bemutatott, kisebb tányérokhoz hasonlóak. Ezek átmérője átlag 10 cm méretűek, magasságuk 2,8–3 cm. Teljesen ép darabot egyet sem találtunk, s méreteiket is csak a restaurálás után állapíthattuk meg. Hasonlókat Szabó Kálmán talált a Kecskemét környéki

A 9—10—11. házak alaprajzai
 Grundrisse der Häuser Nr. 9—10—11.

ásatásainál.¹¹ Általában ezek is apró kavicsokkal soványított agyagból készültek és téglavörös színűek. Belsejük csaknem minden esetben rozetta díszes, kihajló pereműek és hátlapjuk az égetéstől, illetve a kályhában tüzeléstől fekete színű és legtöbbször még kormos is.

A 9. ház belsősegeiben a padlószintet csaknem teljes egészében sikerült kibontanunk.

Közvetlenül a 9. ház fala mellé épült a 10. ház (XXIV. t.), amely három osztású volt. Ennek a háznak irányítása csaknem azonos a 9. házéval, és ahhoz kapcsolódva, annak mintegy folytatásaként jelentkezett. Hosszanti falai 42°-kal tértek el az északi iránytól ÉK felé, tehát a 9. ház és a 10. ház közötti eltérés mindössze 3°.

A három helyiségből álló 10. ház *A*, *B*, *C* helyiségei külső méretben $12,85 \times 5,2$ m nagyságúak. Ebből az *A*-helyisége $4,8 \times 4,5$; a *B*-é $4,8 \times 4,0$; s a *C*-é $4,8 \times 2,75$ m.

A 9. házhoz hasonlóan az alapfalakat itt is agyagból döngölték, s a felmenő falai sövényfonással, külső és belső tapasztással készültek. Megfigyelhetjük azt is, hogy a ház falait kívülről, éspedig a járószint és a felmenő fal csatlakozásánál 4–5 cm vastagon, szürkeagyagos tapasztással védték a fal alját verő esőzéstől.

A lesározott padlószintet az *A*-helyiségben csaknem egész terjedelmében kibonthattuk. A *B* és *C* helyiségek padlószintjét csak a hosszanti főfalak mentén, a falaktól mintegy 25–30 cm szélességben találtuk meg.

A *B* helyiségben két tűzhely is állott (T_2 és T_3). Mindkettő kerek tűzhely és vastagon van átégve. A T_2 tűzhely a kisebb, amelynek átmérője 85 cm, a nagyobbiké 1,25 m. A T_2 tűzhely 17 cm-rel volt alacsonyabban a T_3 -nál, ugyanakkor utóbbinak csaknem kétharmad része erősen rongált volt.

A 11. ház ráépült a 10. házra. Annak két helyiségét (a *B*, *C* helyiségeket) megtartotta és egy újabb, a *D* helyiséggel megtoldotta. Ez a ház tehát a XXIV. táblán bemutatott alaprajzokon a *B*, *C*, *D* helyiségekből áll. A 11. háznak irányítása viszont csaknem pontosan azonos a 9. házéval, tehát a hosszanti falai DNy–ÉK-i, míg a rövidebbek ÉNy–DK-i irányban épültek. A ráépült (11.) háznak lesározott padlószintje 17 cm-rel állott magasabban, mint a 10. házé. Nyilvánvaló tehát, hogy a T_3 tűzhely ehhez a házhoz tartozott.

Felvetődik a kérdés, vajon miért épült ez a 11. ház az előbbi és stratigráfiailag is jól elkülöníthető 10. házra, illetőleg annak csak egy meghatározott részére?

Említettük, hogy a 10. és 11. házak alapfalainak építésénél 3°-os eltérés mutatkozott. Mind a két ház sövényfonásos, felmenő falakkal épült. A sövényfonásos falak karólyukai mindkét háznál jól elkülöníthetők. A 10. ház volt a régibb és alacsonyabb fekvésű, amely talán leégett. Ennek megsemmisülése után az eredeti alapokat, kis eltéréssel felhasználták és új házat építettek. Ennél az újraépítésnél 17 cm-es padlószintkülönbség mutatkozott és így az új ház magasabb szintre került. A szintkülönbség talán abból is adódott, hogy az új házat a terep legmagasabb része felé bővítették és így a korábbi, 10. ház alacsonyabban levő *A* helyiségét már nem használták fel. A 2. ábrán látható és 25 cm-es rétegvonalakat feltüntető Hegyesi-féle térkép is elárulja a szintvonal különbségeket, mert a 103 m-es szintvonalon belül, két kisebb kiemelkedés is mutatkozik. Ezeknek a kisebb kiemelkedéseknek rétegvonal értéke elérte a 103,25 m-es szintet. Tehát a 17 cm szintkülönbség eleve abból adódott, hogy a 11. ház *D* helyisége magasabb szintre került, mint a 10. ház *A* helyiségének padlószintje. Ennek a lényeges szintkülönbségnek a 11. háznál történt felhasználása viszont azt jelentette, hogy a csapadékvíz könnyebben elfolyhatott a ház falától.

¹¹ Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei, Bibliotheca Humanitatis Historica III., Budapest 1938. 91; 424–431. ábrák.

A 11. ház *D* helyiségének ÉK-i végében az ÉNy–DK-i végfal valamilyen ok miatt beomlott. Ezt tehát újból meg kellett építeni, illetve a ház falát megújítani. A felújításra nyilvánvalóan az említett csapadékvizek miatt volt szükség. Mint ismeretes, hazánkban általában az északi széljárás a gyakoribb, tehát a magas dombra épült 11. ház végfala fokozottabb széljárásnak, esőzésnek volt kitéve. A sövényfonatos ház fala pedig nem állotta a sok esővizet, szelet, tehát beomlott. Helyette egy falvastagsággal kisebbitették a *D* helyiséget.

A sövényfonatos ház alapjait az építés előtt gondosan megerősítették. Kicserélték az eredeti homokos talajt és 87 cm szélességben és a járószinttől lefelé 1,1 m mélységben sárga agyagos alapot döngöltek le.

A *B* helyiség volt a konyhásszoba, a *C* egy kisszoba, a *D* pedig a kamra. A konyhásszobában a T_3 tűzhely állott és innen fűtötték a kisszobában álló bögreszemes kályhát. A kályha és az ÉNy-i oldalon álló hosszanti főfal között nagymennyiségű kályhabögre töredéket találtunk, s ezek között egy $23 \times 16 \times 4$ cm méretű teljesen ép téglát. A kályha alapját terméskövekből állították össze, s téglalap alapúra formálták. A kövek tűztér felőli oldalain erős égésnyomokat láttunk. Maga a tűztér ellipszis alakú volt, s ennek tapasztott, vörösré átégett sütőfelülete alól edénytöredékekből kirakott réteget bontottunk ki.

A konyhásszobából a kisszobába, vagy a kamrába vezető ajtók helyeit nem sikerült határozottan megállapítanunk. Ellenben a konyhásszobában, a kisszobát elválasztó fal mellett, annak DK-i sarkában egy nyitott *lakatot* találtunk (XXXVI. t. 5., 5a.). Ugyanezen a helyen *ajtó-sarokpánt* is előkerült (XXXII. t. 17.), amely kovácsoltvasból készült. Ez a két lelet vezetett bennünket arra a gondolatra, hogy az egykori bejárati ajtó a konyhásszoba és kisszoba között itt keresendő. Ezen a helyen, kb 2 m² területen, a padlószintet szántás közben erősen megrongálták, így az ajtó helyére csak következtetni lehetett. A kamraajtót is a DK-i oldalon, a hosszanti főfalon kellett volna megtalálnunk. Biztos támpontunk erre nem volt, mert a padlószintet itt is erősen megbolygatták.

A kamrában két tapasztott és a padlószintből lemélyedő, homorú fenekű *gabonás vermet* (G_1 , G_2) bontottunk ki. A G_2 verem képét a 14.a. ábráján mutatjuk be. Átmérőik egyformán 1 m, s legmélyebb pontjuk a lesározott padlószinttől 32, ill. 37 cm volt. A mélyebb gabonás verem a G_1 jelzésű.

Ha a 2. ábrán bemutatott és a területről készült 25 cm-es rétegvonalas térképet figyelemmel vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a 101,25 m-es tengerszint feletti magasságú Templom-ér déli oldalán, a kiemelkedő partvonalon az eddig ismertetett lakóházak általában a 103 m-es, vagy ennél is magasabb tengerszint feletti magasságon épültek. A 11 lakóház közül a legkeletibb az 5. ház volt, nyugaton pedig a 9–11. házak. Kétségtelen, hogy a Templom-érnek ezen a déli partvonalán az egykori lakóházak helyét 25–50 cm-es kisebb kiemelkedések jelezték. Az ilyen kiemelkedő dombocskák ásatása mindig eredménnyel járt, mert mindegyikben egy-egy lakóház alapjait találtuk. Az 5. háztól tovább, kelet felé, szintén voltak hasonló dombocskák, ezeket azonban nem ásatottuk meg. Ezen a részen még 1947-ben lucernást telepítettek, s a földtulajdonos nem engedte meg a néhány éves lucerna kiirtását. Viszont ebben a lucernásban szintén voltak házalapok. Amikor ezeket a dombocskákat alaposan megvizsgáltuk, lucerna kaszálás után azt láttuk, hogy a 103-as szintvonal határain belül további három ház alapjai lehetnek. A föld felszínén egy-egy dombocska körül megszámlálhatatlan mennyiségű edénytöredéket, kályhaszem töredékeket, égetett rögöket stb. figyelhetünk meg.

A nyársapáti elpusztult templom alapjait a Templom-érnek közvetlenül a déli partvonulata szélén, csaknem központi fekvésben ástuk ki. A templom homlokzata előtt a feltárt lakóházak Ny—K-i irányban, csaknem egyvonalban húzódtak. A nyugati végén a már említett 9—11. házak állottak. Csábító tehát annak a gondolatnak felvetése, hogy az egykori Nyársapát községében utcás településről szóljunk, amelynek nyugati végében három házból álló térlezárás mutatkozott. A hosszú, Ny—K-i irányú utcában az egyes házak 15—20 méterre épültek egymástól.

Majlát Jolán Nagykőrös város gazdaság és társadalomtörténetének vizsgálatánál elmondja, hogy Magyarországon a XIV. században eljutott a korábbi, honfoglalás-kori nomád, vagy félnomád gazdálkodásról egy új gazdálkodási formához, a nyomásos termelőmóddhoz.¹² Ennek az a lényege, hogy egy-egy falu határából kihásítottak egy részt, mint szántóföldet és azt két, vagy három nyomásra tagoltan művelték. Ha tehát adva volt egy jobbágyfaló, abba beletartozott minden jobbágytelek is, s a jobbágytelkek üzemegységei voltak a faló határhasználatának.

Az ilyen üzemek valójában egy-egy lakóházból és az ahhoz tartozó gazdasági udvarból állottak. Megállapítja *Majlát* ugyanakkor, hogy Nagykőrösön és környékén sohasem volt ez a nyomásos-telkes gazdálkodási mód divatos. A földrajzi adottságok miatt itt, az egész középkoron keresztül, az állattartás volt a termelés legfőbb ága, mert az ekés szántóföldi gazdálkodásnak nem kedvezett sem a település szerkezete, sem a határhasználat, vagy a társadalmi felépítettség.

Innen adódik tehát, hogy a középkori Nyársapát községében kertes gazdálkodási forma alakult ki, amelyben elsősorban az állattartás volt a domináló. Az itt feltárt lakóházak egymástól távolsága is ezt bizonyítja. Belső kertek lehettek itten, viszont ezek a kertek nem lehettek nagyok, mert a földrajzi tényezők erősen korlátozták ennek lehetőségeit. Körös-körül sok volt a rét, legelő, sok a nádas és tocsogó. Az állattartásra viszont ezek a kedvezők. Nem valószínű, hogy az egyes házakat kerítések választották el egymástól, de mindegyik háznál tiszteletben tartották a más tulajdonában, vagy használatában levő kertet. A szokásjog is úgy alakult, hogy egymás telkén nem járhattak keresztül a sajátjukra. „Olyan ez a városkép — írja *Majlát Jolán* —, hogy szinte látszik még rajta annak a középkori helyzetnek a nyoma, melyet a Kecskeméti környéki ásatásokból ismerünk, amikor kerek sátorkunyhók voltak a lakások és ezeknek a sátorkunyhóknak a táborszerű tömegét vette körül a marhakloknak és karámoknak az övezete.”¹³

Az akol Nagykőrösön nem más, mint a kert. *Majlát* XVII—XVIII. századi iratoknak hosszú példasorát idézi egy-egy ilyen aklos-kertre vonatkozólag. Elmondja még, hogy „az akol szükségszerű tartozéka volt minden önálló gazdálkodást folytató lakosnak, azonban mégsem tartozott jog szerint a házhoz, csak tényleges és célszerű tartozéka volt a házteleknek, illetve lakóháznak. Jobbágytelek-szerű összefüggés azonban nem volt a háztelek és az akol között.”¹⁴

Az aklokban tartották az állatokat, s a gazdasági életben az állatok jelentették a termelési módot. Nyársapáton egy-egy akolhoz megfelelő nagyságú rét tartozhatott, amely szorosan kapcsolódott a beltelekhez. A nyomásos-telkes rendszerben a szántóföld volt az, ami összetartozott a beltelekkel, Nagykőrösön, — és így Nyársapáton is — nyilvánvalóan a rét volt a belteleknek szoros függvénye. Ez azonban azt is jelenti, hogy nemcsak a Nyársapát középkori község belterületéhez volt helyhez

¹² *Majlát Jolán*: Egy alföldi civis-város kialakulása, Budapest, 1943. 51. s. köv.

¹³ *Majlát* i. m. 56.

¹⁴ *Majlát* i. m. 58.

kötte az állattartás, hanem annak határrészeiben is folytathatták gazdasági léte-
 luk említett termelési módjait. Nyársapát lakói mindaddig éltek ezzel a termelési
 móddal, míg a török dúlások nem tették a falut a pusztta földdel egyenlővé. Vannak
 adataink, amelyekből tudjuk, hogy Nyársapát már 1658-ban teljesen elnéptelenedett
 és a község területét, valamint határának nagy részét Nagykőrös kapta bérbe. Ebben
 az időben Kőrös a területet mint kaszálót, rétet bérelte.¹⁵

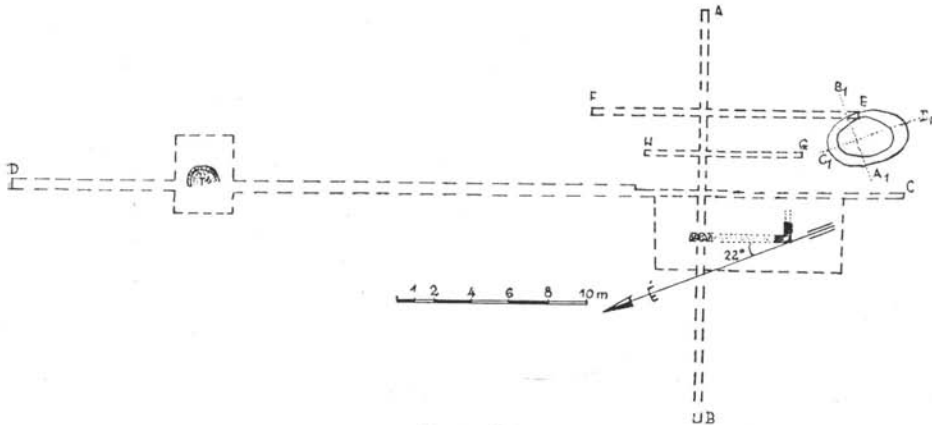

Abb. 10. kép.
 A 14. ház alaprajza
 Grundriss des 14. Hauses

A Templom-ér északi partvonulatán, hacsak 25–50 cm-rel is, de alacsonyabb
 domborzati viszonyokat találunk. Ennek legkiemelkedőbb magaslati része a templom-
 mal szemben állott, ahol a tszf. magasság a 103,75 m-t is elérte. A legmagasabb
 részen mindössze két kutatóárkot ástunk, amelyikből az egyik É–D-i irányú volt,
 14,5 m hosszúságban, a másik erre merőlegesen állott és K–Ny-i irányban 16 m
 volt a hossza. A szelvényrész átlagos szélessége 1,8 m. Átlag 1–1,2 m mélységben
 elértük a bolygatatlan talajréteget, viszont a K–Ny-i irányú kutatóárokban még 3 m
 mélységben is bolygatott rétegeket bontottunk ki. E mélységben kisebb-nagyobb ter-
 méskő darabok, tégladarabok kerültek elő, egy sötét kőorsó töredékével (XXVIII,
 t. 10., 10a.). A próbaárkokból olyan *vakolatdarabok* is kerültek még elő, amelyek
 az egykori épület falszínezéseit bizonyították. A vakolatdarabokon halvány fűzőld
 és halvány rózsaszínű, téglá- és fehér színű festések voltak. Ezeket a darabokat
 a nagykőrösi Arany János Múzeumba szállítottuk be. A kutatóárkokból szórványo-
 san *vaskarikák* (XXXIV. t. 3.), *késpenge* töredéke, sötét *agyaggolyó*, egy *kapocsva-
 s* és egy $30 \times 24 \times 24$ cm méretű, zöldessötét színű, puha homokból faragott
oszlop töredéke került elő. Az említett leleteken kívül nagy mennyiségben voltak
edénytöredékek, bögrés *kályhaszemek*, különböző *kályhacsempe töredékek*, sőt egy
 hatkaréjos fenekű, csavarmentes nyakú, ónszájú, sárga, piros, fehér, kék és zöld
 vonal és pontdíszítésű *üvegedénynek* igen sok és nagyrészt egészen apróra törött

¹⁵ Szilády—Szilágyi: Török—Magyar Okmánytár I. 233. s. köv. lásd. Éri István Nyársapát története, Budapest 1960. Rotaprint kiadás; Márkus István: Kertek és tanyák Nagykőrösön, Kecskemét 1943 című munkákat.

darabjai is (XXXI. t. 16., 16a.). Egy másik *üvegpalack*nak vállrésze hatszögletes hasábidomú volt (XXXI. t. 14.), szintén e helyről került elő. A kályhaszemek között reneszánsz ízlésű, mázatlan, vörösre égetett, rozettákkal díszített töredéke is innen való (XXXI. t. 5., 5a.), s egy másik, hasonló töredéken pávafarok, vagy más

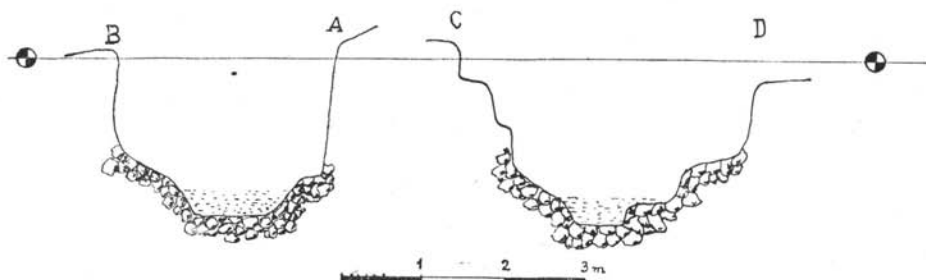

Abb. 11. kép.

A 14. ház melletti kút keresztmetszetei
Querschnitte des Brunnens neben dem Haus Nr. 14.

madáralak díszelgett, alatta egy hétágú csillaggal (XXXI. 8., 8a.). Ezeket nagyrészt a nagykőrösi múzeumba szállítottuk.

Úgy látszott, hogy ez a nagyobb méretű, és valószínűleg terméskövekből épült „kőépületnek”, vagy még ahogy munkásaink nyomán magunk is „kastélynak” nevezett épületünk kibontása nagyobb nehézségekkel fog járni. Különösen akkor láttuk ezt, amikor egy olyan ablakszemöldök darabra akadtunk, amelyet homokkőből faragtak ki és talán az ablakrácsok részére négy lyukkal tagolták. (24. ábra, a.). Ugyanígy került elő egy *tégla* is, amelynek hosszabbik oldalai ívelték (24. ábra, b.) és eredetileg vagy lekerekített épületsarok, vagy kút téglája lehetett. Munkaközösségi tagjainkkal ezután úgy határoztunk, hogy ennek a „kastélynak” kiásását későbbi időkre, akkorra hagyjuk, amikor csupán ennek feltárása a célunk és lesz e munkához elegendő anyagi fedezetünk.

Nem célunk, hogy Nyársapát elpusztult községének történetét e helyen ismer-tessük, ezt már mások elvégezték.¹⁶ Annyit mindenestre itt is elmondunk, hogy a község tulajdonosa, a Nyársapáthy család, mint földesúr, a XV. században itt a faluban lakott. Talán nem tévedünk, amikor feltételezzük, hogy ez az épület lehetett az, amelyben a földesúr lakott, hiszen a próbaásatás során az épület nagyságából, vélhető méreteiből következtetve akkora volt ez a „kastély”, amely való-ban szolgálhatta egy falu urának kényelmét. A próbaásatások még arról is meggyőztek, hogy ezt a területet akár kincskeresők, akár termésköveket, vagy téglákat kitermelők alaposan feldúlták, ill. megbolygatták. Talán nemcsak a templom fel-menő falainak, hanem ennek a „kastélynak” tégláit is felhasználták építőanyagul ahhoz a szélmalomhoz, amely a XX. század első harmadában még állott és mű-ködött.¹⁷

A Templom-érnek ezen az északi partvonulatán is végeztünk feltárásokat. Szin-tén a 103 m-es tszf. magasságon, a dombvonulat keleti részén emelkedő kis dom-bocskán kezdtük meg az ásatásainkat. Itt találtunk rá a 12–13. házakra.

¹⁶ Lásd 15. számú jegyzetet.

¹⁷ Banner i. m. 140.

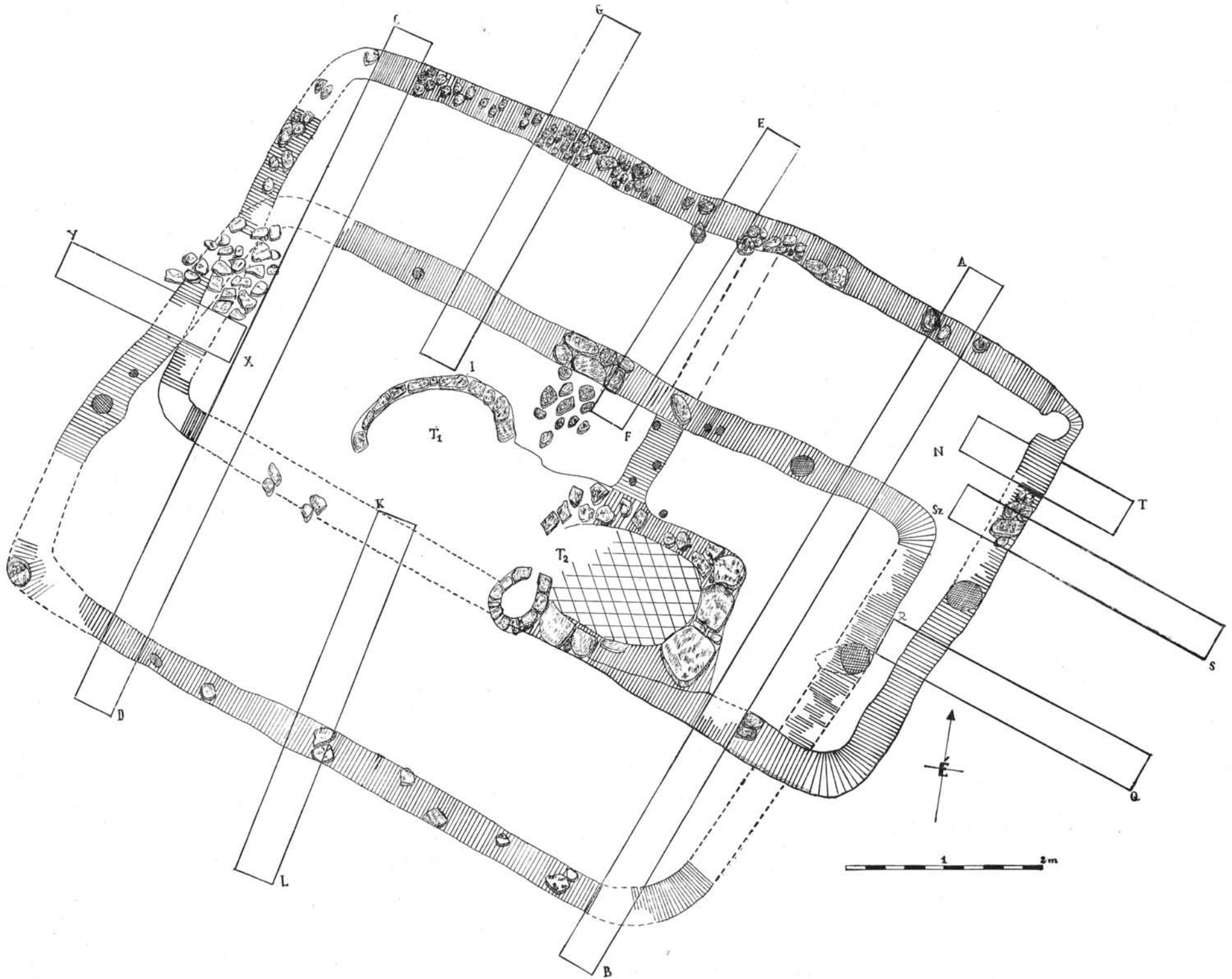

Abb. 9. kép.
 A 12—13. házak alaprajzai
 Grundrisse der Häuser Nr. 12—13.

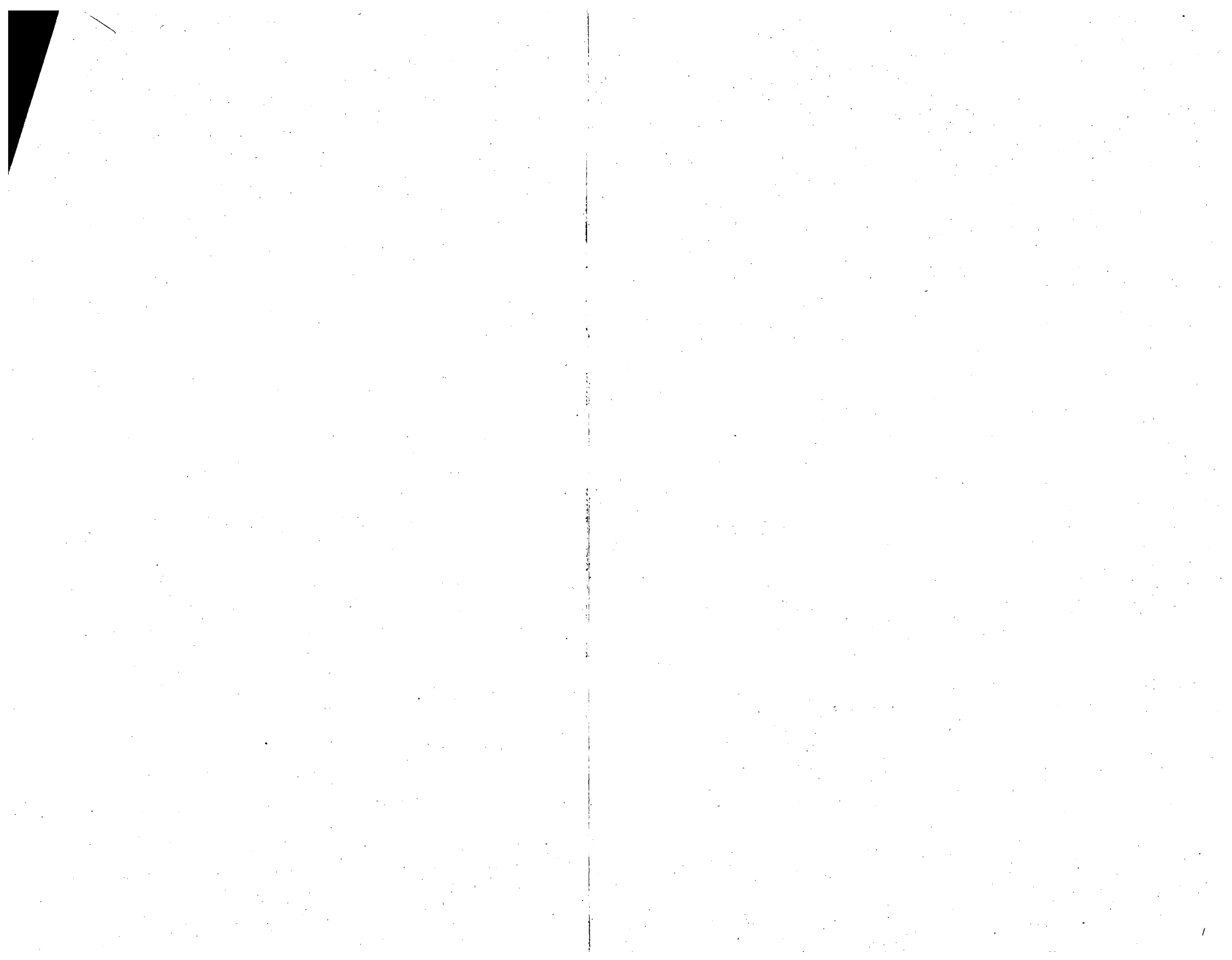

Abb. 12. kép. a)

A 3. ház ÉNY-i sarka,
felmenő falrészrel

Der NW Winkel des Hauses
Nr. 3, mit aufsteigenden
Mauerteil

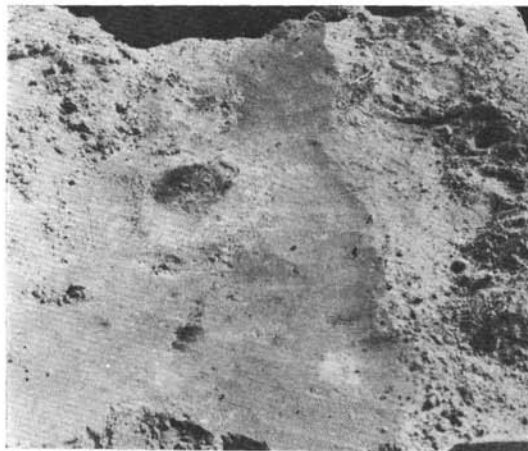
A dombocská felső részén 15 cm mélyen szántottak. De már ez az aránylag csekély mélységű szántás is elegendő volt ahhoz, hogy az eke széthordja két ház-alapjait is. Amint a szántással fellazított és művelt réteget eltakarítottuk, azonnal láttuk, hogy a dombocskának déli, lejtős oldalán *tüzelőhely* állott. Ennek környékén nagy mennyiségű bögrés kályha-, vagy kemenceszem került napvilágra. *A kemence körül, főleg déli és keleti részén lesározott padlószintre bukkantunk.* A bontás alatt álló tüzelőhely nyugati oldalánál a kibontott padlószinten *III. Ferdinánd (1637–57) 1642-ben vert körmöcbányai dénárját találtuk.*

A 12–13. házak kibontása után kitűnt, hogy két egymásra épült lakóházzal kell számolnunk. Ezek közül a 12. ház megközelítőleg É–D-i irányú oldalfalai (a rövidebb falak) 15°-kal tértek el az É iránytól K felé, míg a 13. háznál ugyanez az eltérés 17°-os. A 12. ház külső mérete 8,1 × 5,25, a 13. házé 8,25 × 4,25 m. Mindkettő téglalap alakú. A két ház egymáshoz való viszonyát — részben metszetekkel is — sikerült tisztáznunk. Megállapíthattuk, hogy a 12. ház a régebbi, de erre

Abb. 12. kép. b)

A 12. ház főfalának
és ágasfájának helye

Reste der Hauptmauer
des Hauses Nr. 12,
mit der Stelle
der Tragsäule des
Pftendaches

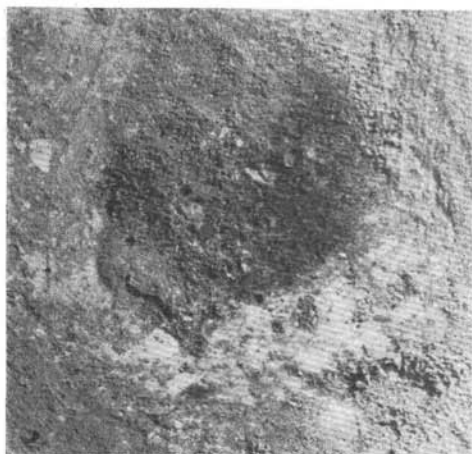

Abb. 13. kép. a)

A 12. ház ágasfájának
helye

Die Stelle der Tragsäule
des Pfettendaches von
den Haus Nr. 12

legfeljebb egy-két évtizeden belül épült fel a második, a 13. ház. A 12. ház rétegeit, ill. lesározott padlószintjét könnyű volt a 13. háztól elkülönítenünk, mert az előbbinél a padlószint szürkeagyagos volt, míg utóbbinál sárgagyaggal tapasztottak.

A 12. ház feltételezett leégése után — mint említettük — nem sokkal később épült fel a 13. ház. Utóbbit azonban már úgy, hogy felhasználták a korábbi ház tűzhelyét, illetőleg azt megújították. A 12. ház padlójának tapasztása a tüzelőhely közelében 5 cm vastag volt. Hasonló lesározást találtunk a 12. ház DNY-i sarkában, azon a helyen, ahol a két ház szorosan kapcsolódik egymáshoz, éspedig a nyugati oldalon, illetőleg a 13. ház DNY-i sarkában.

A 12. ház a mellékelt 9. ábránkon, az alsó részen látható. Ennek legépebb része a Ny-i oldalfal részlete, amely átlag 40 cm széles és amelyet terméskövből raktak össze. Sajnos, a terméskövek csak szórványosan maradtak meg. A felmenő falait szürke agyagból döngölték. Külső oldalát végig *tapasztották*, belülről csak DNY-i sarokban találtunk, világosszürke agyagos tapasztásokat. E ház ÉNy-i sarkában, a Ny—K-i irányú hosszabbik falon, a saroktól 165 cm távolságra, 16 × 8,2 cm átmérőjű *cölöplyukat* találtunk. Magában a 12. házban, a falak mentén több ilyen

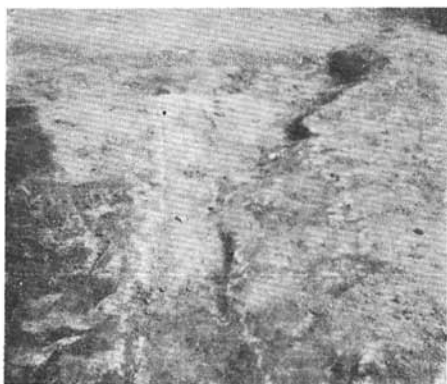

Abb. 13. kép. b)

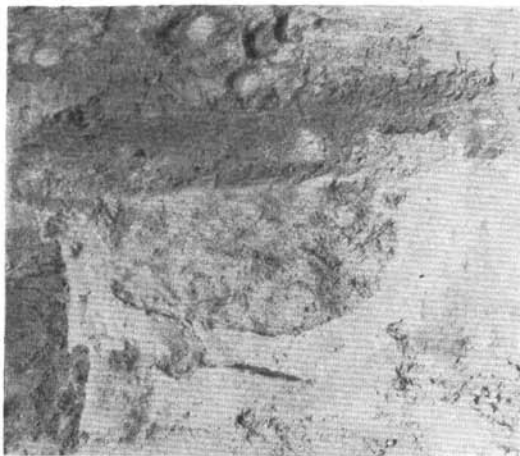
A 14. ház alapfalának
részlete

Detail von der
Grundmauer des Hauses
Nr. 14

Abb. 14. kép. a)

A 14. ház gabonásverme

Die Getreidegrube des
Hauses Nr. 14

karó-, vagy cölöplyukat ástunk ki. A ház DNy-i sarkát 25×20 cm-es felületű, megmunkált terméskő jelezte. E sarokkőtől számítva, a Ny-i, tehát rövidebb falon, pontosan 2 m távolságra megtaláltuk a ház szelementartó ágasfájának körültagasztott és szürke agyagba ágyazott oszlophelyét. Az ágasfa helyénél a falat a ház belseje felé megvastagították (12. ábra, b.). Az ágasfa helye 18 cm átmérőjű és mélysége 21,4 cm. Helyét lefényképeztük és képét a 13. ábrán, a. alatt mutatjuk be. Amikor az ágasfa helyéről ellenőrző keresztmetszetet készítettünk, függőleges irányú farostok kerültek a falból elő. Ennek közelében, tovább É felé, 40 cm távolságra ismét karó-, vagy cölöplyuk került kibontásra. A lyuk a falban volt és ennek átmérője $4,5 \times 2$ cm, mélysége pedig a padlószint alatt 10,5 cm. Ebből teljesen összefüggő, de mállékony fakorhadék került el. A ház ÉK-i sarkától, az É-i főfalon, de visszafelé, a saroktól 160 cm-re 10 cm átmérőjű és a padlószint alá 8 cm-re mélyülő újabb karóhelyet találtunk, amelyben a függőleges irányú karómaradvány megszenesedett. Előkerült a ház K-i oldalán is egy nagyobb méretű oszlop helye (ágasfa?),

Abb. 14. kép. b)

A 14. ház kemencéje

Der Backofen des Hauses
Nr. 14

ez pedig az ÉK-saroktól D felé 150 cm-re tűnt elő. Ennek átmérője 18 cm, mélysége 7 cm.

A 12. ház leletanyagban igen szegény. Ez azonban érthető is, mert leégése után felújították. Az égésről az északi hosszúfal mentén talált igen sok faszén darabka tanúskodik. A ház DK-i sarkában *vakolatdarabokat* találtunk, amelyek fehérre voltak meszelve.

Leghatározottabban a mind a két ház közös, ill. azonos tüzelőhelyénél láthatuk a két ház, tehát a ráépült 13. ház padlószintjét a korábbiéhoz. A két padlószint között itt 21 cm különbség jelentkezett. A két padlószint között kb. 10 cm-es homokrétteg húzódott, s a 13. háznak sárga agyagos lesározása feltűnően vastag. A sározás legvékonyabb rétege 8 cm, a legvastagabb pedig 12 cm. Feltűnt ennél a sárga agyagozásnál, tehát a 13. házban az ismételt padlómegújítás. A megújított rétegek, annak ellenére, hogy tökéletesen tapadtak a korábbiakhoz, mégis jól mutatták az újabb rétegződéseket. Talán nem tévedünk, amikor arra következtetünk, hogy ez a 13. ház megérte a falu teljes pusztulását és lerombolását, hiszen a korábbi, a 12. ház is legkorábban 1642-ben épülhetett. Ezt az itt talált III. Ferdinánd ezüst dénára bizonyítja.

Említettük, hogy a 12. és 13. háznak közös volt a tüzelőhelye. Ennél is jól meg lehetett különböztetni, hogy az egyes sütőfelületek melyik házhoz tartoztak. A 13. háznak szintjével mutat azonosságot a tüzelőhely két sütőfelülete közül a felső, az alsó sütőfelület pedig a 12. ház szintjével azonos mélységű. Terméskövekkel volt alapozva, és téglalap alakúra rakták. A kövek tűztér felőli oldalai erősen átégtek. A sütőfelület mind a két háznál ovális alakú. A tüzelőhely téglalap alakú termésköveinek környéke tele volt bögres kemenceszemek töredékeivel. A szemes kályha szája Ny felé nyílt. A szemeskályha szája előtt a sárgaagyagos padlószint vörösre volt égve. A kályha szája előtt kb. fél méter távolságra, 40 cm átmérőjű, hasonló mélységű szabálytalan, megközelítőleg mégis ellipszis alakú *gödört* találtunk. Ennek szélei belülről ki voltak tapasztva. Nem kétséges, hogy pernyegödörnek használták, bár pernyét csak nyomokban találtunk benne. A gödör széle nincs megpörköltödvé, ill. megégve. Ez azt is jelentheti, hogy közvetlenül a ház leégése előtti időkben, napokban újították meg rajta a tapasztást, s a pernyés gödört kitakarították.

A területet a húszas években Kiss Pál, akkori földtulajdonos traktorral szántatta fel. A szántás elég mélyen járhatott, mert a 13. ház déli, hosszanti főfalának kb. csak a fele maradt meg. Viszont az egykori falak helyeit metszetárokokkal tisztáztuk. Ezekben mindenütt megmaradtak a sárgaagyagos alapfalak döngölt alapjai. Ebből a déli főfalból csak az az alapfalrész maradt meg zavartalanul, amely a szemeskályha szájától húzódott kelet felé.

A szemeskályhára visszatérve, meg kell említenünk, hogy annak szájához egy külön épült *katlan* csatlakozott. Ennek alapjai és felmenő falrészei 38–40 cm magasságban megmaradtak és enyhén befelé íveltek. Felső része kissé kiszélesedett peremű, tehát nyílt láng fölé helyezett edényt a katlanra lehetett helyezni. Míg a katlan sütőfelületénél a tűztér szélessége 35 cm volt, addig a katlan felső pereme 25–28 cm-re szűkült. A tűztér vastagon átégett és rajta két megszenesedett, egymás mellé helyezett fadarabot találtunk. A katlan falát téglákból rakták össze. Hossza, külső méretben 72 cm, szélessége 55 cm, falvastagsága 15–17 cm.

A 13. ház falának alapjai csaknem teljes hosszúságban megmaradtak. Az ÉK-i sarkában találtuk meg a sarokoszlop helyét, amelyet körüldöngöltek és a ház sarkát megközelítőleg szegletesre képezték ki. Az oszlop körül, a ház belseje felől, a falat kissé megvastagították. A nyugati falrészben volt nehezebb az eligazodás, mert itt

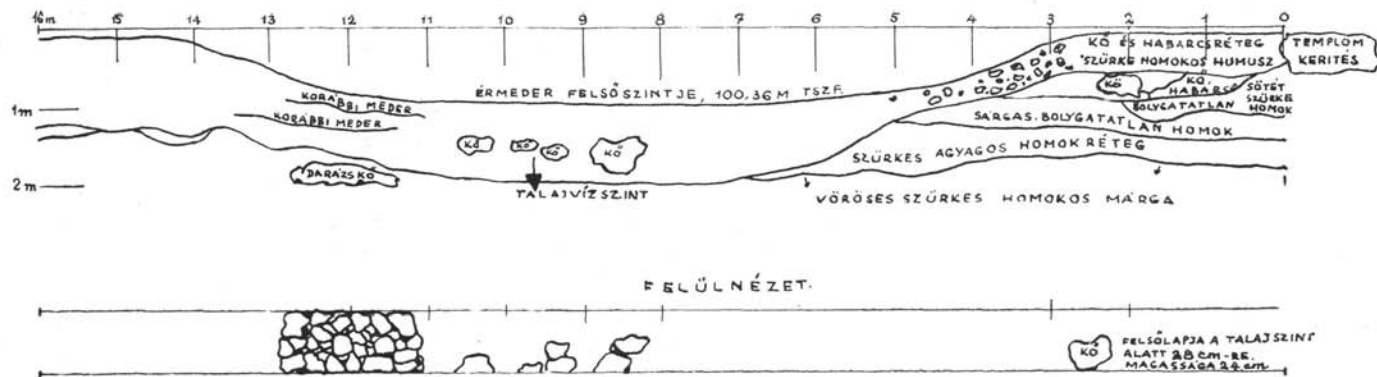

Abb. 15. kép.

A Templom-ér keresztmetszete, hídpillérekkel
 Querschnitt des Templom-ér = Rinnsals mit Brückenpfeilern

mind a két háznak alapjai egyszerre mutatkoztak és az alapozásnál felhasznált terméskövek nagy összevisszaságban maradtak. Ennek ellenére mindkét háznak sikerült alapfalait meghatároznunk. A 13. háznál a keleti oldalon megtaláltuk a szelemen-tartó ágasfa helyét, amelyet nagyon óvatosan sikerült kibontanunk. Az ágasfa keresztmetszetben csaknem az egész falvastagságot elérte. Kerekmetszetű volt, 35 cm átmérővel. A padlásszinttől 23 cm mélységig nyúlt lefelé. Az oszlopnak ástott gödör ellipszis alakú volt, 44 cm-es hossz- és 37 cm-es kistengellyel.

A 13. ház kétosztású volt. Az osztófalból megtaláltunk egy 90 cm hosszú falrészletet, amely a szemeskályhától, annak csaknem a szájától indult észak felé. Falvastagsága ennek is 40 cm. Az osztófalban karólyukak is voltak. Ezek méretei és a padlószint alá mélyülő adatai a következők: 5,5 cm, mélysége 4 cm; átm.: 5,0, mélys.: 3,8; átm.: 6,0, mélys.: 5,0 cm.; átm.: 4,0, mélys. 4,2 cm.

A 13. ház kibontott padlószintje alatt kibontottunk még egy T₁ jelű tűzhelyt is, amely kétségtelenül a 12. házhoz tartozott. Ovális alakú volt. Teljes egészében nem maradt meg, csak az ÉNY-i része állott és terméskövekből volt kirakva. Nem fért kétség ahhoz, hogy ez valóban tüzelőhely lehetett, mert a terméskövek tüztér felőli belső oldalai égésnyomokat árultak el. Közvetlenül a sűrűagyagos padlószint és a terméskövek belső oldalánál, az egykori tüzelőhely sütőfelületéből maradtak meg kisebb részletek. E helyen korabeli rombolásról lehetett szó, amelyet az újabb, a 13. ház megépítésekor nem újtottak fel, hanem homokréteggel fedték be, amelyre a sárgaagyagos új padlószint került. A terméskődarabok közül a legnagyobb sem volt nagyobb 12 cm-nél.

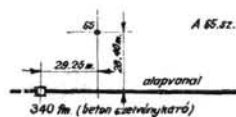
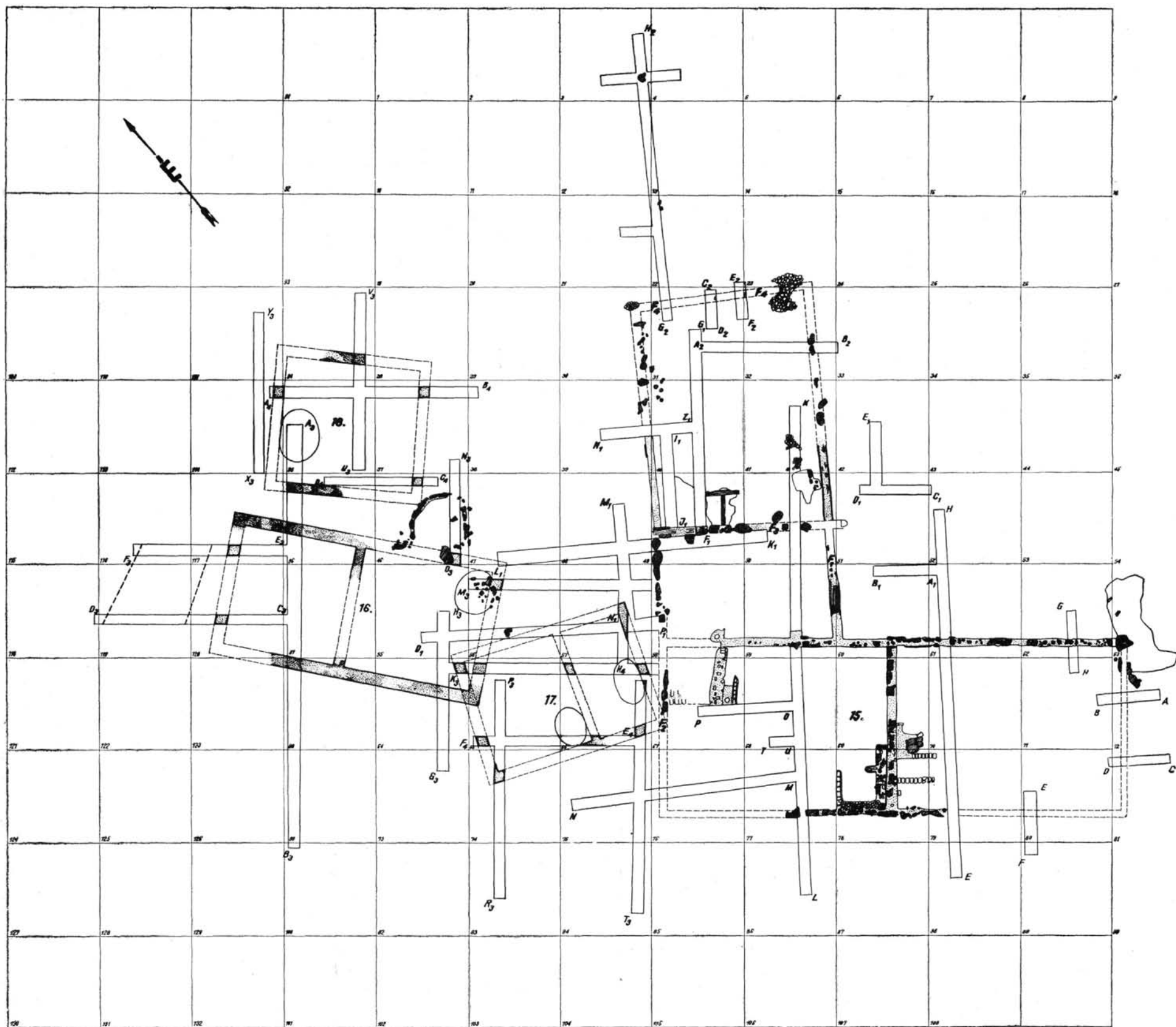
Összegezésül elmondhatjuk a két házról, hogy azok terméskő alapozással készültek, az alapfalakat agyagos földből döngölték és a felmenő falakról csak annyit tudunk, hogy azokban karólyukak voltak. Valószínű, hogy sövényfonatos felépítményűek lehettek. Az is lehetséges, hogy a felmenő falak teljes magasságukban döngöltek, illetve vertfalúak voltak. Az alapfalakban talált karólyukak nem mondanak ennek ellen, mert a karókkal a vertfalat csak erősíthették. Az előkerült tapasztalásokon viszont nem találtunk sövényfonás, ill. vesszőlenyomatokat. A 12. házban talált III. Ferdinánd ezüst dénárja 1642-ből való, tehát ekkor az első ház még állott. Csak ezután épülhetett az újabb, a 13., amelynek végső pusztulási ideje egybeesett a falu eltűnésével. —

Mind a két háznak ugyanaz volt a szemeskályhája, amelyben két sütőfelületet, illetőleg kiképezett tűzteret találtunk. A szemeskályha mellé épített katlan csak a második, a 13. házé lehetett.

E két ház alapjaitól 96 m távolságra, keleti irányban, a dűlőút közelében, tehát a Templom-ér északi partvonalának keleti végében, egyik kiemelkedő dombocskán kályhaszem töredékeket találtunk a földfelszínen. Ezek négyszögletes, de tálalakúak voltak (XXVIII. t. 14., 14a.), amilyeneket Szabó Kálmán ásott a Kecskemét környéki elpusztult középkori falvak helyein.¹⁸ Az ilyen kályhaszem töredékekkel vegyesen bögrés kályhaszemek is nagyszámban kerültek elő, ezért ennek a dombocskának kezdtünk feltárásához (10. ábra). A dombocska déli része feltűnően kiemelkedett a Templom-ér szintjéből. Legmagasabb része a 102,75 m-es tszf. magasság szintvonalán terült el. Közvetlenül az érpárnál volt a kiemelkedés a szembetűnő.

Az átlag 30–35 cm vastagságú humuszréteg alatt, kb. 3–6 cm vastagságú hamus, pernyés, ill. szenes réteg húzódtott. Ez alatt 12–18 cm vastagságban szürkés-

¹⁸ Szabó i. m. 96, 443, 447. képek.

A 65.sz. házati a-rakpont helyzete az alapvonalhoz viszonyítva.

M = 1:100.

Abb. 16. kép.
A 15—18. házak alaprajzai
Grundrisse der Häuser Nr. 15—18

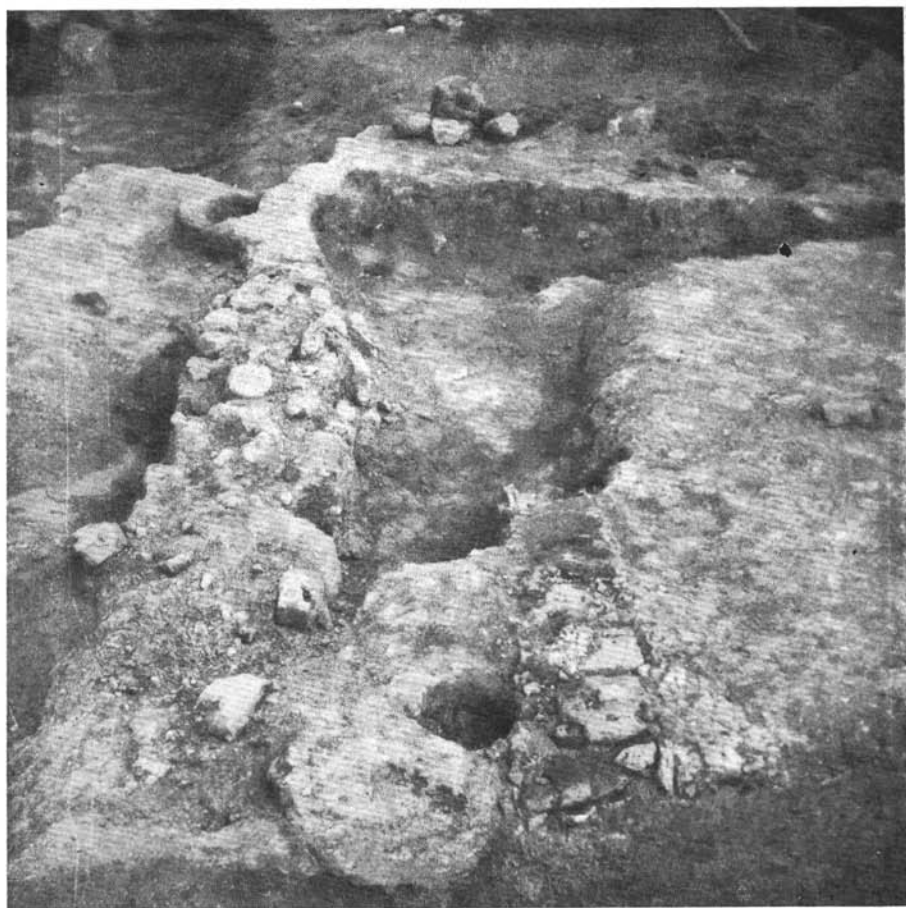

Abb. 17. kép.
A 15. ház falrészlete
Mauerdetail vom Hause Nr. 15.

barna, apró széndarabkával, cseréptöredékekkel, állatcsontokkal és sok vasszögekkel teleszórt homokréteg volt, amely alatt ismét 3–6 cm vastagságú feketésbarna, hamus, több helyen szenes földréteget találtunk.

A dombocska legmagasabb részén előbb 30 cm széles Ny–K-i irányú árkot ástunk. Ennek hossza 21,7 m volt. Az árok Ny-i végétől 9,5–10 m-re döngölt alapra találtunk (13. ábra *b.*). E helyen kutatásunkat 3,3×4,1 m-es, téglalap alakú területre szélesítettük és úgy igyekeztünk esetleg alapfalrészeket keresni. Majd a C–D árok ásatásához kezdtünk, azt remélve, hogy ebben rátalálunk valamilyen épület alapjaira. Ez az árkunk előbb 11 m hosszú volt, amelyet később 47,66 m-re hosszabbítottunk. A meghosszabbítás előtt még két újabb (az E–F, s azután a G–H) árkokat ástuk ki, s mind meddőnek bizonyult. Az E–F árok végében, az E-jelzésű részen, olyan rétegre bukkantunk, amelyről alább emlékezünk meg. Az A–B árok-

Abb. 18. kép.

A 15. ház részlete a 60. szelvényben
Detail vom Hause Nr. 15. im 60. Profil

ban, annak metszetében feltűnt *döngölt falrész* feltűnése arra készítetett, hogy az A–B ároktól délre eső teljes felszint letakarítsuk. A C–D árok C-jelzésű végétől 3 m-re, s az ÉÉK–DDNy-i kutatóárokka csaknem párhuzamosan, a kutatóároktól 2 m távolságra *oszlophelyet* találtunk. Az oszlop kerek átmetszetű volt, átmérője 31 cm. Ugyanitt, az oszlop környékén 38–40 cm falvastagságú, a keleti irányban 1,35 ÉÉK felé pedig 1,4 m hosszú *falcsonkot bontottunk ki*. Az említett oszlop a szürkeagyagos döngölt alapfalban állott. Ebben a ház (?) sarokban az egykori *lesározott padlószint* ugyancsak szürkeagyagos rétege is megmaradt, 3,5–5 cm vastagságban. A padlószintből ezen a részen közel 2 m² területet bontottunk ki. Az egykori 14. házból több részletet nem találtunk.

Az oszlophely körül megmaradt falrész irányát figyelembevéve azt láttuk, hogy az ÉÉK felé húzódó főfal iránya az északi iránytól 22°-kal tért el. S ha most az

előkerült oszlop, egyben házsarkától az egyik, s talán nyugati és rövidebb falhosszát vizsgáljuk, az A—B kutatóárokban, 35 cm mélyen talált metszetet is idészámítjuk, ezt a falhosszt 6,0 m-nek vehetjük. Az A—B kutatóárokban talált döngölt falrész folytatását pedig eredménytelenül kutattuk. Ennek hossza 85 cm volt és szélessége, ill. falvastasága 39—40 cm volt. Iránya pontosan egybeesett az előkerült oszlopsaroktól kiindult falrész irányával.

A kiásott oszlopnak ovális alakú gödröt ástak, amelynek nagytengelye 51 cm volt. Benne az oszlopnak függőleges irányú szenesedett darabjai voltak.

Az E—F kutatóárkunk végében, a Templom-ér szélén, az E-pont körül olyan részt találtunk, ahol faragott, sárga színű homokkövek kerültek napvilágra. Feltűnő

Abb. 19. kép.

A 15. ház bedőlt ajtaja

Die eingestürzte Tür des Hauses Nr. 15.

volt, hogy a szürkeagyagos szűztalajban ilyen faragott és másszínű homokkövek kerültek elő. A kibontás ezen a helyen meglepő eredményű volt.

Közvetlenül a földfelszín alatt, 20 cm mélyen megtaláltuk a terület járószintjét. Ennek nyomán haladva, egy ellipszis alakú gödörre találtunk, amely töltelékfölddel, esetleg háziszeméttel volt betömve. A szemét között pernye, szén, kötőmelékek és

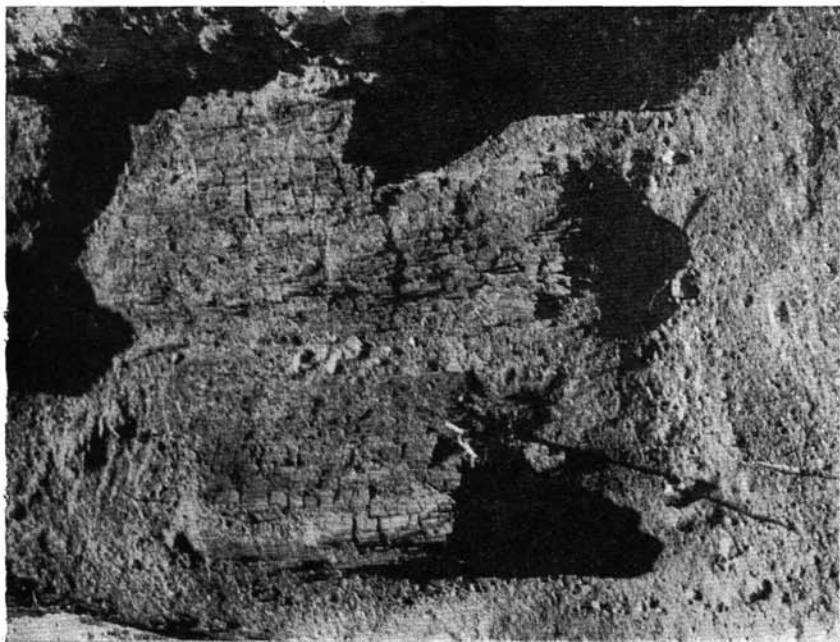

Abb. 20. kép.

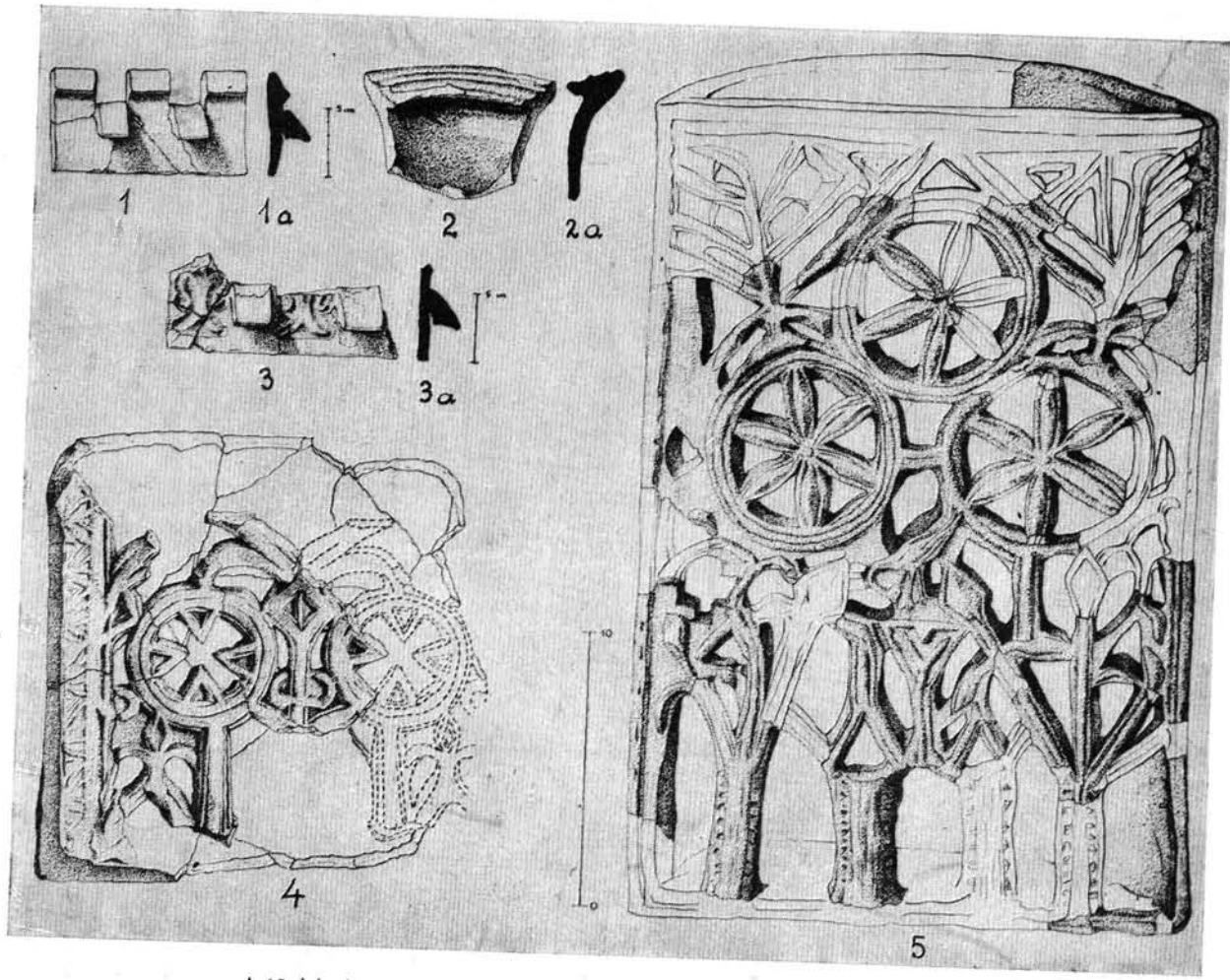
A 15. ház bedőlt ajtaja és égett deszkái

Die eingestürzte Tür vom Hause Nr. 15 mit angebrannten Brettern

cseréptörédek voltak és sok volt az állatcsont is. A gödör kitisztítása 1,7 m mélységben nehézségekbe ütközött, mert feltört a talajvíz. S amikor a gödört teljesen kitisztítottuk, megállapíthattuk, hogy az eredetileg kút volt. A kitisztított kútban másnap kristálytiszta vizet találtunk.

A kút — mint említettük — ellipszis alakú volt. Hossztengelye (A₁—B₁) a járószintnél 3,82, kistengelye (C₁—D₁) 2,63 m volt. A kúthoz az északi oldalon volt a lépcsős lejárát, bár a Templom-ér felőli déli oldal felől könnyebben lehetett a vízszintét megközelíteni. A déli oldal felől az első lépcső is terméskövekkel volt kirakva, észak felől vagy beomlottak a kifaragott terméskövek, vagy csak a harmadik lépcsőnél találtak szilárdabb merítő helyre. A kistengely irányában ilyen lépcsők nem voltak. A kút két keresztmetszetét a 11. ábrán mutatjuk be.

Munkásaink egy része közben folytatta azt az ÉÉK—DDNy-i kutatóárok kiásását, amelyet a C. ponttól 14 m távolságra, az eredeti kutatóárok irányát megtartva, 75 cm-re szélesítettünk. Ebben az árokban a C. ponttól a 36. és 37. méterek között ellipszis alakú kemencének egy fél részlete és sütőfelületének, valamint felmenő ol-

A 15. ház áttört kályhaszemei. Durchbrochene Kacheln vom Hause Nr. 15.

dalfalainak részletei kerültek elő (14. ábra b.). A szelvényt itt a sütőfelület 65 cm-es mélységében 3,0×4,0 m-es, téglalap alakú szelvénné szélesítettük. Mint az ábrán is láthatjuk, a kemence másik felét valamikor elásták, vagy megbolygatták. A kemence hossz tengelye külső méretben, a kemence falával 1,35 m, mérhető kistengelye 62 cm. A falvastagság 15–18 cm volt, amely sárgaagyagból volt döngölve.

A kemence körül *edénytöredékek* voltak szétszóródva és környéke vékony, 1–1,5 cm kormos réteggel volt borítva. E keményebb réteg alatt vékony hamus réteg húzódott és ebben XV–XVI. századi cseréptöredékek voltak.

A 14. ház kutatása végeredményben nem mutatott olyan eredményeket, amelyeket minden tekintetben vártunk. Nem találtunk összefüggő falrészleteket, amelyekből építmény alapjait meg tudtuk volna határozni. Viszont időrendi szempontból igen jelentős volt egy, Zsigmond lengyel király által veretett és 1547-ben készült ezüst garas. A 12. házban talált és 1542-es III. Ferdinánd-féle dénár után ez a pénz a község további ötéves fennállásáról tanúskodik. Tehát a falu még 1542-ben is megvolt, s csak az azutáni években pusztulhatott el. Ezt a Zsigmond-pénzt a Templom-ér partjához közeleső területen kibontott és alig 2 m²-es padlószinten találtuk, közvetlenül az ott kiásott oszlop mellett. Ugyaninnen több *edénytöredék* között olyan töredék is került napvilágra, amely ónmázzal volt bevonva és oldalán két kiemelkedő és faragott pecsétlővel díszített, fillérnyi nagyságú dombordísz ékeskedett (XXXI. t. 13., 13a.).

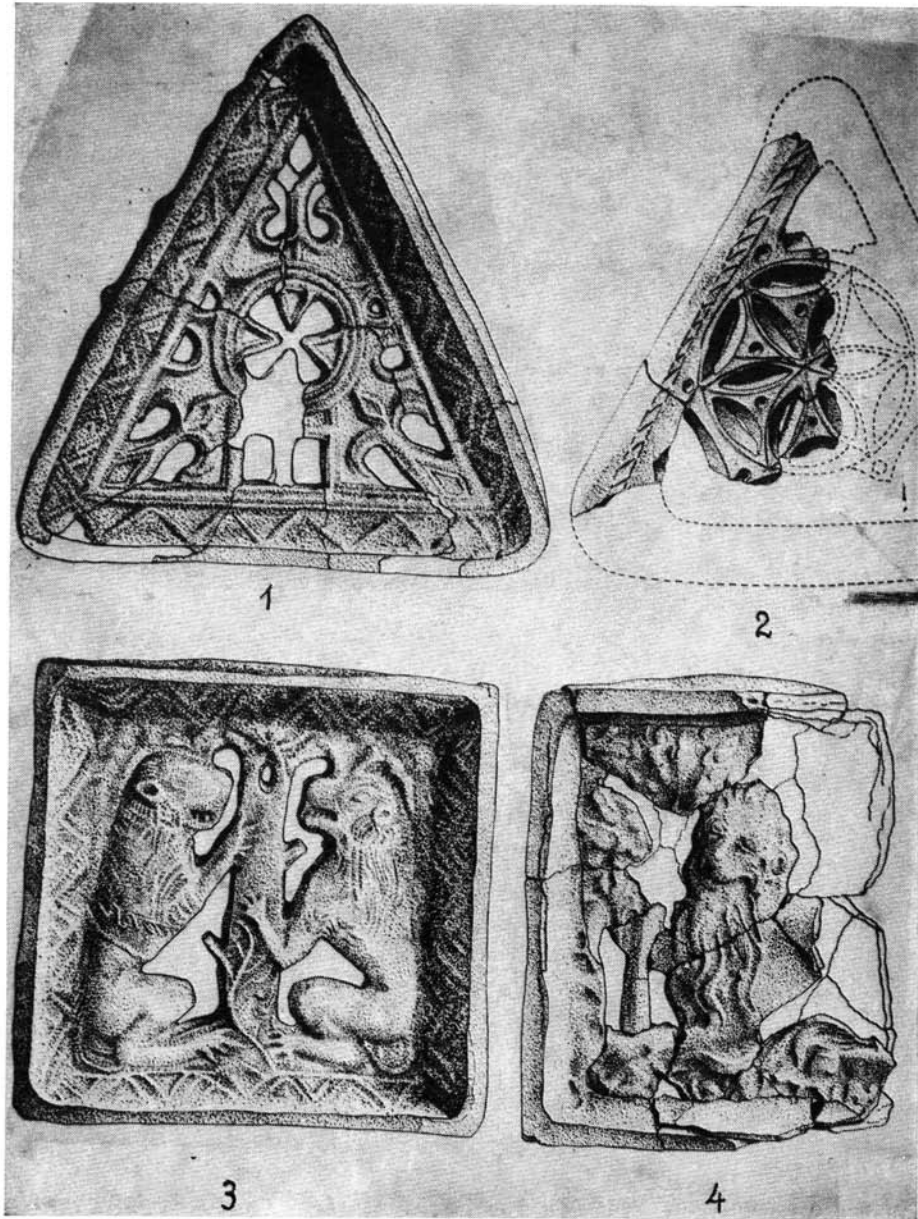
Felvetődött a kérdés, vajon ez a 14. ház valóban ház volt-e, vagy esetleg egy gazdasági udvar és ahhoz tartozó kisebb épület, amely közvetlenül a Templom-ér partján épült. Ennek a gazdasági udvarnak déli végében állott a kút, ahonnan ivóvizet lehetett embernek-állatnak egyaránt biztosítani. A gazdasági udvar területén, annak északi részén megtalált kemence is a gazdaság céljait szolgálhatta. A kérdések végleges tisztázása csak akkor lehetséges, ha az egész területet teljesen feltárjuk és az elpusztult falu egykori képe is világosan mutatkozik.

A következő házak feltárása előtt, a Templom-ér északi partvonalán, de annak nyugati végében, a területet a Hegyesi-féle felmérés alapvonalához igazodó 3 m-es szelvényekkel hálóztuk be. Az alapvonalat a Templom-érben elhelyezett és a 2. ábrán bemutatott szintvonalas térképen feltüntetett két betonkaró biztosítja. Ezek egyike a Templom-halom nyugati, másika pedig annak keleti végében van elhelyezve, a Templom-ér legmélyebb pontjain. A szelvényhálózatot, amely eredetileg 1:100-as méretben készült, a rajta levő építményekkel együtt a 15. ábrán mutatjuk be.¹⁹

Mielőtt a Templom-ér északi partvonalán feltárt lakóházakat ismertetnénk, szükségesnek látjuk, hogy a két partot összekötő és a templom kerítéséhez csatlakozó *bídról* emlékezzünk meg.

A hidat a Templom-ér legnagyobb összeszűkülésénél építették. Mi is itt ásattunk egy 85 cm széles kutatóárkot, amelynek keleti szelvényfalán levő metszetét a 15. ábrán mutatjuk be. Az itt ásott szelvény 16 m hosszú. A déli oldalon, a templom kőkerítése mellett, 15–17 cm mélységben, a metszet vonalában kb. 2,3 m hosszúságban, 45–50 cm vastagságban kő-, habarcsréteget találtunk, szürke homokos, humuszrétegbe ágyazva. Ugyancsak a déli partoldalán ezalatt 35–40 cm vastag kő- és habarcsréteg következett, s még ezalatt 40 cm vastag sárgás, a déli partoldalhoz közelebb eső részen pedig sötétszürke és bolygatatlan homokréteg állott. Ezt köve-

¹⁹ Az eredeti alaprajz mérete 41,5 × 45 cm, míg a kliséé 23,5 × 25 cm. A klisé az eredeti alaprajznak majdnem a fele, annál csak kevéssel nagyobb.

A 15. ház kályhacsempéi. Kacheln vom Hause Nr. 15.

tően, a még mélyebb részeken 70–20 cm-es rétegben szürkés, de már agyagos réteg húzódtott, s legalul, ahol a talajvizet is elértük, vöröses, szürkés, homokos márga volt az altalaj.

A meder közepén, a 8–11 m közötti szakaszon, elszórtan, kisebb-nagyobb kö-tömbök állottak. Ezek eltakarítása után megállapíthattuk, hogy a vízszint ingado-zása a 7 és 11,45 m között, a korábbi mederszinteket véve figyelembe, az 1953. évi szeptember 22-i talajvízszint felett 12, 26, 56 cm. E napon a talajvízszint 1,53 m. A mai érmeder e napi felsőszintje 100,36 m, a tengersizint felett.

A Templom-ér északi partvonulatánál e metszetárkunkban a régebbi meder-szinteket is megállapíthattuk. A 11–13 m közötti szakaszon 65–100, s ugyanitt, de mélyebben, 115 cm mélységben is találtunk mederszintet.

A 11–13 m-es szelvényszakaszon 185–200 cm mélységben, 140 cm hosszúság-ban, 25–30 cm vastag darázköves réteget vágtunk át metszetünkben.

Felülnézetben szintén a 15. ábra alsó részén mutatjuk be metszetünket. A met-szetárok két szélén, az érpatokon nagyobb, részben megmunkált és egymásra illesz-tett, összedolgozott kváderköveket találtunk. Ilyen köveket, egymáshoz igazítva az északi partvonulaton találtunk, éspedig a 11–13 méterek között, közvetlenül a földfelszín alatt. A termésköveket néhány cm vastag humuszréteg takarja és ebben a humuszrétegben talált talajra a rét füve.

A lerakott terméskövek a korábbi mederszinteken állottak. Vizsgálataink után arra következtettünk, hogy *a Templom-érnek ezen az északi pontján egy hídlába állhatott, amelyre gerendákból ácsolt hidat építettek.* Ez a híd lehetett, amely nagy víz idején a két part lakóit közelhozta egymáshoz. Hasonló kváderkő a déli parton is volt, igaz, hogy csak egyetlen kő maradt meg a parton, de az jelentős méretű, amelynek magassága 24 cm, és a talajszint alatt 28 cm-re került napvilágra. Ezen az oldalon a terméskövek kitermelése nagyobbarányú lehetett azért is, mert az egy-kori templom köveit szintén e hídpillér közeléből hordták el. E megmaradt kőre a templom kerítésétől 2,20 m-re találtunk.

*

A Templom-ér északi partvonulatának nyugati végében kezdtük kibontani a már említett 15. ház alapjait (16. ábra). A háznak a Templom-érhez közelebb eső partján, annak legmagasabb részéről kezdtük a bontást. A felszínen ezen a részen, igen sok széthányt cserép-, tégl- és habarcs-töredéket találtunk. Ennek környékén megszenesedett fadarabok is voltak szétszórva, amelyekről korábban még nem tud-tuk, hogy azok a feltárt háznak gerendái voltak.

A legmagasabb részen, a földfelszíntől 12 cm mélyen rátaláltunk egy tüzelő-hely nyomaira. Ennek kibontása után kiderült, hogy az téglalap alakú szemeskály-hának tüzelőfelülete volt. A kályha mérete: $2,65 \times 1,9$ m, és benne a tűztér $1,15 \times 1,05$ m. Közvetlenül a kályha mellett, pontosan ÉK–DNY-i irányban egy fal húzódtott, amely mind a szemeskályha, mind a fal túlsó oldalán be volt vakolva. Ugyanen-nek a tűzhelynek végében ÉNY–DK-i irányban is húzódtott egy terméskövekből összerakott falrész. Az előbbi fal hosszúsága 6,10 m, utóbbié 6,0 m.

Közvetlenül a szemeskályha mellett megkezdtük a lesározott padlószint kibon-tását. Igen hosszú és aprólékos munkával mind a tűzhely, mind a fal túlsó oldalán sikerült ezt a padlószintet kibontani. Kiderült, hogy az ÉNY–DK-i falnak meg-felelően ezzel párhuzamos fal is húzódik, éspedig a tűzhely melletti ÉK–DNY-i főfal végében. Ezt az újabb hosszú, párhuzamos falat F₁ falnak neveztük és az

A 15. ház oroszlándíszes kályhacsempéje.
Kachel mit Löwenschmuck vom Hause Nr. 15.

összes metszet és szelvényrajzokon így tüntették fel. A fal DK-i irányban, belső-méretben 8,45 m hosszú, ÉNy-i irányban 6,30 m. Ezek szerint kiderül, hogy az első napon feltárt szemeskályha melletti ÉK—DNY-i irányú fal nem más, mint osztófal. Ennek mindkét oldalán egy-egy helyiség terült el. E két helyiség az 59—63, 68—72 és a 77—81 számú szelvényekben kapott helyet. Az osztófal vastagsága 40 cm, az F₁ főfalé 30 cm. A 79. szelvényben, a kályhától ÉK-i irányban az osztófal hossza 3,05, majd 90 cm-es megszakítás után folytatódik tovább belső méretben 1,25 m hosszúságban. Ez az osztófal téglalap keresztmetszetű vályúban volt elhelyezve, amelynek szürke agyagos földből döngölt ágyzatába terméskő darabokat raktak. A terméskövek mindig laposak és 7—18 cm vastagok. A terméskövek felső része, valamint a vályú két oldalán vakolásnyomok maradtak, amelyek helyenként teljesen egybefüggő képet mutattak. Úgy látszik, hogy a terméskő rétegsorra talpgerendát fektettek és ennek alját és két oldalát mészhabarccsal vakolták be.

Abb. 21. kép.

Oroszlándíszes kályhacsempe Budáról.
Kachel mit Löwenschmuck von Ofen (Buda)

Abb. 22. kép.

A 16. ház külső kemencéje.
Der Aussenofen des Hauses Nr. 16.

Az F_1 főfalán ugyanezt a képet láttuk, mint az osztófalon. Itt is megtaláltuk a téglalap keresztmetszetű vályút, az alatt a terméskősort és ennek a vályúnak két oldalán a vakolások helyeit.

Az összefüggő megszenesedett talpgerendákból 35–50 cm hosszúságú és 15 cm széles darabokat találtunk. Ezeket vizsgálat céljaira felszedtük. Az F_1 főfalán ennek a talpgerendának megszenesedett darabjaiból a leghosszabb összefüggő rész 75 cm volt. Természetes, hogy ezeket egyben nem lehetett kiemelni.

A szemeskályha melletti osztófaltól ÉK-re eső helyiséget A helyiségnek neveztük, s az ettől balra levő ÉNy-it pedig B-nek. Az A helyiség lesározott padlószintjét csak az osztófal és az F_1 főfal mellett, mintegy 1–1 m szélességben sikerült kibontani. Az A helyiség ÉNy–DK-i irányú és a tüzelőhelyhez közelebb eső főfalából 1,65 cm-es alapfalrészlet maradt meg, a többit elszántották. Hasonlóképpen hiány-

zik a DK-i oldalon az egész fal. Viszont megmaradt az A helyiség keleti sarkában egy nagyobb méretű lapos terméskő, amely elsődleges fekvésben mutatkozott. Ennek a DK-i végfalnak mélyebb rétegekben is kerestük maradványait. Az A—B, valamint a B—C metszetárkunkban nem találtuk nyomait. A 81. szelvényben az A helyiség DK-i oldalán szintén húztunk egy É—F jelzésű metszetárkot, ebben sem találtuk meg az eredeti főfal nyomait.

A B helyiségből a 78—79. szelvényekben, közvetlenül a tüzelőhely mellett ÉNy—DK-i irányban csak falrészletet bonthattunk ki. Itt is megtaláltuk a téglalap keresztmetszetű vályút, amelyben a döngölt alapra helyezett nagyobb méretű és lapos termésköveket találtuk meg igen sok vakolatdarabbal vegyesen. A falrészletből itt 3,15 m falrészt sikerült alapjaiban a terméskő lerakások vonalán megtalálni. Ezen túlmenően ÉNy felé a többi falrészlet hiányoztak.

A B helyiség F₁ főfalából — mint említettük — 6,30 m rész maradt meg. Ennek végében, az 59. szelvényben sűrke agyagos körültapasztással 24 cm átmérőjű kerek lyukat találtunk. Úgy gondoljuk, hogy ez valami ágasfának, vagy szelementartó ágasnak volt a helye. Az F₁ főfalnak, ebben az ÉNy-i végében ÉK—DNy-i irányban egy falrészletet találtunk meg, amelynek hossza 1,7 m. Ez a falrészlet erősen bolygatott, összetört terméskövekből állott. Szélessége 35 cm. E fal két oldalán padozatszintet találtunk. Az A helyiség felé eső részen sűrke agyagos döngölésen a padlószint 5—7 cm-es lesározását állapíthattuk meg. A falcsont mellett, amelyet összetört terméskövek és rajta tégladarabok jeleztek, a föld alól, ettől a

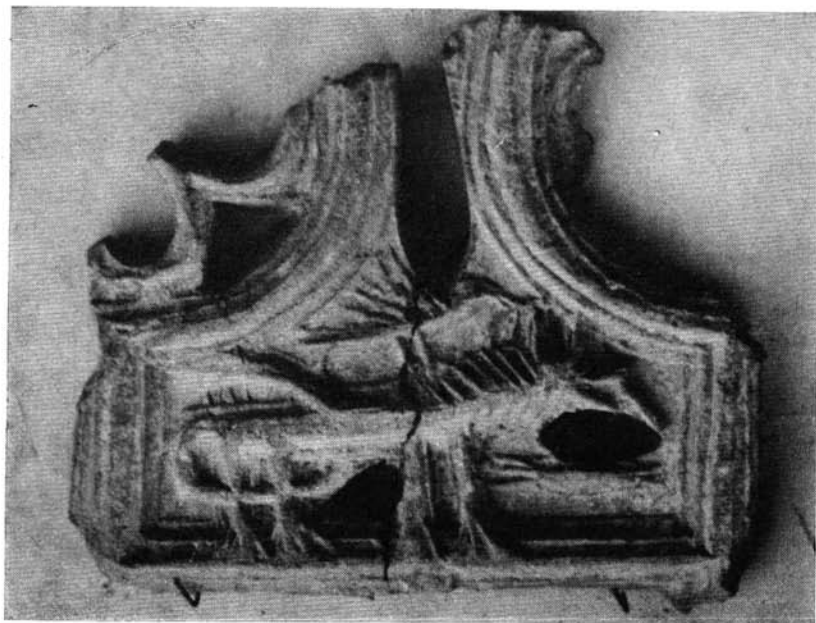

Abb. 23. kép.

A 16. ház állatalakos kályhacsempe töredéke.
Bruchstück eines Ofenkachels mit Tierfigur vom Hause Nr. 16.

Abb. 24. kép.

A 17. ház tűzhely alapozása.

Bodengrund des Herdes von Hause Nr. 17.

faltól 35 cm szélességben szürke agyagos ledöngölt részt találtunk, amelyben egy kerek oszlop helyét bonthattuk ki. Ez az oszlop is talán ágasfának lehetett a helye. Ettől az ágasfától jobbra egy téglá szélességben 6 db téglát láttunk eredeti fekvésben mészhabarcba ágyazva.

A B helyiségnek ÉNy-i fala az F₂ jelzésű főfal lehetett. Itt három 90–102 cm hosszúságú és eredeti fekvésben lerakott sima felületű és megmunkált terméskő darabot találunk. Ennek hossza 1,7 m. Az F₂ főfal, valamint az említett terméskő és tégladarabokból összerakott falcsonk között vízszintesen lerakott habarcspa ágyazott téglapadozatot találtunk. E téglapadozatnak mérete 3,02 × 2,9 m. Az F₂ főfal B helyiségre eső és DNy-i irányú folytatását a 76–78. szelvényekben az N, M metszetárokkaal eredménytelenül kutattuk. Eredménytelen volt az O, P jelzésű metszetárokunk is, amelyben a 68-as szelvényben talált falcsonkot kerestük. Egy U, T jel-

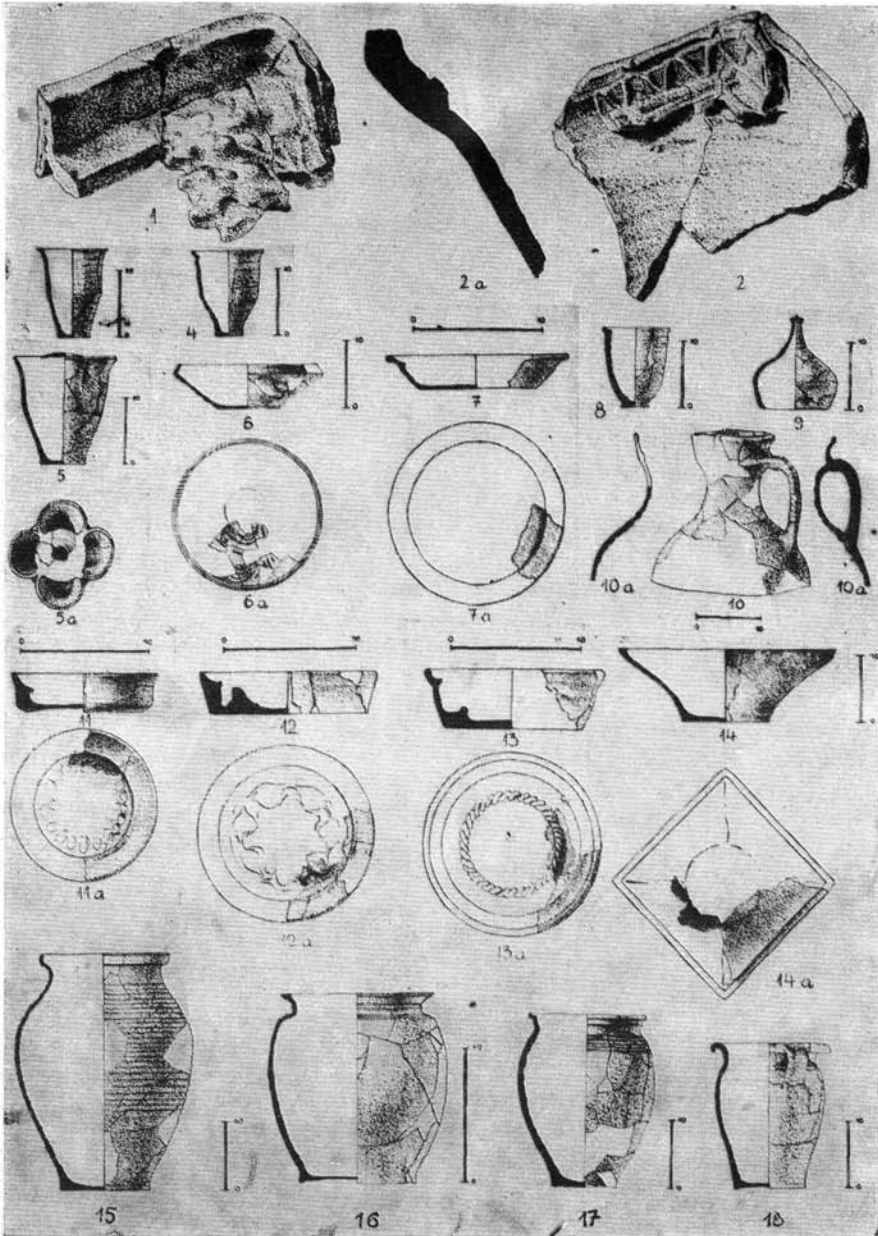
zésű metszetárkunkban a B helyiség padozatszintjét próbáltuk meghatározni. Ez sem sikerült. Úgy látszik, hogy a B helyiségben az F₂ főfal és az ezzel párhuzamos terméskő, tégladarabokból összerakott falcsonkon kívül nem maradt meg épségben további részlet. A padlószint ebben a helyiségben csak a tüzelőhely mellett 1,2–1,4 m szélességben maradt meg eredeti helyzetében, valamint a B helyiség É-i sarkában levő habarcsba rakott téglapadozat. Ennek a falcsonknak és az F₁ főfalnak részletét a tizenhetedik ábrán mutatjuk be, amelyet a helyszínen DK-i oldalról fényképeztünk.

Az A és B helyiségeket elválasztó osztófál, valamint az F₁ főfal irányát jelző fényképünk (18. ábra) szintén DK felől készült.

Az osztófalon 90 cm széles ajtó vezetett egyik helyiségből a másikba. Közvetlenül az osztófál mellett a XXXII t. 9 ábráján bemutatott ajtósarok maradt meg. Ugyaninnen nagy mennyiségben kovácsoltvas szegeket bontottunk ki az eredeti padlószintről, amelyeket a XXXII. t. 18 ábrán mutatunk be. Az A helyiségben a tüzelőkályha melletti osztófál sarkában, a 79. szelvényben a DNY-i főfal sarkában I. Mátyás ezüstdénárát találtuk.

Különös figyelmet érdemel a szemeskályha, amelyet a B helyiségben helyeztek el. Ez különösen díszes lehetett, mert kályhaszemeiből sikerült néhányat restaurálni. Legjelentősebb ezek közül a XXV t. 5. ábrán bemutatott és áttört díszű, fafaragványt utánozó kályhaszem. Ennek hátulja ívelt, az eleje sima, illetőleg lapos. Alapjában véve a kései gotika ízlését mutatja. Alul valószínűleg négy fatörzs emelkedett ki, amelyre csúcsíves ízlésben díszítményeket helyeztek. A kályhaszem közepén balra fordult és hosszú csőrével tollászkodó madár képét látjuk. E fölött háromszöges elrendezésben három áttört rozetta díszlik, amelyeknek végeiben faágak ékítik a kályhaszem két sarkát. Nem lehetetlen, hogy ezen a kályhaszemen is bizonyos stilizálásokkal az életfát akarták ábrázolni. Ugyaninnen került elő az előbbihez hasonló és ugyancsak a XXV. táblán, annak 4. ábráján bemutatott áttört díszű gotikus ízlésű kályhaszem töredék. Ezt a kályhát díszítették a XXVI. táblán bemutatott kályhaszem töredékek. Ezek egyikén (3. ábra) két szembefordult ülő oroszlánt látunk, amelyek most már kifejezetten egy életfát tartanak két-két mellső végtagjukkal. Ez a kályhaszem világos okker zöld és halványvörös színű mázzal van bevonva. Szintén mázas a XXVI. t. 1. ábrán bemutatott háromszög alakú és áttört díszű kályhaszem, amelynek közepén rozetta díszlik. Sarkaiban stilizált növényi minták ékeskednek. Úgy ennek, mint az előbbi oroszlános kályhaszemeknek a szélei befelé enyhén lejtőnek és azokon utólagos ráragasztással zeg-zug vonalas, illetőleg kisebb háromszög alakú lécdíszek sorakoznak. Nem mázas az a háromszög alakú kályhaszem töredékünk, amelyet ugyancsak a XXVI. tábla 2. ábráján mutatunk be. Ez szintén fafaragást utánoz és középe rozettadíszes, benne a máltai kereszthez hasonló mintázattal. Egyetlen kályhaszemünk, amelyen magányos oroszlán képét látjuk, XXVI tábla 4. ábrán látható. Itt négy lábára ülő nagy, sörényes oroszlán egy életfát ölel át. Az oroszlán balra fordult és az életfa a kályhaszem bal oldalán emelkedik. Fényképét a XXVII. táblán láthatjuk. Tökéletes analógiáját a budai várpalota ásatásánál, 1952-ben találták. Zöld mázas és 22,5×22,5 cm méretű. A mi oroszlános kályhaszemünk világos okker színű mázzal van bevonva, zöld és vörösésbarna színű mázzal keverten. Sajnos, a máz erősen pattogzik a kályhaszemről.

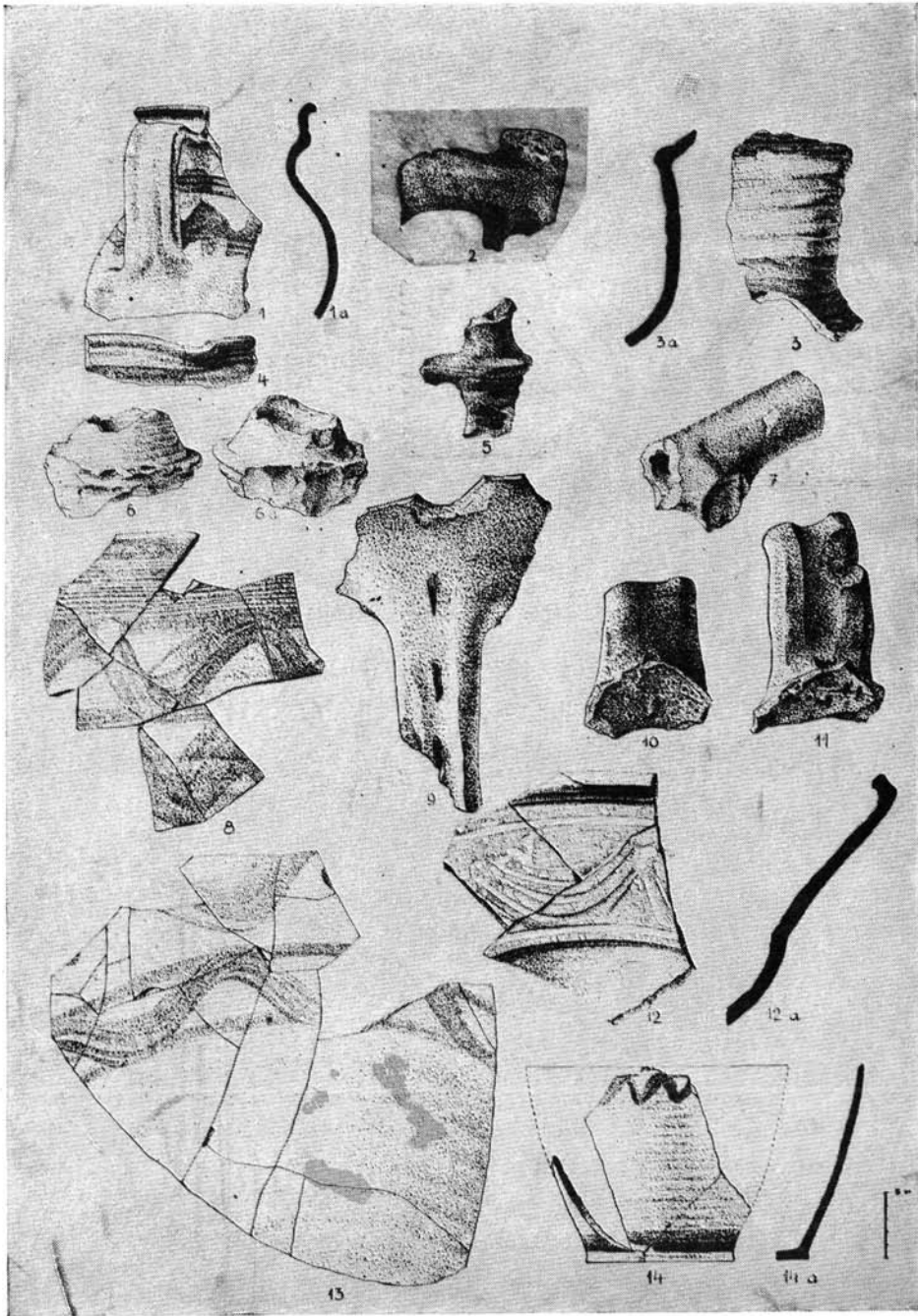
A 15. ház szemeskályhája körül és a falak mentén húzódó kibontott padlószinten szétszórta igen sok kovácsoltvas szeget találtunk. A szegek hegyei legtöbbször vissza vannak hajtva és visszavertek. Ebből arra gondolunk, hogy a 15. ház mennyezete le volt deszkázva és deszkán túlérő szeg hegyét elgörbítve verték vissza, hogy ezzel is erősítsék az esetleges mennyezetgerendákhoz szegezett deszkákat.

A B helyiségnek ÉK-i végében, F₂ főfal folytatásában az 50 és 59. szelvényekben szintén megtaláltuk a falakat, úgy látszott, hogy az összefüggés a két helyiség között zavartalan. Ennek az újabb helyiségnek csak részben találtuk meg a DK-i és F₁ jelzésű falát. Ez is téglalap keresztmetszetű vályúban elhelyezett talpgerendás helyiség lehetett, mert a 60–61. szelvények határán 1,20 m hosszúságban megszenesedett gerendát bontottunk ki. Az eddigi helyiségekhez hasonlóan a talpgerenda itt is mészhabarcsba volt ágyazva, amely alatt terméskő szolgáltatta a biztonságos alapot. Az F₂ főfal meghosszabbításában, ezen újabb helyiségben megtaláltuk az ÉNy-i oldali falrészét. Itt azonban csak lerakott és összefüggő terméskő falrészét találtunk. Az újabb helyiségnek DNy-i fala a B helyiségnek is egyben hosszanti főfala. Tehát ennek az újabb helyiségnek a DNy-i főfala nem más, mint az F₁ főfal. Igaz, hogy a két helyiséget összekötő főfalnak az ÉNy-i része teljesen hiányzik, s a két helyiség között a falrészen mintegy 2 m hosszúságú falrész hiányzik. Ezt az újabb helyiséget C helyiségnek neveztük el, amelynek DK-i végfala nem áll merőlegesen az itt talált talpgerenda irányát véve figyelembe, az F₁ főfalra. De nem vízszintes ennek a C helyiségnek F₃ jelzésű ÉK-i oldali főfala sem. A helyiség DNy-i falának hossza 5,50 m, az ÉNy-i-é 3,20 m, az ÉK-i-é 5,50 m, végül a DK-i-é 3,60 m. Ezek szerint ez a helyiség szabálytalan téglalap alakú. A lesározott padlószintet az északi sarokban, a helyiség falai mentén mintegy 70–120 cm szélességben találtuk meg. A padlószint az F₂ főfal mentén keskenyebb, de mindenütt összefüggő. A helyiség alapjai szürke agyagból vannak döngölve és erre jött a szoba lesározott ugyancsak szürkeagyagos padlószintje.

A C helyiségből ÉK felé egy újabb helyiség kapcsolódik. A két helyiség között ajtó állott, az F₃ fal közepetáján. Ezt határozottan megállapíthatjuk, mert ezen a helyen az újabb, D helyiségben bedőlt ajtó megszenesedett maradványai kerültek kibontásra. A megszenesedett deszkadarabokon megtaláltuk az ajtó vaslásait, sarokvasát, igen sok szeggel. Megállapítottuk, hogy az ajtó deszkáit alul és felül haránt deszkákhoz szegezték és a két deszka között átlós irányú hevederdeszka erősítette magát az ajtót. Az ajtónak megszenesedett deszkáiból egy részletet a XX. ábránkon mutatunk be. Ugyanennek az ajtónak vaslását a XXXVII. tábla 1–9. ábráin látjuk. Az ajtón pánt is állott, amelynek képe a XXXII tábla 12. ábráján látható. A pánt-hoz tartozó füles szeg ugyanezen a táblán a 14. ábrán látszik. Az ajtótól balra az F₂ főfal folytatásában ÉK felé csak a döngölt szürkeagyagos alap látható és ennek kis részén, mintegy 70 cm hosszúságában megvan még az a habarcsréteg, amely a vályú alakú téglalap keresztmetszetű boronástalphoz kapcsolódott. Ugyanennek a helyiségnek nyugati sarkában 15–20 cm vastag mészréteget találtunk. Feltehető, hogy itt az alapfalak és a bedőlt, talán mészkövekből készült felmenő falrészei annyira átégtek, hogy az egykori mészkövek mésszé égtek. Ez a mészréteg 100×165 cm területen került kibontásra. A D helyiségnek déli sarkában, az F₁ fal meghosszabbításában megtaláltuk a megszenesedett talpgerenda darabjait. Ezek is vályúszerű mélyedésben, mészhabarcsba voltak ágyazva. E fal mellett, a helyiségen belül, de még az 51. szelvényben az eredeti padlószintet is megtaláltuk, mintegy 1,5 m² területen. A padlószint vörösre volt égve és ezen bezuhant gerendadarabok mellett égett szalmacsomókat is találtunk. Ebből arra kellett következtetni, hogy a tetőt szalmával fedték és ennek maradványait sikerült kibontani. Egy csomó ilyen szalmapernyét vizsgálat céljaira elszállítottunk.

Az F₁ fal DK-i oldalán, a 42. szelvényben nagy mennyiségű téglatörmelékét találtunk, amelyek három különböző csomóban voltak egymás mellett. Ugyanebben a szelvényben F₁ fal folytatásaként megtaláltuk a talpgerendák alá rakott nagyobb

termésköveket is, amelyek jelezték a ház e helyiségének határait. Hasonlóképpen az ÉNy-i oldalon is találtunk ilyen terméskő falrészletet, itt azonban a teljes habarcsréteg, valamint az e helyiséget határoló ÉK-i F₄ jelzésű falvégződés teljesen hiányzott. E helyiségnek északi sarkában, a 31. szelvényben összefüggő és lerakott tégladarabokat találtunk, hasonlóképpen az ÉK-i sarokban is, a 24 és 33. szelvények határain. Feltételeztük, hogy itt végződhetett be a ház és ezek lehettek a ház sarkai. Sajnos a nagyszámban húzott kutató metszetárkok nem segítettek hozzá, hogy itt az eredeti falakat megtaláljuk. A metszetárkok azért voltak jók, hogy azokban mindenütt megtalálhattuk az eredeti és szürke agyagból döngölt alapokat. Ezekre előbb a terméskősort rakták le és rajtuk feküdtek a boronás talpak. Itt említjük meg, hogy ennek a helyiségnek K-i sarkában a téglatörmelékek, omladékok és az eredeti helyzetben mutatkozó téglasor mellett *buzogányt* találtunk, amelyet vasból kovácsoltak. A buzogány nyele szintén vasból volt és feje hat szakállú volt. Képét a XXXI. tábla 15. ábráján láthatjuk.

Felvetődik a kérdés, hogy a 15. háznak C és D helyiségei tartozékai voltak-e annak az épületnek, amelyiknek A, B helyiségei valóban összefüggők. A kérdés anél is indokoltabb, mert a B és C helyiségek közötti kapcsolatot az ÉK-i oldalon erősen zavart. Ennél az F₁ főfal csak egy részletben maradt meg, tehát a C helyiségnek a B helyiséghez való kapcsolata a DNy-i oldalon vitatható. Vitatható az is, hogy a B helyiség ÉNy-i végfala melyik volt. Az-é, amelyet F₂ főfalnak tételeztünk fel és amelyben a terméskövek 1,7 m hosszúságban, eredeti helyükön fekszenek, vagy pedig az a falrész volt az ÉNy-i végfal, amelynek falcsönkjé a 68. szelvényben került kibontásra, és amelynek két végénél egy-egy ágasfa helyét ástuk ki.

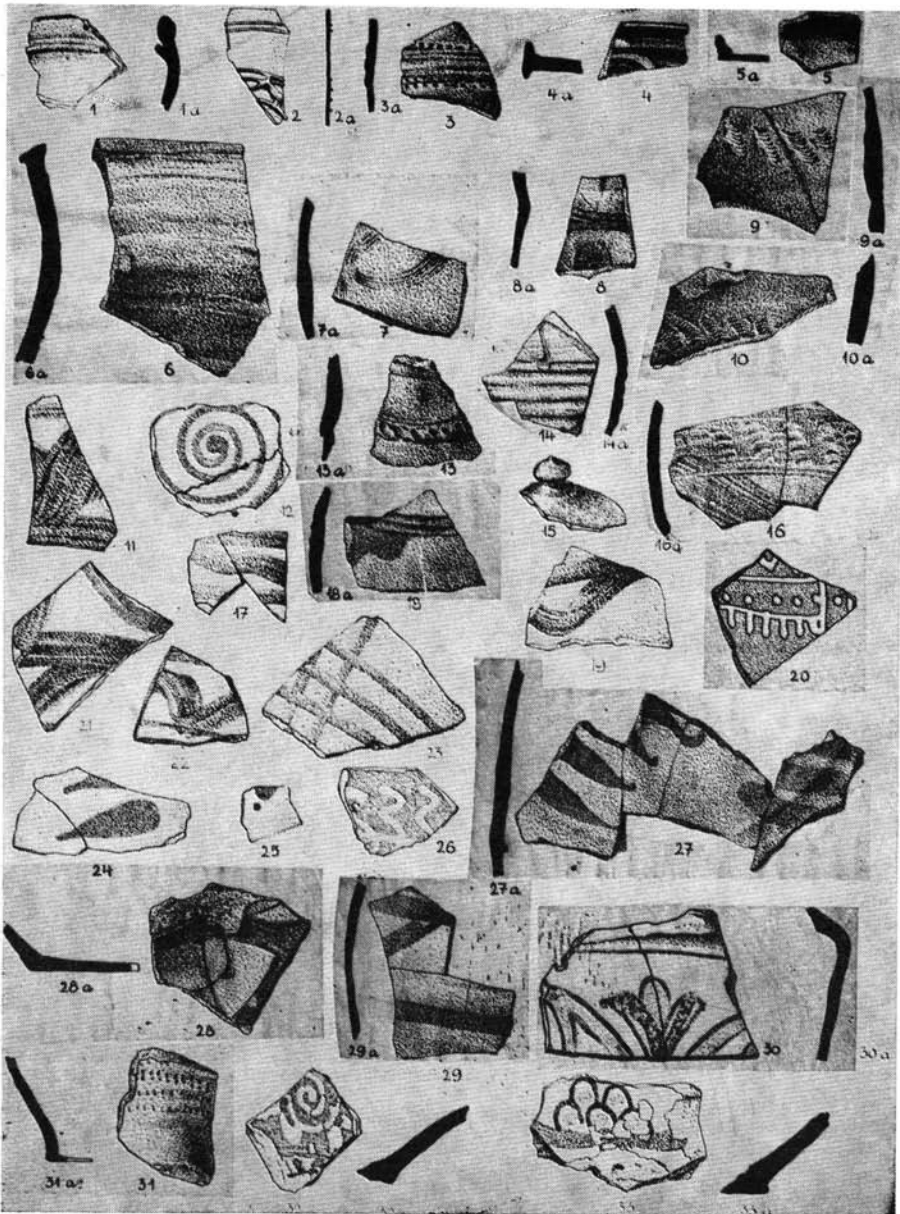
Véleményünk szerint a C és D helyiség az előadottak ellenére is kapcsolható az A és B helyiségből álló 15. számú házhoz. Ezt arra a megállapításunkra alapozhatjuk, hogy a C helyiségben kibontott F₂ jelzésű alapozás ugyanabban az irányban halad, mint a B helyiségnél feltüntetett alapozás.

Lehet azt is vitatni, hogy a C és D helyiség esetleg különálló épület volt és amely csak mint melléképület kapcsolódott az eredeti A és B helyiséghez. Ellene mond ennek a C és D helyiségek mérete. A C helyiség nagyságát már ismerjük. A D helyiségnek az F₂ főfal meghosszabbításában az ÉNy-i falrész 7,3 m. Ugyanilyen méretű ennek a helyiségnek a DK-i főfala is, míg a C és D helyiséget elválasztó osztófal a két helyiség méreteit ezen a részen, tehát szélességben azonosítja. Két nagyméretű helyiségről van végeredményben szó, amelyek egymáshoz ajtóval kapcsolódtak, viszont ezen helyiségekben nem volt sehol sem tűzhely. A C és D helyiségeknek az A, B helyiségekhez való kapcsolódása azzal is vitatható, hogy utóbbi helyiségek ÉK–DNy-i irányú hosszanti főfalai nem azonosak az A, B helyiségek osztófalainak irányával, hanem attól kissé elfordulnak. Ez az elfordulás az 51. szelvény sarkában 6°-os.

Vitatható az is, hogy a D helyiségben az ÉK-i végfal valóban azé, amelyet mi metszetekkel igyekeztünk meghatározni. Ezt határozottan nem állíthatjuk, de emellett szólnak az e helyiségek sarkaiban lerakott téglasorok és téglatörmelékek.

Feltételezhető, hogy a C és D helyiségek gazdasági jellegű építmények lehettek. Nem lehetetlen, hogy a D helyiség egy nagyobb és talán kocsiszínnak használt épületrész lehetett, amelyhez a C helyiség kapcsolódott és ebben talán a kiszolgálószemélyzet lakhatott. Viszont tűzhelynek akkor is kellett volna a C helyiségben lennie, aminek viszont — mint említettük — nyomát sem találtuk.

Arra gondoltunk, hogy ez a 15. ház a földesúr egyik ispánjának lehetett lakása, és pedig legkorábban I. Mátyás idejében. Közvetlenül a háza mellett gazdasági jel-

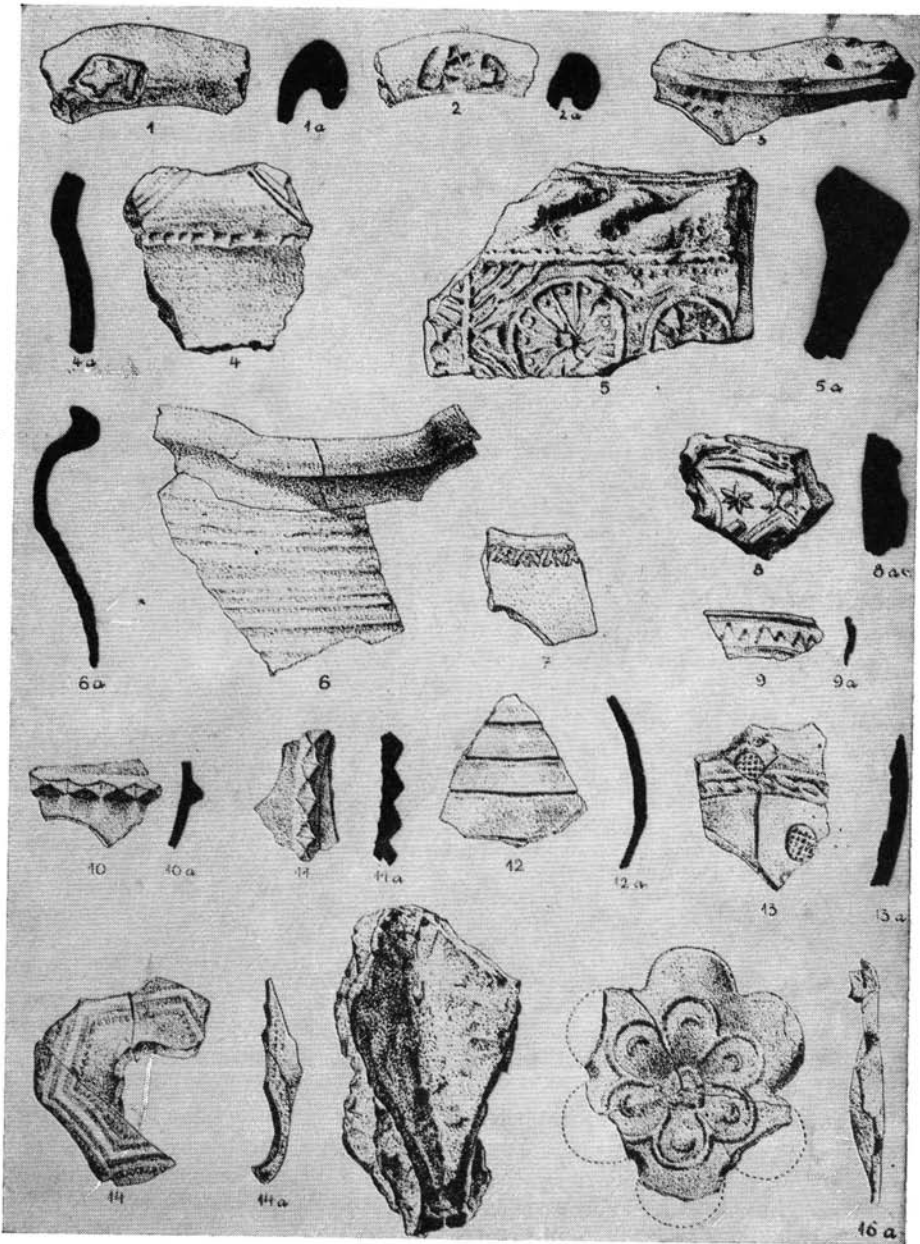

legű épületrészek voltak s végeredményben az A, B, C és D helyiségek egyazon háznak voltak részei.

16. ház. Már a 15. ház bontásánál, illetőleg annak felszínéről tovább mozgatott földtömeg elhányásakor rátaláltunk a 16. házra. Ez a 15.-től É–ÉNy-i irányban feküdt. Területileg a 96, 46, 47, 48, 97, 55, 56, 57, 98, 64 és 65. szelvényekre esik. A földtömegek továbbmozgatása során egy köralakú kemencére bukkantunk, s a kemence alapjai terméskövekből voltak kirakva (21. kép). Ennek kibontásakor rátaláltunk a kemence sütőfelületére és a kemence szájára. A kemence szája a 16. ház belsejébe nyílt és annak külső kemencéjeként jelentkezett. A lakóház padlószintjét igen nagy, összefüggő rétegen sikerült kibontanunk. A ház két osztású volt és az osztófala az É-i iránytól 42 fokkal tért el K felé. Alap-falrészleteiből a DNy-i rész volt a legépebb, amely a 64, 65 és 66. szelvényekre esett. Az ÉNy–DK-i irányú főfal hosszúsága 10,0, míg az ÉK–DNy-i rövidebb falai 5,60 m méretűek, de mindenkor külső méretben. A falvastagság mindenütt 40 cm. Megtaláltuk a 96 és 46. szelvényekben az ÉK-i oldalon is a hosszanti fal részét, amelynek kibontott hosszúsága 5,4 m. A két helyiségből az egyik belmérete 4,40×4,75 m, míg a másiké 4,80×4,40 m. Úgy látszik, hogy ezen a területen a szántás É–D-i, vagy ennek fordított iránya lehetett, mert határozottan megállapíthattuk, hogy a 16. ház hiányzó fal-alapozásai ebben az irányban csak a metszetekben volt megtalálható. Az ÉNy-i falvégződést az E₃, F₃, valamint a C₃, D₃ metszetárkokban találtuk meg, a földfelszín alatt. E háznak ÉNy-i falvégződését az E₃, F₃ metszetárkokban is megtaláltuk, ahol a szürkeagyagú, döngölt alapfalban 35×30 cm méretű terméskövet találtunk. A DK-i fal szintén hiányzott, ennek döngölt alapfal-részletét az L₃, M₃ metszetárkokban ismertük fel. Ugyanígy és ezen az oldalon az I₃ és K₃ metszetárkokban is rátaláltunk a döngölt, szürkeagyagos alapfal részleteire. Magát az alapfalat a metszetek alapján nem bontottuk ki, mert megelégedtünk a 16. ház belső két helyiségeinek padlószint kibontásával és a metszetárkokban talált falirányok meghatározásával. Ezeknek figyelembevételével állapíthattuk meg a ház eredeti nagyságát. A ház teljes kibontására azért sem törekedtünk, mert az ásatási idényünk, vele együtt a költségek is végére jártak.

A 16. ház DK-i oldalán levő nagyobbik helyiségben, a K-i sarokban egy ellipszis alakú tűzhelyre találtunk, amelynek nagytengelye 1,80, kistengelye 1,20 m. Emellett állott a korábban már említett külső kemence, amely köralakú volt és terméskövekkel volt kirakva. Ennek átmérője 1,90 m. A 16. ház ÉK-i oldalán levő ház döngölt alapján egy nagyobb méretű terméskő mutatta a kemence száját. Ennek mérete 80×55 cm, vastagsága 37 cm. A kemence szája és az említett ellipszis alakú tűzhely körül a padlószint teljes egészében megmaradt, mintegy 1,2 m² nagyságban. A kemence külső kemence volt, amelyet belülről fűtöttek. A kemence mellett a 22. képen bemutatott áttört díszes és róka alakot ábrázoló kályhaszem töredék került elő. Ugyanezen a részen igen sok bögrés kályhaszem is került elő, ezek azonban töredékesek voltak. E kályhaszemek között volt egy olyan is, amelynek szája négy karéjú (XXVIII. t. 5., 5a.). Ugyanitt egy rekonstruálható füles fazekat is találtunk, amelynek magassága 24 cm, szája 17,5 cm átmérőjű. Az edény fala homokkal van soványítva, vékony falú, szürkére égetett, és kívül-belül korongnyomokkal díszített (XXVIII. t. 18).

Akkor, amidőn a 16. háznak E₃, F₃ és C₃, D₃ metszetárkait ástuk, ezen árkokban, éspedig a 117, 96, 120 és 97 számú szelvényekben egy Árpád-kori lakógödörre találtunk. Ebből igen sok Árpád-kori cserép került napvilágra, amelyek közül a

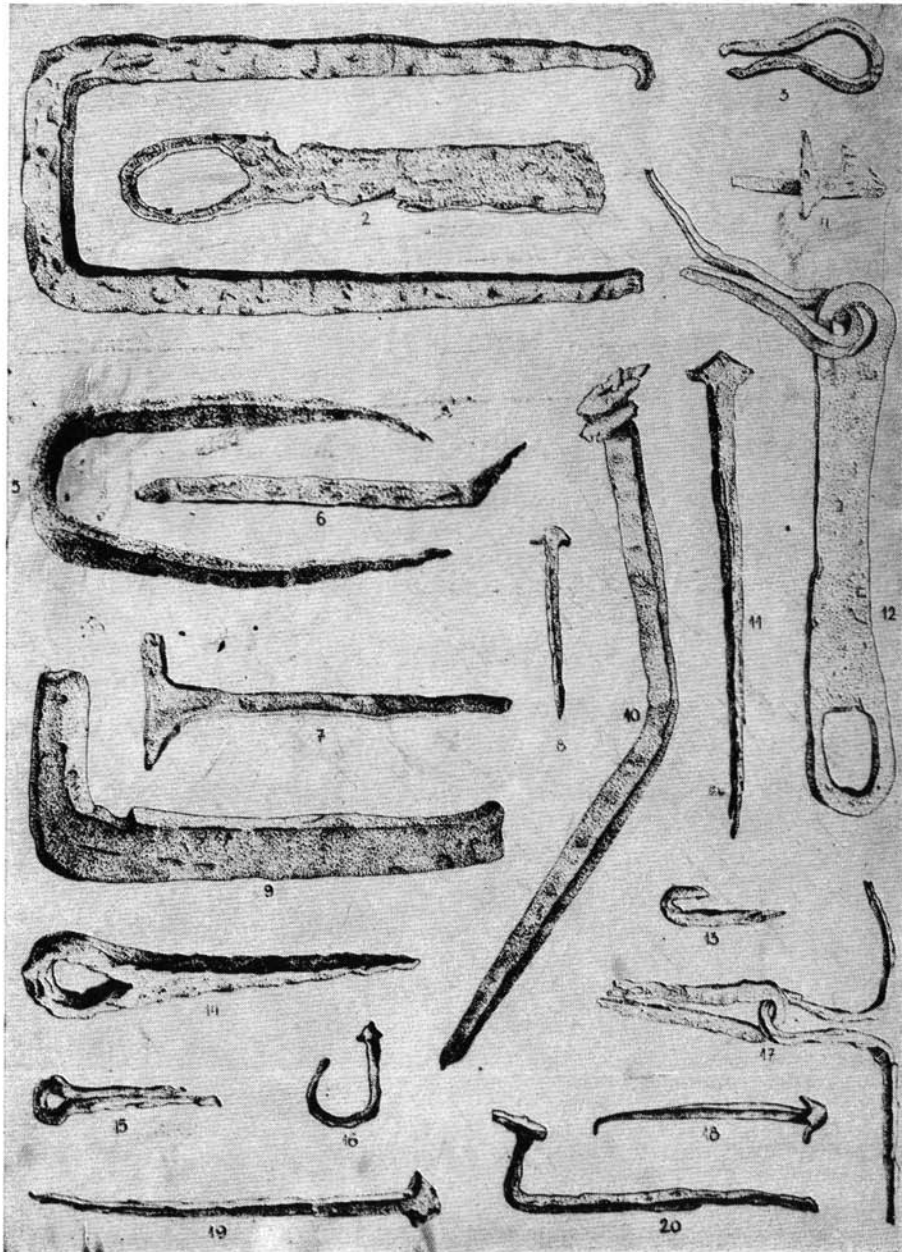

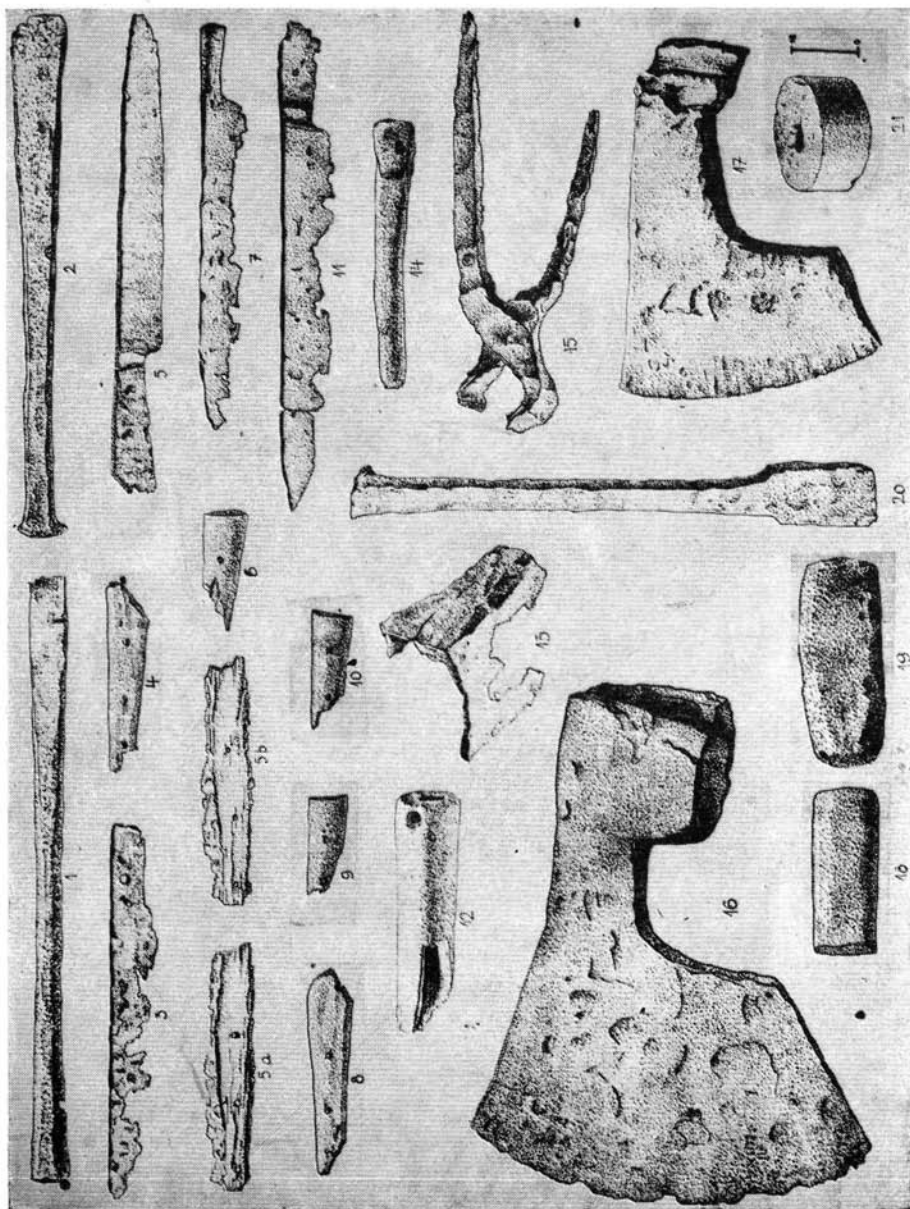
legjellegzetesebbek a XXXI. tábla 1, 1a., 2, 2a. és 3 ábráin láthatók. Ezek közül az első és a második grafitos edénynek pecsételődéses szájtöredékei, míg a harmadik Árpád-kori fülesbográcának töredéke volt. Magának a lakógödörnek kibontására az említett okok miatt nem került sor. Akkor, amidőn a 16. háznak DK-i falát az I₃, K₃ metszettel igyekeztünk meghatározni, ebben a házban a 17. ház falrészleteire is rátaláltunk. Ennek a házban is csak metszetárrakkal határoztuk meg helyzetét. Kiderült, hogy ez a ház a 16. és a még korábban kibontott 15. házak alatt, utóbbinak padlószintjéhez viszonyítva 55 cm-rel alacsonyabb szinten kerültek elő az alapfalakat meghatározó szürkeagyagos falrészletek. Ebben a metszetárakban rátaláltunk a K-i fal alapfalára és ugyanez a metszetárok az osztófal helyzetét is megállapította. A Ny-i fal ÉNy-i sarkában szintén előkerült ugyanebből a metszetárból ledöngölt szürkeagyagos alapfalrész. A metszetárok ásatásakor a 17. ház kisebbik helyiségében egy ellipszis alakú tűzhelyre bukkantunk, amely 7 cm vastagon volt lesározva és a lesározásnak csak a felső kétharmad része volt átégve. A lesározás alatt a 23. képen bemutatott és edénytöredékekből összeállított réteg volt kiterítve és ezek az edénytöredékek kivétel nélkül a XV. századra jellemzők. A középkori edénytöredékek között egy őskori tüzdelt kerámiaira jellemző cseréptöredék is volt. A tűzhely kitararítása során, annak töltelékföldjéből Ulászló dénárját bontottuk ki. Maga a tűzhely a lesározott padlószintre volt lerakva. Az I₃, K₃ metszetárok K-i oldalfala igen jól mutatta, hogy ez a 17. ház semmi összefüggésben sem lehetett a 15. ház alapjaival. Az alapfalak azt bizonyítják, hogy ez a 17. ház valóban 55 cm-es padlószint különbséggel, mélyebben, tehát régebben épült, mégpedig a 15. ház szomszédságában, annak ÉNy-i oldalán. A tűzhely körül a lesározott padlószintet határozottan meg tudtuk állapítani.

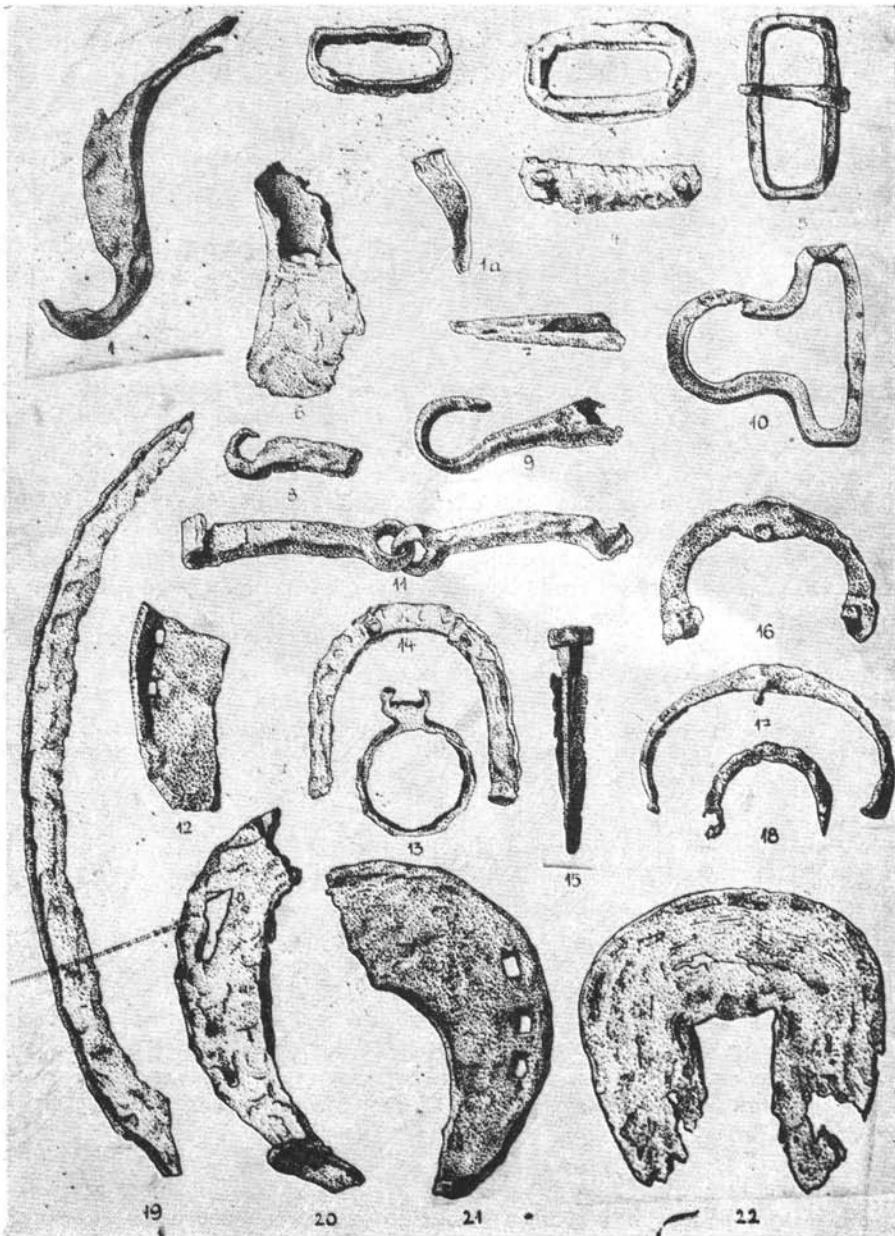
A 17. háznak D-i oldalfalát az E₄, F₄ metszetárrakkal határoztuk meg. Ebben a metszetárakban nemcsak a hosszabbik főfal irányát, hanem még az osztófalnak is indulását megtaláltuk. A P₃, R₃ metszetárok a ház Ny-i sarkát határozta meg. A K-i sarkot a G₄, H₄ metszetárból ismerjük. Az összes metszetárrakokban a szürke, keményre döngölt agyagos alapfal tanúszkodott az egykori 17. ház helyzetéről. Megállapíthatjuk azt is, hogy ez a 17. ház a 16.-kal sincs összefüggésben, mert ennek É-i sarka alatta volt a 16. ház D-i sarkának. A metszetárrakok ezeket a szintkülönbségeket kitűnően bizonyítják.

A 17. ház külső méretben 6,80×5,60 m méretű. Az E₄, F₄ metszetárakban induló osztófal és az I₃, K₃ metszetárakban talált osztófal alapjainak meghatározása vetett fényt arra, hogy a 17. ház kétosztású volt. Ennek belső méretei: 3,80×4,80, illetőleg 2,20×4,80 m. Nem tudtunk arra feleletet kapni, hogy a 17. ház nagyobbik helyiségében, annak D-i sarkában, az osztófal mellett milyen célzatú lehetett az az ellipszis alakú és középkori cserepekből kirakott és padlószinttel lesározott réteg. Ennek mérete 1,60×1,10 m. Arra gondoltunk, hogy ez a cserépréteg arra szolgált, hogy itt egy tűzhelyet alakítsanak ki, de a ház lakói magát a tűzhelyt nem képezték ki, mert azt a másik és kisebb helyiségben építették meg. A lerakott cserépréteg talán arra szolgálhatott később, hogy a ház bejáratánál erősítse a lesározott padlószintet. Ez olyan feltételezésünk volt, amely továbbra is nyitott kérdés marad.

A 17. ház kisebbik helyiségében, a tűzhely körül nagy számmal találtunk szét-szórtan edénytöredékeket. Ezek az edénytöredékek kivétel nélkül vékonyfalúak, örölt kavicssal soványítottak, téglavörösré égetettek és a korongnyomok igen jól látszanak rajtuk. Vannak azonban olyan töredékek is, amelyek az ún. fehérkerámiahoz tartoznak és külsejük téglavörös színnel van hullámvonalasan, vagy zeg-zug vonalasan díszítve. Ilyeneket a XXIX tábla 8 és 13. ábráin mutatunk be. A 17. ház töltelék-

földjéből előkerült cseréptöredékek között szalagfüles fazék oldalfala került elő (XXIX. t. 1, 1a.), valamint korsónyak töredékek (XXIX. t. 2, 6, 6a., 5, 7). Az előbbi, a 16. ház töltelékföldjéből a XXIX. t. 3, 3a., 9, 10, 11 korsónyakak, illetőleg korsófülek töredékei kerültek kibontásra. A korsófülek egy része olyan volt, amelyek a korsófalához kapcsolódtak és szűrővel voltak ellátva.

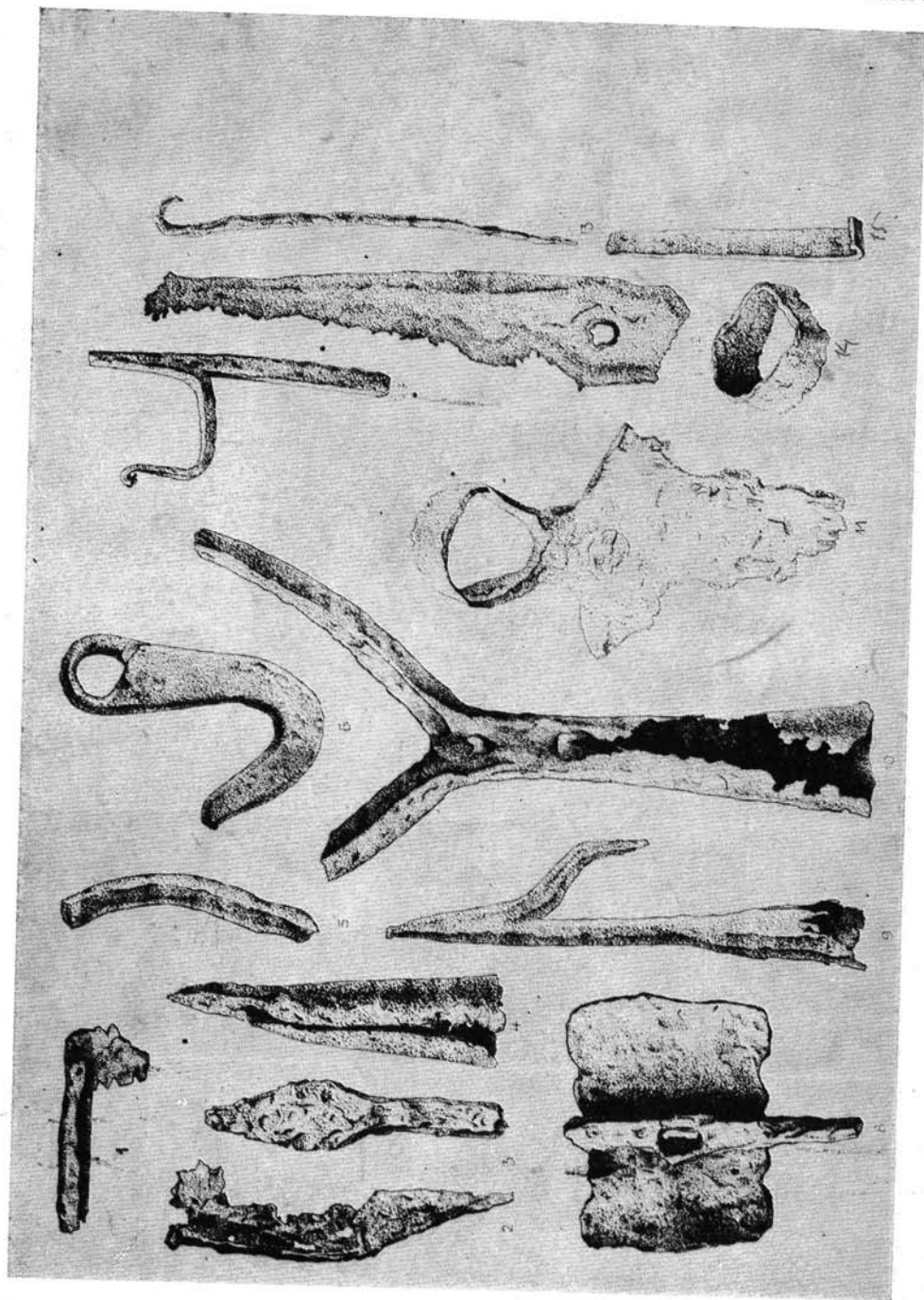
A 17. ház az 56–58., 65–68., 74–76. szelvényekbe esett. Rövidebb falai az É-i iránytól 13°-kal tértek el kelet felé.

A 18. ház a 17. háztól É–ÉK-re, a 94, 28, 29, 95, 37, 38, 96, 46, 47. szelvényben terült el. A 16. házhoz viszonyítva attól ÉK-re épült. Ennek meghatározását is kizárólag metszetárákokkal végeztük. Az A₄, B₄ metszetárákban, szürke agyagos alapfal részleteket találtunk. A 37, 38-as szelvényekben kibontottuk az eredeti földfelszín alatt 15 cm mélyen a 18. ház lesározott padló szintjének egy részét. A 37-es szelvényben megközelítőleg kör alakú, de inkább ellipszis formájú és edénytöredékekkel kirakott nyitott tűzhely, vagy kemence feneke került elő. Ezt az eke erősen megrongálta. Ugyaninnen a tűzhely körül a kb. 3 m²-nyi területen kibontott lesározott padló szintről III. Ferdinánd ezüst dénára is előkerült. Metszetárákokkal határoztuk meg az ÉK-i és DNY-i falak helyeit. A DNY-i falrészlet a 46-ik szelvényben 2,20 m hosszúságban megmaradt. Ez volt a legépebb falrészletünk, amely elárulta, hogy a házat belülről sárral tapasztották be és azt bemeszelték. Az ÉK-i oldalon a falrész megmaradt hosszúsága 1,60 m. Mindenütt azt látjuk, hogy az alapozás szürke agyagból volt összedöngölve és ennek a 18. háznak külső falait a járószint és a felmenő fal csatlakozásánál kb. 4–5 cm vastagon védték a lehulló csapadéktól. A ház valójában egyosztású volt. Az itt készült metszetek (A₃–B₃, U₃–V₃ és a C₄–D₄) mind azt bizonyították, hogy a ház csaknem négyzet alakú, és nincsenek pontosan a falak derékszögben építve a másikhoz. A hosszabbik falai kívülről mérve 5,90, a rövidebbek 5,60 m méretűek. Belvilága a DNY-i és ÉK-i falak megmaradt csonkjai alapján, valamint a metszetárákokban talált alapfalrészletek figyelembevételével 40 cm vastagságúak. A szürke agyagból készült alapfalak helyenként sárga agyaggal vannak tarkítva. A sárgagyagos tarkítást egyébként a ház padlójának lesározásánál is megállapíthatjuk. A tűzhely sütőfelületét előbb szürke, majd sárga agyaggal tapasztották le.

A 18. ház bejáratát a DNY-i oldalon, a 16. ház felől kerestük. Sajnos, a ház déli sarka az É-i sarokkal együtt el volt szántva. Végeredményben a ház bejáratát határozottan nem tudtuk megállapítani.

Az eddig feltárt nyársapáti középkori falu 18 házából, akár töltelékföldből, akár a házak környékén különböző szórványos leletek kerültek elő. Ezek közül legjellegzetesebbek a XXX. táblán kerültek bemutatásra. Kerámiai töredékek, amelyeknek egy része ún. fehéráru. A töredékek igen vékony falúak és kívülről téglavörös színnel vannak festve (XXX. t. 11, 17, 21–25). A töredékek legnagyobb része használati tárgyakból, illetőleg edényekből való. Vannak közöttük nagyobb fazekak, vagy füles bögrék, korsó- és kancsótöredékek, de találtunk több edényfedő töredékét is (XXX. t. 15). A korsók nyakát bordázott lécdíszítéssel ékesítették és igen sok töredéket találtunk, amelyet pecsétlőhengerrel díszítettek. Vannak olyanok, amelyek valószínűleg fából készült és körömbenyomást utánzó, sűrűn egymás mellé rakott pecsétlővel készültek (XXX. t. 9, 10).

A 15. ház környékén vastárgyakat is találtunk. Ezek legtöbbször kovácsoltvas szegekből áll, de voltak olyanok is, amelyek ajtóretesz, vagy ajtózár töredékei vol-

tak. A XXXII. tábla 4-es ábrán olyan zárütköző került elő, amely kovácsoltvasból készült. Az ajtópántok, ajtóvasalások és az ún. sasszegek szintén gyakori leleteink voltak. A 9. ház töltelékföldjéből vasból készült horog is került elő, amellyel halásztak. (XXXII. t. 13). Külön kell megemlékeznünk a 9. ház töltelékföldjéből előkerült faragófejszéről (XXXIII. t. 16). Nem lehetetlen, hogy ez bognárszerszám volt és megerősít bennünket feltevésünkben, hogy ugyanennek a háznak töltelékföldjéből az forgatható köszörűkő került elő (XXXIII. t. 21). A XXXIII. tábla 13. ábráján bemutatott fejszefoka valószínűleg az ugyanezen táblán, de a 17. ábrán látható faragófejsze tartozéka. Sajnos az illesztési felületek letörtek, így határozottan nem állíthatjuk, hogy ezek összetartoznak. A 7. ház töltelékföldjében a XXXIV. t. 1 ábrán lóbéklyó töredéket látunk, amelynek közelében mintegy 70 cm-rel távolabb egy béklyókulcs is kibontásra került (XXXIV. t. 15). A 18. ház töltelékföldjéből, illetőleg annak A₄–B₄ metszetárkából a XXXV. t. 11 ábráján bemutatott háromszögletű kapa volt a leletünk. A záruk közül a 15. ház címkével ellátott zárja érdemel figyelmet, amely kovácsoltvasból készült (XXXVI. t. 9–11, 11a, 15). Ugyanezen a táblán egy vonókést is láthatunk (XXXVI. t. 1), amely szintén a 9. ház tartozéka volt. Vitatható, hogy szintén a 9. ház töltelékföldjéből napvilágra került és a XXXVII. t. 5–9 ábrákon bemutatott vasalástöredékek ajtóvasaláshoz, vagy kocsi-vasaláshoz tartoztak. Erősen íveltek voltak. A XXXIII. t. 19 ábrán látható fenékövet szintén a 9. ház töltelékföldjében találtuk.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a házakat hogyan építették, akkor általában azt mondhatjuk, hogy azok legtöbbször vertfalú. Amikor terméskőalapozásról szólunk, az még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a fölmenő falak szintén vertfalú házak voltak. Egyetlen esetben talákoztunk olyan építkezési móddal, amikor a döngölt és lehetőleg agyagból készült alapozásra sárgombócokat (csömpölyegeket) raktak és ebből készült a felmenőfal (5. ház). Az is lehetséges, hogy a sövényfonásos házak esetleg nemcsak külső-belső tapasztással készültek, hanem a sövényfonás két oldalára sárgombócokat raktak. Az előkerült nagyszámú töredékekből csak annyit tudunk megállapítani, hogy azokon vesszőlenyomatok voltak. Sövényfonással az 1, 9, 10, 11. házak készültek, terméskőalapozással pedig 5 ház készült (2, 3, 4, 7, 8). Határozottan vertfalú házak közül 7-et bontottunk ki (6, 12, 13, 14, 16, 17, 18). Egyetlen házunk volt olyan, amelyiknek boronástalpa volt. Sajnos, ennek felmenő falaiból semmi sem maradt meg, de azt sem tudtuk megállapítani, hogy a felmenő falakat esetleg a boronástalpa ácsolt oszlopok nem erősítették-e. Azt mindenesetre pontosan tudjuk, hogy a boronás talpakat összeácsolták.

A tüzelőhelyek vizsgálatánál azt tapasztaltuk, hogy azok részint kemencék, vagy bögrés kályhák, vagy egyszerűen nyitott tűzhelyek voltak. A 13. háznak katlana is volt, amelyet közvetlenül a kályha mellé építettek.

A kályhák téglalapalakúak, s úgy készültek, hogy azokon főzni és sütni is lehetett. Rendszerint a házak belsejét osztó fala mellett épült, úgy, hogy a szájnyílásuk a másik helyiség felé nyílt. Rendszerint azt látjuk, hogy a kályha, vagy kemence szájnyílásánál a másik helyiségben, rendszerint a konyhában nyitott tűzhely is állott. Ezek általában ovális alakúak és előttük kisebb-nagyobb pernyegödrök vannak a padlószintbe ásva. Csak két esetben talákoztunk olyan kemencével, amelyek egyosztású házakban állottak (1-ső és 18. ház), itt a kemence teljesen érthetetlenül, rendszerint a ház nyugati oldalának mentén és a belsőség középrészén állt. Annak ellenére, hogy az 1-ső ház háromosztású, feltételezzük, hogy ez a kemence eredetileg

egy egyosztású házban állott, s a házat az esetleges szükségletnek megfelelően később megnagyobbították.

A padlószint rendszerint a tűzhely, illetőleg kályhák környékén jobban megégett. A külső járószinttől jól meg lehetett különböztetni valamennyit. A lesározás mértékéből lehetett megállapítani az egyes házak esetleges belső bútorozását is. A 7. háznál a lesározás mértékéből tudtuk meg, hogy a 2. egyben kisebb helyiségben az osztófal mellett négy karón álló ágy lehetett. Hasonlóképpen, ugyanebben a házban azt is láttuk, hogy a bejárattal szemben levő falhoz épült tűzhelynél és az ebben a helyiségben az északi oldalon munkahely volt kiképezve. A megismételt lesározásból tudjuk meg, hogy az 5. ház északi sarkában, és a kemence között szintén fekvőhely állott, amely a padlószintből valamivel kiemelkedett. A kiemelkedés mértéke, csak néhány cm-t mutat, de így is megfigyelhetjük a lesározás gyakoriságából, hogy a bejáratú ajtó és az ágyig, vagy fekvőhelyig haladó útvonalon igen sokszor jártak.

Nyársapát községének házait a térszintből 30–50–70 cm-es kisebb kiemelkedő dombocskák jelezték. Dr. Balanyi Béla, a nagykőrösi múzeum-vezetője megszámlolta, hogy a Templom-ér partjain, kétoldalt, mintegy 72 ilyen dombocská emelkedik és ezek környékén nagyszámban kerülnek felszínre cserép, csont és vastárgyak töredékei. Feltehetőleg ezek a dombocskák mind házakat takarnak. Ezek feltárása még a jövő feladata.

Annyit máris megállapíthattunk, hogy az elpusztult Nyársapát községében, a falu templomán kívül egy nagyobb, és kőből épült objektum állott, amelynek csak kutatóárokokkal állapítottuk meg helyét. De tudjuk azt is, hogy a valószínűleg telkes jobbágyok házához egy kovácsműhely és egy bognárműhely tartozott. A kovácsműhely a 7. házban állott és talán nem tévedünk, amikor a bognárműhely helyét a 9. házban sejtjük. Az sem lehetetlen, hogy a 6. ház egy szokatlan méretű és alaprajzú, dögöltfalú épület volt és talán postaállomásnak használták. Ez a ház a feltárt templomtól nem messzire épült.

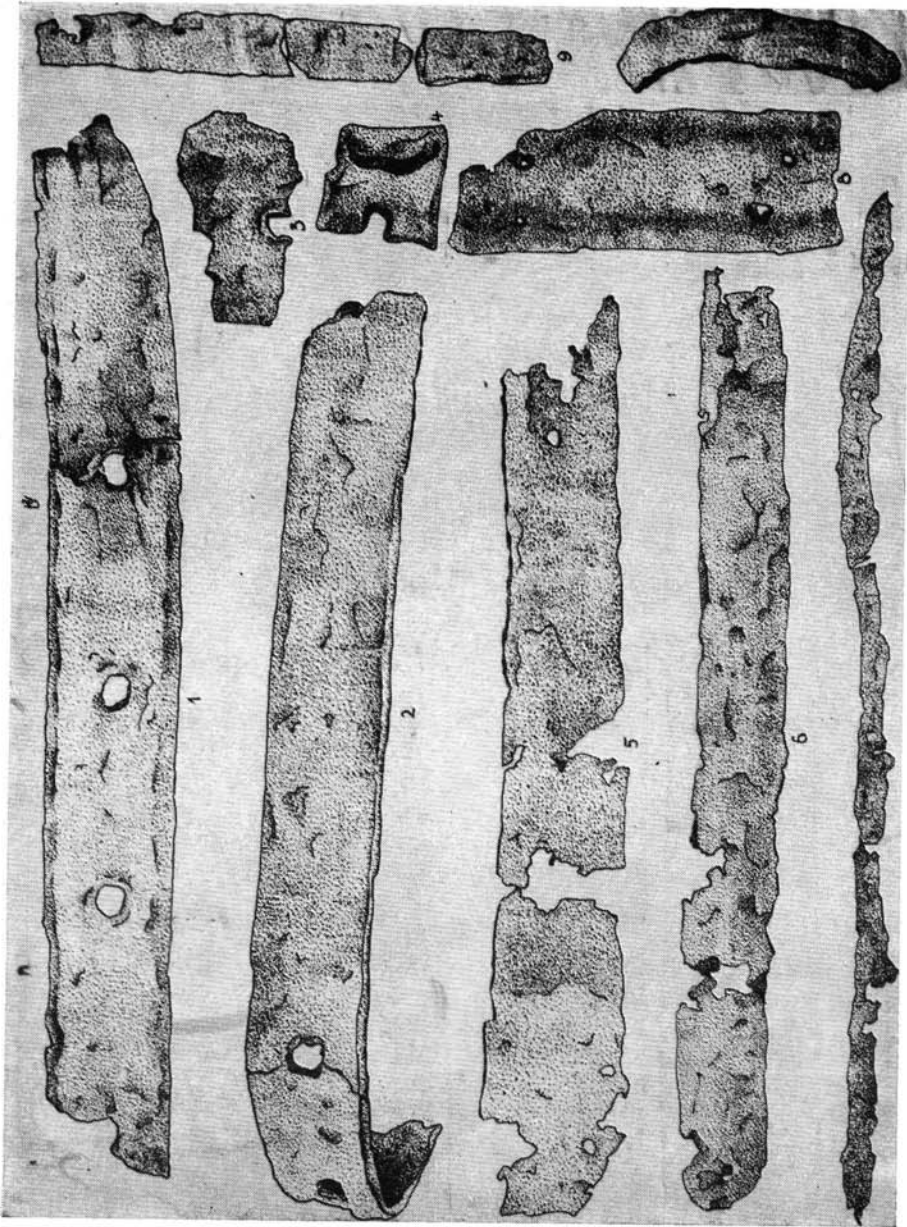
A házak egymásközi távolsága átlag 20 m. Valószínűleg kertes házak lehettek, mint amilyenekről Majlát Jolán írt munkájában.²⁰

Az épületek tetőszerkezetére csak következtetni tudunk. Voltak házak, amelyeknek lesározott padlószintjeire megszenesedett gerendák zuhantak. Ezeket igen nagy gondal sikerült kibontanunk. Azt hisszük, hogy ezek a gerendák a tetőszerkezetet tarthatták. Egy esetben, a 15. ház egyik helyiségében (D) a padlószinten szalmacsomót találtunk, amely szintén át volt égve. Még további vizsgálatot igényel annak eldöntése, hogy ennek a háznak valóban szalmából volt-e a héjazata.

Amint a házak tetőszerkezetére nem tudunk határozott választ adni, úgy nem tudjuk azt sem, hogy milyenek voltak az egyes házaknál a kémények. Zelenin írja, hogy a keleti szlávoknál kémények régebben nem voltak. A füst tehát megtöltötte az egész szobát és a tetőzetnek egy bizonyos részén vagy nyílásán tódult ki, illetőleg a tárva nyitott ajtón keresztül. Zelenin szerint a XIX. század első felében is voltak ilyen füstelvezető megoldások a nagyoroszoknál és a nyugati oroszoknál, néhol Ukrajnában is.²¹ Az ilyen kémény nélküli tüzelőhelyeknek az az előnye, hogy nagyobb meleget adnak és a házak szárazon maradnak, viszont szerinte is veszélyesekek az ilyen nyitott tűzhelyek és nyitott füstelvezetések a szalmatetős házaknál. Eltekintve attól, hogy a falak kormosak lesznek, télen különös nehézséget jelent a

²⁰ Majlát i. m.

²¹ Zelenin, Dimitrij: Russische (Ostslavische) Volkskunde, Berlin u. Leipzig 1927., Walter de Gruyter et Co. 272.

szellőztetés. Zelenin elmondja azt is, hogy a kemencéket általában a ház egyik sarkában agyagból készítik és földre építik. Az agyag alapba kovakavicsot (Kieselstein) raknak, hogy a meleget tovább tartsák. Ilyenkor egy sor kavicsréteget egy sor agyagréteggel fednek be és köveket raknak még az agyagba, mert az átforrósodott kövek szintén tovább tartják a meleget.

Hasonlók lehettek a nyársapáti házaknál is az ilyen tüzelőhelyek, illetőleg kemencék.

A nyársapáti ásatásokról ezúttal előzetes beszámolót kívántunk adni. Az ásatások anyagát a történeti, embertani és az állatcsontok vizsgálatával együtt külön fogjuk tárgyalni. Ugyanitt fogjuk a különböző kémiai vizsgálatok eredményeit is publikálni. Az eddigi ásatások annyit máris bizonyítanak, hogy a lakóházakban előkerült legrégebbi pénzünk I. Mátyás idejéből való. Ezt a 15. házban, a szemeskályha mellett a padlószinten találtuk. Ugyanebből a házból II. Lajosnak (1516–26) egy 1525-ben vert ezüstdénára is előkerült. A 15. házban, annak D helyiségében talált buzogány mellett Albert király pénze is előkerült. A 17. házban az I₃–K₃ metszetárok melletti tűzhelynél Albert király ezüstpénzét találtuk. Egy I. Ulászló CNH 148. dénára ugyancsak a 15. ház töltelékföldjéből került elő, mégpedig a 33. szelvényben. A 18. házból III. Ferdinánd ezüst garasát ástuk ki, éspedig a tűzhely melletti padozatszintről.

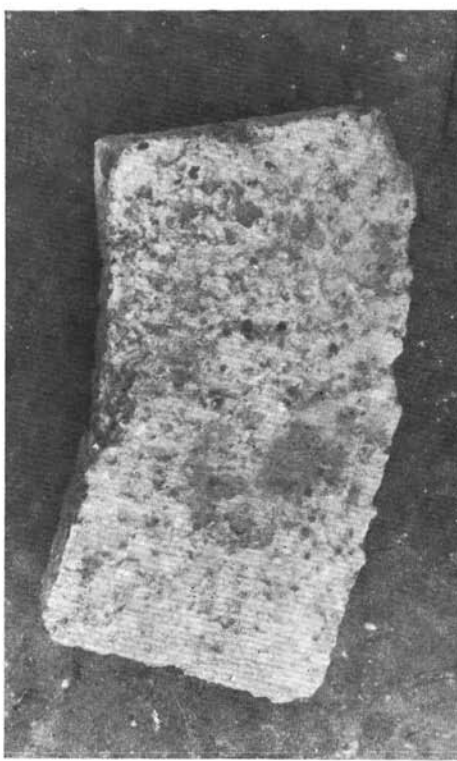

Abb. 25. kép.

Faragott kövek az ún. Kastélyból.
Behauene Steine vom sog. Kastély ("Schloss")

Ezek szerint a legkorábbi pénzek a területünkön I. Mátyás idejéből valók és a legkésőbbit a XVII. század közepén verték.

Nem kívánok a történelmi eseményekről itt részletesen szólni, annyit minden-
esetre itt is megemlíthetünk, hogy Nyársapát térségét legkésőbb az 1690-es években
mint elpusztult falut tartják nyilván. Azt is tudjuk, hogy a nyársapáti határt 1658-
ban már a nagykőrösieknek bérbe adták, tehát valószínű, hogy már akkor is gyéren
lakott volt a község. A falu virágzása a XV. század végére és a XVI. század első
felére esett. Természetes, hogy a falu történetének kutatásához további ásatásokra
volna szükség, mert ma mindössze csak annyit tudunk, hogy a 17. számú ház volt a
legrégibb és a 18. ház a XVII. század első felében még állott.²²

Bálint Alajos

²² Lásd Éri i. m.

KIRCHE UND WOHNGEBÄUDE IM MITTELALTERLICHEN NYÁRSAPÁT

(Vorläufige Mitteilung)

Die noch im XVII. Jahrhundert zugrunde gegangene Gemeinde *Nyársapát* (Abb. 1) befand sich in Donau—Theiss-Zwischenland auf einer Kette der zwischen Cegléd und Nagykőrös sich hinziehenden Sandhügel.¹ Das Gebiet gehörte bis zum Anfang der 50-er Jahre dieses Jahrhunderts zu der Flur der Stadt Nagykőrös; heute ist der Ort eine selbständige Gemeinde. Das moderne Dorf wurde jedoch nicht auf der Stelle der alten Siedlung aufgebaut, sondern in der Nähe der heutigen Eisenbahnstation. Die mittelalterliche Siedlung befand sich hingegen in ungefähr 3,5 Km Entfernung von der Station.

Das mittelalterliche Dorf befand sich auf dem aus der Landschaft zusehends sich erhebenden sog. *Templom-balom* 'Kirch-Hügel'. Der Hügel erstreckt sich annähernd in w.-ö. Richtung, der Hügel wird in derselben Richtung von einem Rinnsal durchschnitten. Das Rinnsal ist im grössten Teil des Jahres vollkommen trocken und wird als Wiese benützt.

Von diesem Gebiet (d. h. von 32,000 ha) wurde auch eine Kartenskizze mit Höhenlinien von 25 cm gemacht (Abb. 2).

Als dieses ursprünglich als Weideland benützte Gebiet zum Zweck der Einführung einer intensiveren landwirtschaftlichen Kultur umgeackert wurde, hatte man am Anfang der 1920-er Jahre mit Traktoren gepflügt. Hierbei kamen viele Ziegel- und Wiesenkalksteinstücke und ausgebrannte Lehmanwurfstücke nebst verschiedenartigen Gefäss-scherben zum Vorschein. Im Sommer des Jahres 1928 wurden von Dr. János Banner Probeausgrabungen an Ort und Stelle ausgeführt (s. die Fussnote Nr 2). Deren Ergebnis war, dass ein mit menschlichen Knochen gefülltes Ossarium aufgemacht wurde, und auch Teile der Grundmauer der Kirche und um diese herum noch 18 Gräber zum Vorschein kamen. Über die in den Gräbern gefundenen Schädel schrieb Dr. Lajos Bartucz eine Studie (vgl. Anm. Nr. 3).

Unsere Ausgrabungen fanden mit Unterbrechungen zwischen 1948—55 statt. Die Arbeiten wurden von einer Arbeitsgemeinschaft ausgeführt.

1948 wurden die Grundmauern der bis dahin unbekanntenen Kirche von Nyársapát aufgedeckt (s. Abb. 3). Die Hauptachse der Kirche ist fast genau nö.-sw. gerichtet. Ihre Länge war 18,0 m, ihre Breite 10,25 m.

¹ Mittelalter wurde dieser Ort anfangs zu Komitat Pest, später zu Komitat Külső-Szolnok zugerechnet. Der Name erscheint 1445 als *Nyarasapath*, 1450 als *Nyarasapathy* (vgl. D. Csánki: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában) 'Die hist. Geographie Ungarns im Zeitalter der Hunyadis' (1890, I. 32). Die Bedeutung des Ortsnamens: 'Abtesdorf an Pappeln reich'. Es befand sich im Besitz einer adeligen Familie (vgl. Csánki, a. a. O., 44).

Ursprünglich war sie eine kleinere Kirche mit schmalen Schiff, dessen innere Länge 8,56, ihre grösste Breite (von innen) 3,8 m war. Auf der linken Seite der Kirche, beim Schluss des Sanktuariums stand eine Sakristei von 2,75×4,3 m Ausmass, wo auch die aus Wiesenkalkstein gemesselte Büchse der Türangel der Eingangstür aufgefunden wurde. Aus der Sakristei führte gleichfalls eine Tür von derselben Ausbildung in das Schiff der Kirche.

Diese kleine Kirche wurde in der Zeit der Árpáden-Könige erbaut, die dann im gotischen Styl vergrössert wurde. Die Länge des Schiffes wurde diesmal auf das Ausmass von 10,2×7,25 m erweitert. Seine Mauern wurden von aussen und innen mit Pfeilern befestigt und verputzt (Taf. IV. 2., VI. 1.).

Das Gebäude der vergrösserten Kirche war annähernd ellipsenförmig, von einem auf Wiesenkalkstein fundierten Zaun umgeben. Zwischen beiden befand sich ein Friedhof, und in diesem wurden 227 Gräber aufgedeckt. Unter den Grabbeigaben wurden Münzen Sigmunds (1387–1437) und Mathias I. (1458–90) gefunden. Über diesen Kirchhof wollen wir bei einer anderen Gelegenheit handeln.

Auf beiden Seiten des Templom-ér haben wir entlang der nördlichen und südlichen Uferlinie Fundamente von Wohnbauten aufgemacht. Die Wohnhäuser der ehemaligen Gemeinde wurden von Erhöhungen und Hügelchen von 30–70 cm gekennzeichnet. Auf dem Gelände konnten 72 solche hervortretende Hügelchen gezählt werden. Auf ihren Gipfeln und in ihrer Umgebung liessen sich Gefäss-scherben, vom Pflug umgekehrte Herdüberreste und durchgebrannte Lehmanwurfstücke beobachten. Von den Hügelchen wurden auf der südlichen Uferlinie des Templom-ér die Fundamente von 11, auf der nördlichen Uferlinie die von 7 Häusern ausgegraben.

Über die Grundmauern und die Struktur der ehemaligen Häuser wollen wir in diesem Exzerpt ausführlicher nicht berichten, hingegen haben wir diese im ungarischen Textteil schon eingehender besprochen. Die Ergebnisse zusammenfassend konnte folgendes festgestellt werden:

1. Die Fundamente aller Häuser wurden aus gelber oder grauer lehmiger Erde fest gestampft. Die Fundamente wurden ungefähr 30–40 cm tief unter das Niveau der Oberfläche gesenkt. In die vier Ecken des gestampften Fundamentes wurden Säulen von 25–30 cm Durchmesser gestellt. Bei dem Halbierungspunkt der die Breite der Häuser bedeutenden Mauern wurden gegabelte Säulen zum Halten des Firstbalkens des Pfettendaches gestellt. Die Zwischenräume der erstgenannten Säulen waren in Entfernungen von 60–70 cm mit dünneren Pfählen vollgespickt und es kam vor, dass auch in die Zwischenräume dieser noch dünnere Zweige gelegt wurden. Die Zwischenräume dieser Stöcke und Zweige wurden mit Zweigen eingeflochten und auf diese Weise eine geflochtene Wand hergestellt. Die auf diese Weise gebaute Häuser waren Häuser mit geflochtenen Wänden (I. Taf. XXII); 3. (Abb. 6.); 9–10–11 (Taf. XXIV); 12–13 (Abb. 9). Beim Haus Nr. 5 wurden die Zwischenräume der Pfähle mit *csömpölyeg* genannten Lehmklössen ausgefüllt (Abb. 7). Die Lehmklösse wurden von innen und aussen abgeglättet. Beim Öffnen dieses Hauses fanden wir in grösserer Zahl solche durchbrannte Lehmklösse. Gestampte Wände hatte das Haus Nr. 16 (Abb. 16). Auf einem Grund aus Lehmerde gestampft wurden die Häuser Nr. 2 (Abb. 5); Nr. 4 (Abb. 6); 7 (Taf. XXIII) und Nr. 8 (Abb. 8) mit Wiesenkalksteinen fundiert. Blockfundament hatte das Haus Nr. 15 (Abb. 16).

2. Das Fussbodenniveau der Häuser war mit gelbem und grauem Lehmanwurf abgeglättet. Bei den meisten Häusern gelang das Aufmachen des Fussbodenniveaus in

mehreren Quadratmetern. Das Fussbodenniveau — ebenso der grösste Teil der Wände — wurde beim Umpflügen beschädigt.

Das Niveau des Fussbodens ist in den meisten Fällen mit dem Niveau der äusseren Erdoberfläche identisch. Die aufsteigenden Mauern wurden von dem äusseren Niederschlag durch eine neuere lehmige Schicht von 3–5 cm Dicke geschützt.

3. Die Häuser waren ein-, zwei- und vierteilig. Im einzelligen Haus stand der Ofen gewöhnlich dem Eingang gegenüber an der Wand. Im zweiteiligen Haus wurde der in der Stube aufgestellte Back- oder Kachelofen von der Küche aus geheizt. Im Haus Nr. 16 gab es auch einen äusseren Backofen. — Vierteilig mag das Haus Nr. 15 gewesen sein, das von ungemein grossem Ausmass und von absonderlicher Anordnung war. Es ist jedoch anzunehmen, dass die Räumlichkeiten C und D in diesem Haus eine wirtschaftliche Bestimmung hatten. — Der grösste Raum des ersten Hauses war ursprünglich selbständig und einteilig, der aber später durch Zubau mit zwei Räumlichkeiten erweitert wurde. In diesem Haus fanden wir keine Durchgangstür in die Stuben-Küche der erweiterten zwei neueren Räumlichkeiten.

Der Backofen oder Kachelofen wurde kreis-, ellipsen- oder hufeisenförmig aufgebaut. Der Untergrund war manchmal aus Wiesenkalksteinen zusammengelegt und die Ofenkacheln wurden auf diesen Untergrund gesetzt. Die Ofenkacheln waren meistens topfartig; im Haus Nr. 15 wurden auch durchbrochene, wie Holzschnitzereien aussehende, oder mit Löwenabbildung versehene, prachtvolle, fassonierte, farbige, mit Zinnglasur einbezogene Ofenkacheln ausgegraben. Die Backfläche der Kachel- und Backöfen wurde aus einer Schicht von zertrümmerten Scherbenstücken herausgebildet, die dann mit einer lehmigen Schicht von einigen cm Dicke einbezogen wurde. Diese abgeglättete lehmige Schicht wurde während des Gebrauches stark durchbrannt.

Vor dem Mund des Ofens war manchmal ein Feuerungsherd angebracht, auf welchem gekocht wurde. Die meisten Gefässscherben wurden in der Umgebung des Feuerungsherdes gefunden. Es kam vor, dass eine Aschengrube, vertieft im Erdreich, vor dem Ofen aufgemacht wurde.

4. Unter den aufgedeckten Wohnhäusern gelang es uns nicht die Bestimmung des 6. Hauses festzustellen (Taf. XXIII.). Seine gestamfte Grundmauer aus gelbem Lehm hergestellt. Seine Grundmauern von ungewöhnlichem Ausmass (10,30 × 8,50 m) waren 40 cm dick.

Der Eingangstür gegenüber wurde die Backfläche eines fast ganz rundlichen Ofens von 1,8 m Durchmesser aufgemacht, neben welcher flache, wie kleine Teller aussehende Ofenkacheln nebst einer grossen Zahl von topfartigen Kacheln zum Vorschein kamen (Taf. XXVIII. 11, 12).

Dieses Haus Nr. 6 mag Poststation gewesen sein, wo es in den kleineren Räumen möglicherweise Schlafstellen gegeben haben wird.

5. Zu dem Haus Nr. 6 war das Haus Nr. 7 fast hinzugebaut (Taf. XXIII). Bei diesem wurde ein Fundament aus Wiesenkalkstein auf den gestampften, lehmigen Untergrund gelegt. Es ist zweiteilig, und die Scheidewand wurde aus Flechtwerk hergestellt. Sowohl die Eingangstür, als auch die auf der Scheidewand befindlichen haben sich in Büchsen gedreht. Der erste Raum war nach Zeugnis der Fundstücke eine Schmiede, im zweiten kleineren Raum wohnte der Schmied des Dorfes.

6. Das Haus Nr. 14 wird wohl ein Wirtschaftsgebäude gewesen sein. Wegen des Abackerns gelang es uns nicht, es vollständig aufzumachen. In seiner Nähe stand am Ufer des Templom-ér ein mit gemeisselten Steinen ausgelegter Brunnen (Abb. 11).

7. Es gelang uns, die Pfeiler der Brücke, die das nördliche und das südliche Ufer miteinander verband (Abb. 15). Auch diese wurden aus Wiesenkalkstein gebaut.

8. Als Rohstein beim Kirchbau und bei den Wohnhäusern wurde der sog. Wiesenkalkstein verwendet, dessen Grube von uns gleichfalls aufgefunden wurde. Sie befand sich in der Nähe der Wirtschaftsgebäude der heutigen Produktionsgenossenschaft, südlich von dem untergegangenen Dorf, in einer Entfernung von nahezu 450 m. Von Georg Mócsy wurde die Stelle des Dorfes auf einer von ihm verfertigten handschriftlichen Karte 1798 als „lapicidina“ bezeichnet mit der Bemerkung, dass man aus den Schichten des dortigen Bodens ein solches Rohmaterial herausgraben kann, das zum Kalktünchen der Häuser geeignet sei. Diese dünne Farbschicht zieht sich über die Wiesenkalksteine dahin.

9. In unserer vorläufigen Mitteilung wollen wir die Funde nur in Photos und Zeichnungen vorführen. In dem zum Vorschein gekommenen Fundmaterial gibt es nur ganz wenig Streumaterial, die meisten Fundstücke wurden von dem Fussbodenniveau der Häuser des niedergebrannten Dorfes eingesammelt.

10. Die ältesten Münzen, die aus den bisher aufgedeckten Häusern des Dorfes zum Vorschein gekommen sind, sind die Denare Mathias I. (1458–90), das jüngste Stück der Silberroschen Ferdinand III. (1625–47). Es gibt einige urkundliche Daten darüber, dass die Feldmark von Nyársapát 1658 schon von Bewohnern von Nagy-kőrös gepachtet wurde, und es 1690 als zugrunde gegangenes Dorf in Evidenz gehalten wurde. In einem Grab fanden wir eine Münze Sigmunds (1387–1437). Hieraus kann wohl darauf geschlossen werden, dass die Blütezeit des Dorfes seit der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts gerechnet werden kann und es infolge der Verwüstungen der Türken mit dem Erdboden Gleich gemacht wurde.

A. Bálint